

NƏSİMAN YAQUBLU

XOCALI QIRĞINI

Bakı - 1992

N 67

Nəsiman Yaqublu. “Xocalı qırğını” – Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1992. – 128 s.

Yazıçı-jurnalist Nəsiman Yaqublunun “Xocalı qırğını” kitabı XX əsrin ən böyük faciəsi olan Xocalı hadisəsinə həsr olunub. Kitabda Xocalı faciəsində ölənlər, yandırılanlar, diri-diri başları kəsilənlər, dırnaqları qoparılıb işgəncə ilə öldürülənlər haqqında geniş məlumat verilib. Ermənilərin vəhşiliyi, türk qanına hərisliyi ağırlı bir dillə yazılıb. Kitabda həmçinin ayağı kəsilən, şikəst olan qadınlarımızın, cavanlarımızın, oğlu, qızı itkin düşmüş analarımızın faciəsi də təsvir edilib.

**N 480400000 – 067 N 67 Azərb.
M 670 [07] – 92**

Müəllif: N.Yaqublu
Nəşriyyatın direktoru: Ş.Cəfərov
Redaktoru: F.Nağiyeva
Texniki redaktoru: E.Tağıyeva
Fotomüxbir: Ş.Sabiroğlu

Çapa imzalanmış 29.10.92-ci il. Kağız formatı $84 \times 108^{1/32}$.
Şərti çap vərəqi 6,72. Uçot-nəşr vərəqi 7,25.
Yığım fotoyığım sexində hazırlanıb.
Tirajı 30.000. Sifariş 5847.

“Azərbaycan” nəşriyyatı.
370146, Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.
© “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1992.

ALLAH ÖLƏNLƏRƏ RƏHMƏT ELƏSİN!

Ölümün alovlu nəfəsi hər yandan onların üstünə axırdı. Zalımın qaralınıcı günahsızların başına endirildi. Gecənin qaranlığı tökülən nahaq qanlardan qızarmağa başlayırdı. Göy üzünü qalın matəm buludları örtmüşdü. Dilsiz körpələrin ahı, fəğanı yüksəlirdi göylərə. Rəhmsiz insanların işgəncə torunda çırpınan ağsaçlı analar ucalardan uca sandığımız ulu Tanrını səsləyirdi. Ulu Tanrı da kömək əlini uzatmırdı çırpınıb, al-qan içində inildəyənlərə. Deyəsən, Ulu Tanrı yaratdığı bəndəsinin bu zülmkarlığından bərk peşiman idi. ...Qırmızı qana bürünmüş qaranlıq gecə hər yandan ölüm yağdırırdı insanların üstünə. Kəsilirdi, doğranırdı adamlar. Vaxtsız-vədəsiz dünyasını dəyişirdi insanlar! Onlara zülm edilir, divan tutulurdu o gecə! O qanlı gecədə ölənlər, itənlər yüzlərlə, minlərlə idi... Allah sizə rəhmət eləsin, ölənlər! Qəbriniz nurla dolsun!

Bismillahir rəhmanir rəhim!

Rəhmli, mərhəmətli Allahın adı ilə!

1. Həmd [şükr və tərif] olsun Allaha-aləmlərin Rəbbinə!
2. [Bu dünyada hamıya] rəhmli [axirətdə isə ancaq möminlərə] mərhəmətli olana,
3. Haqq-hesab [qiyamət gününün] sahibinə!
4. Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik!
5. Bizi doğru yola yönəlt!
6. Nemət verdiyin kəslərin yoluna!
7. Qəzəbə düçar olanların və [haqdan] azanların yoluna yox!

**Müqəddəs “Quran” kitabından
“Əl-Fatihə” surəsi.**

RUHLAR ÖLMÜR

“Allah öləndən sonra hər bir mömini və kafiri dirildəcəkdir ki, ixtilafda olduqları məsələləri onlara izah etsin və qiyamət günü ölümlərin diriləcəyini inkar edənlər də yalançı olduqlarını bilsinlər”.

**Müqəddəs “Quran” kitabından “Ən-Nəhl”
[“Bal arısı”] surəsi.**

Pak və təmiz insanların ruhu ölmür! Günahsız qətlə yetirilənlərin ruhu daim yaşayıb qatılə sıxıntı gətirir. Ruhlar ölmür, ruhlar yaşayır. Onlar heç zaman gözümüzə görünmür. Amma daim bizimlədir. Sevinclə, xoş günlərimizə şadlanır, qəmgin, nisgillə halımıza pərişan olur. Ruhlar addımbaaddım bizi izləyir, kafir zərbəsindən, şeytan nəfəsindən qorumağa çalışır. Ruhlar hər vasitə ilə gözümüzdə görünməyə cəhd edir və bundan ötrü hansı işgəncələri çəkir! Çətinliklə də olsa, min bir əziyyətlə də başa gəlsə də ruhlar bu müqəddəs istəklərinə çatır: Biz ən çox

yuxularımızda ruhları görürük. Bəzən huşa gedəndə ruhlar gözümüzə görünüb tez də çəkilib gedir. Ruhlar çırpınır, ruhlar əzab çəkir, bizi sayıq dolanmağa çağırır, təhlükələrdən xəbərdar edir. Ruhlar ölmür, ruhlar yaşayır!

Bir tanışımın qəribə ifadəsi: Anamın üzünü görməmişəm. Mən lap balaca olanda o dünyadan köçüb. Amma tez-tez yuxuda ağ paltarlı qadın görürəm. O, həmişə mənə qayğı göstərir, mehriban və şirin sözlər deyir, isti nəvazişlə oxşayır məni. Bəzən nəzərdə tutduğum hansısa bir yerə getməyi qadağan edir. Yaxud da məsləhət bilir ki, hansısa işi görüm, kimlərləsə görüşüm. Yaxşı adamlar deyir ki, o, anamın ruhudur, məndən nigaran olduğuna görə tez-tez yuxuma girir. Doğrudanmı insanın ruhu yaşayır?

Qatil nələr söyləyir? Bir günahsız qətlə yetirən cavan oğlanla həbsxana kamerasında söhbət edirdim. Oğlan çox peşiman idi bu cinayətə görə. Məqsədim isə oğlanın psixoloji sarsıntılarında yazmaq idi. O, çəkdiyi əzablardan, sıxıntılardan danışdıqdan sonra qəfildən dedi: Bilirsən, bu əziyyətlərə dözə bilərəm. Amma bir şey işgəncə verir mənə. Gözümü yuman kimi, öldürdüyüm adam gəlib durur qabağımda. Nə edirəmsə, gözüm önündən çəkilmir. Bu, məni bərk əsəbiləşdirir, dilxor edir. Yata bilmirəm, yuxusuz qalırım.

...Qatil oğlana əzab verən günahsız öldürdüyü adamın ruhu idi. Ruh ona əzab verib qisasını alırdı.

Yenə bir qəribəlik: Biri danışdı ki, atam, anam, qardaş və bacım avtomobil qəzasında həlak olandan sonra gecələr evə girməyə qorxuram. Mənə elə gəlir ki, evdə kimsə var. Hərdən otaqda şıqqıltı, hətta addım səsləri də eşidirəm.

Oğlan nahaqdan narahatlıq hissi keçirmirdi. Doğmalarının ruhu evdə dolaşır gəzir, onu tək qoymurdu.

...Ruhlar ölmür, ruhlar yaşayır. Pak və təmiz insanların ruhu daim aramızda dolaşır.

XX əsrin ən böyük faciəsi olan Xocalı qırğınından sonra görüşüb söhbət etdiyim onlarla atasız, anasız qalmış, doğmalarını itirmiş adamlar bu sözü ürək ağrısı ilə təkrar edirdilər: Onları tez-tez yuxuda görürük. Bizə elə gəlir ki, onlar diridir, sağdır, yenə bir gün yanımıza qayıdacaqlar. Yazıq xocalılar nahaqdan demirdi bu sözü. Onların itirdiyi doğma adamların pak və müqəddəs ruhu hələ yaşayır və hər zaman yaşayacaqdır!

XOCALI FACİƏSİ

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi – Xocalı qırğını baş verdi. Yüzlərlə insan al qanına qəltan edilib qətlə yetirildi. Düşmən kini, küdurəti üçün yıqıb kimsəyə aman vermədi. Kafir erməni həmin o dəhşətli gecədə ağbircək anaya da güllə atdı, ağsaqqal qocaya da, südəmər körpəyə də. Düşmən amansız idi və xislətindəki bütün insani hissələri kənara qoyub quduz canavara dönmüşdü. O, türk qanına həris idi və bu qandan içdikcə hiddətlənir,

ehtiraslı bir qüvvə ilə köməksiz ovunun üstünə atılır, insafın, mərhəmətin nə olduğunu bilmirdi. Onun qəlbində yalnız bir “istək” alovlanırdı: Türk qanı içmək! Bacardıqca çox içmək türk qanını! Onun ulu babaları da həmişə belə etmişdi – türk qanı içmək həsrətiylə yaşamışdılar. İndi o məkrli babaların kinli övladları bu istəyi həyata keçirirdilər. İnsanlıq adına yazılmayan bütün vəhşilikləri köməksiz insanların taleyinə qanlı güllələrlə həkk edirdilər. Körpə naləsindən, ağbirçək ana yalvarışlarından xoşhallanırdı bu kafirlər – ermənilər! Ermənilər doğrudanmı kafirlik edirdi həmin o günü? Ermənilər Allah xofundan ehtiyat etmirdilərmə? Bir də kafirdə hansı insani hiss, düşüncə olur ki, Allah adından da ehtiyatlansın?

KAFİR KİMDİR?

“Kafir olanları cəhənnəm odu gözləyir. Orada nə onların ölümünə hökm olunar ki, ölüb canları qurtarsın, nə də əzabları yüngülləşər. Biz hər bir kafiri belə cəzalandırıraq!”

Müqəddəs “Quran” kitabından Fatir [“Yaradan”] surəsi.

Həmin o Xocalı qırğınında ermənilərin vəhşiliyi, etdikləri hərəkətlər yalnız kafirə məxsusdur. Bu zülmü, işgəncəni yalnız kafir edə bilər. Kafir qəlbi yalnız kin, küdurət bitirir, zülm yağdırır, ölüm alovu saçır. Kafir işıqları söndürüb zülmətlər yağdırandır! O, təbəssümləri sildirib, iztirablar yetirəndir, insanların xoş gününü, güzəranını qılınclayıb, cəhənnəmə döndərəndir! Amma nə zamansa Allahın qəzəbinə gələcək kafir! Köməksizliyin ahı, kimsəzislərin qarğışı bir gün tutacaq kafiri! Onu amansız bir ölüm alovunda yandıracaq!

Allah kafiri kafir kimi yaratmayıb. Onu da insan yaradıb, adamlıq nuruna boyayıb. Amma kafir erməni xəyanətlər və şeytanlar arasında böyüdüyündən insanlıqdan kənar olur, Allahın buyurduğu pak yoldan uzaqlaşır. Kafir erməni Allahın bu müqəddəs kəlamını nahaqdan unudur:

“Ey insan! Sən ölənə qədər Rəbbinə doğru çalışıb çabalayırsan. Sən ona qovuşacaqsan! Sənin qısa ömrün gündən-günə səni Allaha yaxınlaşdırır. Ölümün gəlib çatması Allah dərgahına qovuşmaq deməkdir. Öləndən sonra Allahın hüzuruna gedib dünyada etdiyən yaxşı, pis əməllərin əvəzini tamamilə alacaqsan. Yaxşı əməllər etmişənsə, xoş halına. Pis əməllər etmişənsə, vay halına!”

Kafir erməninin inanıb sitayiş etdiyi xristian dininin müqəddəs kitablarında da onun vəhşiliyi qəbul edilmir, Allahın yanında cəzalanacağı ilə hədələnilir.

Kafir erməni Xocalıda törətdiyi qırğına görə, bütün dinlərin müqəddəs kitablarındakı işgəncələrə məruz qalacaqdır. Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O bu cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yammalıdır.

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında ermənini cəzasız qoymayın! Bütün qəlbində bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb, zülmkar ermənini, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb, yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin, ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

HADİSƏ OLMAYA BİLƏRDİMİ?

O qanlı qırğından az bir müddət keçsə də, indi çox acı həqiqətlər aşkarlanıb. Onlar könül açmır, ürək sevindirmir. Təəssüfün, peşmançılığın qanlı zəncirində boğur adamı. Ağrı içində qovrula-qovrula bir acı həqiqətin hökmü ilə razılaşırsan: O dəhşətli qırğın olmaya bilərdi!

Bəs günahkarı kimdir bu qırğının? Faciə kimin laqeydliyi, biganəliyi ucbatından baş verdi? Bu xalqın taleyi ilə oynayan kimlər idi? Hansı çirkin məqsədə qurban verdilər bu xalqı? O “niyyət”, o “məqsəd” məgər işgəncə ilə ölənlərdən, bacılardan, qardaşlardan uca idimi bu adamlar üçün? Niyə vaxtında tədbir görüb xalqı xilas etmədilər? Axı, bunu vaxtında etmək olardı! Kafir erməninin acgözlüklə, türk qanına hərisliklə pusquda dayandığını “o adamlar” – yəni özümüzkülər məgər bilmirdimi? Axı niyə bu qəti addımı atıb xalqı tələdən çıxarmadılar?

Hadisə olub keçsə də səbəbkar tapılmaz. Qatilin kimliyi bilinir. Və qatil özünü gizlətmir də. Amma səbəbkar hələ ki, tapılmaz. Qatil ermənidir. Bəs səbəbkar kimdir?

İndi çoxları bu sözü təkrarlayır: Xocalı siyasətin qurbanı oldu. Doğrudanmı belədir? Doğrudanmı kimlərsə hakimiyyət ehtirasına bürünüb Xocalı camaatını qırğına verdi? Əlbəttə ki, həqiqət nə zamansa üzə çıxacaq, qaranlıq suallar aşkarlanacaq.

Amma bir həqiqət də məlumdur: əgər cəhd göstərilsəydi, qeyrət və ürəyiyananlıq edilsəydi xocalıları xilas etmək olardı. O zaman XX əsrin ən böyük və dəhşətli qırğını da baş verməzdi.

XOCALI ÇOXDAN MÜHASİRƏDƏ İDİ

Faktlar göstərir ki, Xocalı çoxdan düşmən mühasirəsində idi. Ətraf mühitlə, doğma Azərbaycanla əlaqə demək olar ki, kəsilmişdi. Xocalı camaatının taleyi nazik bir teldən asılmış kimi idi. Adamlar da, Azərbaycan hökumətinin rəhbərləri də bu nazik telin tezliklə qırılacağını bilirdilər. Vaxtilə böyük həvəslə Xocalıda geniş yaşayış evləri tikib, yüzlərlə qaçqını orda yerləşdirən başçılarımız qısa bir zamanda buraya xərclənən milyonlarla pulun havaya sovurulacağını hiss etmişdilər.

Sonradan görüşüb söhbət etdiyim bəzi Xocalı sakinləri ürək ağrısı ilə deyirdilər: “Əslində Xocalının düşməne verilməyində hökumət başçılarımız maraqlı idi. Çünki yalan işlər adı ilə milyonlarla pul yeyilmişdi. Axı, o milyonları ört-basdır etmək lazım idi.

Belə çıxır ki, həm də pul ehtirasının, var-dövlət aludəçiliyinin qurbanı olmuşdu yazıq xocalılar!

Xocalı mühasirə əzabının qanlı tikanları ilə hörülmüşdü. Baş verən son hadisədən sonra ümid yolu yalnız hava nəqliyyatına idi.

Xocalı şəhərinin Baş prokuroru Atakişi Atakişiyevin ifadəsi:

- 1991-ci ilin noyabr ayının 28-də Əsgəran rayonunun içərisində bizim UAZ markalı maşında 3 nəfər öldükdən sonra Əsgəran yolu bağlandı. Hətta bir neçə gündən sonra ermənilər Əsgəran qalasını böyük panellərlə hördülər. Yol kəsildi. Xocalıların kənara çıxması ancaq hava xəttindən asılı qaldı. Vetolyotlarla sursat, ərzaq və digər təchizat vaxtında təmin olunmadı. Hətta çörək də çox vaxt vetolyotla daşınırdı. Xankəndində silah düzəldən zavodun dayandırılması ilə əlaqədar biz öz təşəbbüsümüzlə elektrik xəttini kəsdirmişdik. Son üç ay idi ki, işığımız da yanmırdı...

Camaatın işığı da kəsilmişdi, çörəyi də yox idi. Xalq ziyəsiz, kimsəsiz, başsız halda təhlükə pəncəsində qorxu çəkirdi. 1992-ci il yanvarın 28-də isə Xocalı şəhərini böyüdüb rayon etmişdilər. Təəssüflər olsun ki, həmin fərmanı imzalayanlar çoxdan o rayonu da, orada yaşayanları da unutmuşdular. Bəs o fərman imzalayanlara real məlumat çatdırılırdımı?

Rayonun Baş prokuroru Atakişi Atakişiyevin hadisədən iki ay əvvəl – 1991-ci il dekabrın 27-də respublika rəhbərliyinə göndərdiyi xəbərdarlıq teleqramı:

Təcili teleqrafla, Bakı, Azərbaycan Respublikasının prezidenti A. Mütəllibov yoldaşa:

Surəti Respublika prokuroru Murad Babayev yoldaşa:

Sizə müraciət edərək bildirirəm ki, DQMV-nin Cəmilli və Tuğ kəndlərindən azərbaycanlıları erməni quldurları çıxartmışlar. Malibəylidə vəziyyət olduqca ağırdır. Dağlıq Qarabağda erməni quldurları üçün ən təhlükəli yer Xocalıdır. Çünki Xocalı Əsgəranın və Stepanakertin ortasında yerləşir. Burada dəmir yolu və aeroport vardır. Xocalı şəhərinə Əsgəran ilə Stepanakert arasında olan yol 25 – 30 gündür ki, kəsilmişdir. Gediş-gəliş yoxdur. Bu günə kimi belə çətin vəziyyətdə heç bir kömək olmadan yaşayırıq. Xüsusilə yerli milis şöbəsi, aeroport milisi, öz yaratdığımız milli müdafiə dəstələri fədakarlıq göstərir. Buna baxmayaraq vəziyyət getdikcə çətinləşir. Ona görə ki, 25 – 30 gündür yol işləmir. Vertolyot işləmir. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti üzrə qərargah indiyə kimi bizə heç bir kömək edə bilməmişdir. 10 gündür ki, maşın, heç bir şey işləmir. Ərzaq malımız yoxdur. Müharibə vəziyyətində bütün bunlara dözmək olar. Lakin bir şeyə dözmək mümkün deyil – hər şeyimiz qurtarmışdır. Bizi başa düşün ki, nə demək istəyirik. Artıq xalq Xocalını tərk etmək üzrədir.

Əziz rəhbərimiz, Xocalı əhalisi Xocalını tərk etdikdə Əsgəranla Stepanakert arası açılacaq. Azərbaycanın bu işlərdə çəkdiyi əziyyət hədəf olacaq. Sonra DQMV-də vəziyyət daha da ağırlaşacaq. Onu bilirəm ki, hələ Xocalı şəhərini bu günə kimi heç kim gözüylə görüb müşahidə edib məlumat çatdırmayıb. Sizdən artıq xahiş edirik ki, bizə lazım olan şeyləri çatdırasınız. Köməklik edəsiniz. Xocalıda heç bir idarə, müəssisə, məktəb və kolxoz, sovxoz işləmir, fəaliyyəti dayanmışdır. Əziz rəhbərlərim, yaralıları aparmağa təcili yardım maşını yoxdur. Yaralıları heç bir yerə aparmaq mümkün deyil. Adi sarğı materialı da yoxdur. Açıq müharibə şəraitində yaşamaq çətindir. Biz sizdən təxirə salınmadan kömək və ümid gözləyirik. Əziz rəhbərlərim, sonra bizim üçün gec olar. Xocalıda un da yoxdur. Bizə təcili yardım edin.

Xocalı şəhər prokuroru A. Atakişiyev.

Beləcə, ulularımızın qədim yaşayış yeri olan Xocalı göz görə-görə məhvə gedirdi. Neçə yüzilliyin nəfəsini özündə yaşadan, Assuriya padşahlığı dövrünə aid məzarlar tapılan, təkgöz adamın meyidi uyuyan, bir qədim top lüləsindən 48 kiloqram qızıl çıxarılan, 30 metrə kimi torpağa batmağı ehtimal olunan bu qədim və sirli-sehri diyar biganəliyin, laqeydliyin ucbatından dağılıb gedirdi. Xocalı camaatı ulu babaları uyuyan bu torpağa öz sədaqətlərini, hər istəyin fəvqündə dayanan məhəbbətlərini bildirirdilər. Aclıq və ehtiyac içində əzab çəksələr də, dözüb dayanır, müqəddəs ana yurddan, ulu torpaqdan ayrılmaq istəmirdilər.

Yaxınlıqda, cəmi iki addımlıqda dayanmış xain düşmən isə hər şeyi görür, ehtiyatla, düşünülmüş planla köməksiz xocalıların üstünə gəlirdi.

Lənətlənmiş rəhbərlərimiz isə susur, düşmənin bu asta addımlarını ögeyliklə izləyirdilər.

Ağdam qərargahında isə qəribə oyunlar gedirdi. Dövlət nümayəndələri boş-boşuna məlumat verirdilər mətbuatda: Xocalı bizimdir! Xocalını heç kim bizdən ala bilməz! Heç kimin bizə gücü çatmaz və s. Bunlar hamısı gülünc və boğazdan yuxarı deyilən ibarələr idi. Əslində isə Xocalı sarsılır, məhvə aparılırdı.

Ağdamda isə oyunlar davam edirdi. Xocalıya yol açmaqdan ötrü dəfələrlə əməliyyat planı hazırlandı. Amma hər dəfə bu plan kimlər tərəfindənsə pozuldu. Əməliyyat planlarından biri belə idi: “Bir zirehli teplovoz, zirehli vaqon, dəmir yolunu söküb tikən aqreqat, vaqonlarda qum, çınqıl, vaqonların qabağında isə yolun təhlükəsizliyi üçün boş vaqonlar qoyulmalı idi. Həmin zirehli qatarda 2 tank vardı. Saat 6-da Əsgərana girib Xocalı yolunu açmaq lazım idi”.

Lakin əməliyyat keçirilmədi, kimlər tərəfindənsə pozuldu.

Növbəti “əməliyyatlar” belə idi: “Zabratdan iki “krokodil” hərbi vertolyot göndərilmişdi. O, iki gün Dağlıq Qarabağ ətrafında fırlandı, guya ki, Əsgəranda, Naxçıvanıkdə, Xanabad və Noraguhdakı erməni silahlı dəstələrini “bombaladı”. Lakin sonradan məlum oldu ki, bu əməliyyat da uğurla başa çatdırılmayıb.

Yanvarın 29-da Xocalıdan sonuncu vertolyot uçub. Fevralın 12-də Gəncədən daha bir hərbi vertolyot Xocalıya gəlib. Amma bu “gəlişlər” Xocalı camaatını təhlükədən xilas etmirdi. Qarşıdan dəhşətli bir faciənin qara tufanı gəlirdi. Yerli camaat təhlükəni duyurdu. Xocalının qeyrətli igidləri isə mərdliklə, vətənpərvərliklə şəhidlik camı içib yurdun keşiyini çəkirdilər. Düşmənin tankının, topunun qabağında bu igidlər boş əllə dayanmışdılar. Avtomatla zirehli tanka, BTR-ə nə etmək olardı ki?

Fələkət yaxınlaşırdı. Fevralın 25-i günü hamının unudub yaddan çıxardığı Xocalı camaatı doğma yurdda son saatlarını yaşayırdı.

ŞÜBHƏLİ MƏLUMAT

Xocalı rayon icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov qəribəliklə deyir:

“ – Fevralın 25-də axşam saat 9-a işləmiş mənə zəng vurdular ki, Xocalının fin evləri yerləşən tərəfindən bir BMP keçdi. Sonra dedilər ki, Ağdamdan xəbər verilib ki, 4 tank gələcək, atmayın. Bu yalan məlumatın mənbəyini hələ də müəyyənləşdirə bilməmişəm”. Məhz həmin BMP-nin keçməsindən sonra Xocalının altı tərəfdən mühasirəsi başladı. İki saata kimi mühasirə davam etdi.

“14”, “90” GİZLİ ÇAĞIRIŞDIR

Mühasirə halqası daraldıqca Xocalıdan hər yana – yəni bizimkilərə “14”, “90” gizli çağırışları ilə həyəcan dolu xəbərlər göndirilirdi: Bizi qırırlar, kömək edin! Bizi qırırlar, kömək edin!

Təxminən saat 10-11 radələrində dəhşətli atışma başlandı. Amansız ermənilər rus hərbiçilərinin köməyi ilə altı tərəfdən Xocalıya hücum etdilər. Əslində bu hücumda əsas məqsəd yalnız Xocalını almaq deyildi. Bu hücumda vəhşi ermənilər qatil rus hərbiçilərinin köməyi ilə həm də nifrət etdikləri Azəri türklərini qırır, ürəklərindəki nifrət alovunu söndürürdülər. Xocalı faciəsi içərimizi didib parçalasa da, bir acı həqiqəti üzə çıxardı: Ermənilər bizə düşməndir! Fürsət düşən kimi xalqımızı qırır. Onlara heç zaman inanmaq olmaz!

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi Xocalı qırğını oldu. Yüzlərlə günahsızın nahaqdan qanı axıdıldı. Bu nahaq qanı axıdan kafir ürəkli, kafir düşüncəli erməni idi. Kafirlik insan xislətinə uyuşmayan bir alçaqlıqdır. Kafir geci-tezi cəzasına çatacaq.

Müqəddəs “Quran” kafirlərin cəzası haqda: “Kafirlər əzabın yaxınlaşdığını gördükləri zaman üzləri eybəcər kökə düşəcək [qaralacaq] və onlara: “Sizin dünyada istədiyiniz əzab budur!” deyiləcəkdir”. Əl-mülk [“hakimiyyət”] surəsi.

YAZIQ XOCALILAR

Kafir ermənilər fevralın 25-dən 26-na keçən gecə kimsəsiz xocalılara divan tutdu. Adamlar gecənin qaranlığında, güllə, mərmə yağışının dəhşətində ayaqyalın, başıaçıq baş götürüb dağlara, meşələrə qaçırdı. Şəhər alovlanıb yanırdı. Hamı qaçırdı. Dəhşət və qorxu içində baş götürüb artıq xarabalığa çevrilən doğma yurdlarından üz döndərüb gedirdilər. Vətən dedikləri o müqəddəs torpaq erməni kafirlərin əlinə keçirdi. Yazıq xocalılar hələ bilmirdilər ki, onların əsil faciəsi qabaqdadır. Qaçmaq hələ faciə deyildi. Qaçmaq əslində xoşbəxtlik idi ki, düşmən gülləsindən sağ çıxırdılar. Dolu evlərini, var-dövlətlərini qoyub gedirdi xocalılar. Kimini qoca və xəstə anası qalırdı yanan evlərdə, kiminin də varı, dövləti, pulu. Kimi də həsrətlə, ürəkacısı ilə dayanıb ani olaraq güllə mərmisindən od tutub alovlanan gəlinlik cehizinə baxırdı. Bu qaçaqç alovunda ana baladan ayrı düşürdü, qardaş bacıdan. Qocalar, qarılar bu qaçaqç cəhənnəminin əzabına dözə bilməyib soyuq torpağa döşənib deyirdi: “Gəl, gəl öldür məni kafir erməni! Gəl, məni öldürüb rahatlıq tap! O mənim evim, eşiyim, varım, dövlətim, apar nə istəyirsən! Amma cəzanı alacaqsan! Allah qisasımızı yerdə qoymayacaq! Sevinmə erməni, sevinmə! Gün gələr ki, haqqın qapısı açılar, Allah sənə də cəzanı verər! Tökdiyün nahaq qanların rəngi gözünü tutar! Sevinmə erməni, sevinmə! Bu torpaq. Bu yurd sənə qalmayacaq! İgid oğullarımız sənə murdar nəfəsini bu torpaqda boğub məhv edəcək! Cəhənnəm alovunda haqqın hökmü ilə diri-diri yandırılacaqsan! Sevinmə erməni, sevinmə! Köməksiz qocaların torpaqda çırpınmağına baxıb sevinmə! Körpələrin göylərə yüksələn nalələrini dinləyib könül xoşluğu tapma! Ağbircəkləri təpikləyə-təpikləyə öldürüb ləzzət aparma! Övladın gözü qarşısında atanı ağaca sarıyıb, əl-ayağını kəsməyinlə öyünmə! Çiçək qızlarımızın pak namusunu ləkələyib, heysiyyətinə toxunmaqla qürrələnmə! Yox erməni, sevinmə. Sevinmə! Sən bu vəhşiliyinə və zalımlığına görə cəzalanacaqsan!”.

...Qocalar, qarılar soyuq torpaqda can verir, yanan yurdlarına baxıb hıçqırırdılar.

Xocalının mərd və qeyrətli oğulları bu qeyri-bərabər vuruşda amansız düşmənlə döyüşür, layiqli müqavimət göstərirdilər. Düşmən olduqca qüvvətli idi. Muzdlu rus hərbiçiləri də qatil ermənilərə hər cür kömək göstərirdilər.

Yazıq və kimsəsiz Xocalı camaatı isə qaçıb qalın meşələrə, soyuq, qarlı dağlara pənah aparırdı.

Həmin günü Xocalıya möhkəm qar yağırdı. Buzlu, şaxtalı çöllərdə Xocalı camaatı inildəyir, əzab çəkirdi.

BEŞMƏRTƏBƏ DÖYÜŞÜ

Xocalının igid oğulları döyüşür, doğma yurdlarını düşməne asanlıqla təslim etmirdilər. Ən yaraşlıq binalarından biri olan Beşmərtəbədə çoxlu Xocalı

camaatı toplaşmışdı. Onlar mərdliklə düşmənin həmlələrini dəf edirdilər. Hətta fevralın 26-sı günündə də Beşmərtəbədəki camaat düşməyə müqavimət göstərmiş, doğma yurdlarındakı son sığınacağı ermənilərə təslim etmək istəməmişdilər. Lakin düşmənin güclü və çox idi. Bir də köməyə gələn qüvvə də yox idi.

Beləcə, Beşmərtəbə də süquta uğradı.

Xocalının igid oğulları son sığınacağı da tərk etdilər.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə elə adamlar oldu ki, evinə od vurulduğundan qaça da bilmədi, diri-diri yandı.

Qaçanların taleyi isə acınacaqlı oldu. Zülmün, işgəncənin hansı üzünü görmədi bu xocalılar? Çoxunu qatil ermənilər mühasirəyə alıb qırdı, çoxunu girov götürüb başına min bir müsibət gətirdi. Çoxu da qarın, saxtanın soyuğuna dözə bilməyib dondu. Canını qurtaranların ilk pənah gətirdiyi yer Ağdam idi. Ağdam həmin o çətin günlərdə xocalıların ümid qarısına çevrilmişdi.

Sağ qalan xocalıları, başı müsibətlər çəkmiş xocalıları soraqlaya-aoraqlaya Ağdamda gedirəm.

AÇILMAYAN DÜYÜNLƏR

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri baş verdi: Azərbaycanın Xocalı şəhərində erməni faşistləri ilə rus hərbiçiləri dinc əhalini vəhşicəsinə qətlə yetirdilər. Yeddi minə yaxın sakinə divan tutuldu.

AĞDAMDA ÖLGÜNLÜK VAR

Ağdamda bir ölgünlük hiss olunur. Küçələrdə az-az gözə görünən adamlar qaşqabaqlı və qanıqaradırlar. Qapıların çoxundan qıfıl asılıb. Şəhər sanki matəm içindədir. Hərbi libaslı adamlar isə daha tez-tez gözə dəyir.

YAZIQ XOCALILAR!

Səhər erkən yazıq xocalılar Xalq Cəbhəsi binasının qarşısına toplaşırlar. Qocalı, cavanlı, hamısının beli bükülüb. Onlar bura zəif bir ümid işığıyla gəlirlər: bəlkə qırılanlarımızdan, itənlərimizdən bir soraq verildi. İtən, qırılan da ki, bir deyil, beş deyil... Xocalılara baxıram. Kimi quru torpağın üstə oturub, kimi də ümitsiz, hissiz halda gözünü bir nöqtəyə dikib. Xocalılara baxıram və dərdin böyüklüyündən içərim alışıb yanır. Qəfildən dəhşətli bir fikir silkələyir məni: deyəsən, bu xocalıların yalnız gözləri baxır, yaşamaq üçün gərəkli olan bütün istəkləri boğulub, məhv edilib. Yurdu zəbt olunan, evi, eşiyi dağıdılan, qohumu-qardaşı qətlə yetirilən adamın əhvalı bəs necə olsun?

AĞDAM XALQ CƏBHƏSİNDƏ

AXC Ağdam şöbəsinin sədri Allahverdi bəyi¹ xocalılar hər yandan dövrəyə alıblar. Bu gün o, Xocalıdan meyidləri gətirməlidir. Ermənilərlə bu haqda razılıq əldə olunub. Xocalılar əli qoynunda dayanıb meyidlərin nə vaxt gətiriləcəyini gözləyirlər. İyirmi günə yaxındır ki, onlar belə işgəncəli ömür yaşayıb, meyid gözləyirlər!

Allahverdi bəyin başı bərk qarışıq olsa da, ara-sıra söhbət edə bilirəm. O, Xocalı qırğınının “açılmayan düyünündən” ilk məlumat verir: “Qırğının qarşısını ala bilərdik. Onları xilas etmək üçün əməliyyat planımız da vardı. Amma...”.

Ağdamda bu “amma”ları hələ çox eşidəcəyəm. Və çoxları bu sözü təkrar edib deyəcək: “Xocalıları qırğından qurtarmaq üçün əməliyyat planı hazırlanmışdı. Amma...”.

Əməliyyat planını pozan, adamları qırğından qurtarmağa maneçilik törədən kim idi axı?

BAŞ HƏKİMİN QƏRİBƏ İFADƏSİ

Ağdam rayon xəstəxanasının baş həkimi Tariyel Eyvazovla söhbətdən daha acı faktlar öyrəndim. Baş həkimin dedikləri: - Həmin gün tapşırıq verilmişdi ki, xəstəxanayı, operasiya stollarını hazır vəziyyətdə saxlayaq. Ağır vəziyyətdə olanları Bakıya çatdırmaq üçün iki vertolyot da ayrılmışdı...

Qəribədir! Qırğın hələ başlanmayıb. Amma onu qarşılamağa hazırlıq görülür.

BİR HAŞIYƏ: Ermənilərin Xocalıda tutub iyirmi günə qədər girov saxladıqları Yaqub Məmmədovun ifadəsi: - Ermənilər bizə dedilər ki, iki gün əvvəldən bütün xocalılara və “sizinkilərə” (yəni rəhbərlərinizə) çatdırmışdıq ki, ora hücum olacaq. Hətta gününü də demişdik.

Qəribə məntiqdir. Ermənilər hücumun vaxtını, gününü də çatdırır “bizimkilərə”, xəstəxana hazırlıq vəziyyətinə gətirilir...

Düyünlər hələ də dolaşıqdır.

MEYİDLƏRİ GƏTİRMƏYƏ GEDİRİK

“UAZ” maşınında dördümüzük: Allahverdi bəy, köməkçisi, sürücü və mən. Arxadakı “Kamaz”da isə 16 nəfər əyləşib, meyidləri yığmaq üçün. Meyid yığmaq üçün adam tapmaq da çətinidir. Çoxunun ürəyi gəlmir getməyə.

---

¹ Allahverdi Bağirov qəhrəmanlıqla həlak olub.

Allahverdi bəy əvvəlcədən ermənilərlə danışıb. Razılığa gəlirlər ki, iki girov erməninin əvəzinə meyidləri və bir azərbaycanlı girovu dəyişsənlər. Saat 12-də ermənilərlə müəyyənlaşdırilmiş yerdə görüşməliyə.

BİR ƏLAVƏ. Ağdam rayon Xalq Cəbhəsinin sədri Allahverdi bəy haqqında çoxları razılıq və minnətdarlıqla danışıq. Məhz onun bacarığı, səyi nəticəsində çoxları əsirlikdən buraxılıb, yüzlərlə meyidi gətirib basdırmaq mümkün olub.

Ağdamın qurtaracağında post qoyulub. Bura “Qatır Məmməd” adı ilə məşhur olan Yaqubun dəstəsinin nəzarətindədir. Postun kənarında isə üstündə Yaqubun həlak olan oğlu Canpoladın adı yazılmış tank dayanıb. Öyrənirəm ki, Yaqub bəy qəhrəmanlıqla həlak olan oğlunun meyidini dünən ermənilərdən alıb basdırıb. Neçə müddət idi ki, ermənilər meyidi vermirdilər.

ERMƏNİ QULDURLARI İLƏ GÖRÜŞ

Əsgəran yoluna çatırıq. Qarşıda ermənilərin postu qoyulub. Rətsiya ilə xəbər verməyimizə baxmayaraq sürücü maşınının işığını yandırıp-söndürərək işarə verməyə başladı. Allahverdinin köməkçisi maşından düşüb onlara tərəf getdi. Allahverdi bəy qazılmış yolu göstərib dedi: - Bax buranı ermənilər qazıb. Axıra kimi qazıb yolu qazmaq istəyirdilər ki, tank keçməsin. Mən onlarla danışıq qoymadım. Amma belə getsə axıra kimi qazacaqlar. Belə olmaz axı! Silahımız azdır, texnika çatışmır. Bax, gedib çətinliklə Əsgəranı almışdıq. Yağışın altında gecə saat 12-yə kimi ermənilərlə döyüşdük. Kömək olmadığından geri çəkilməyə məcbur olduq, o Qaraqayarı görürsünüz mü? Ora da əlimizdə idi. Amma saxlaya bilmədik.

Allahverdi bəy narazı halda danışıq. Qaraqayadan isə ermənilər Ağdama güllə atırlar.

...Ermənilərin sarı rəngli “UAZ”ı on metrliyimizdə dayanır. Allahverdi bəy düşüb, maşına sarı gedir. Mənə isə düşməməyi, maşında oturmağı tapşırır. Kənardan görüşü müşahidə edirəm. Ermənilərin komandiri Vladik maşından düşüb Allahverdi ilə görüşür. Özü də mehribanlıqla, heç nə olmamış kimi səmimi görüşür.

KİÇİK HAŞİYƏ. Allahverdi bəyin Vladiklə çoxdankı tanışlığının nəticəsində belə görüşürlər mümkün olur: Ermənilər öz girovlarını qəbul edir, bizimkiləri isə verirlər.

Maşından beş nəfər əlavə silahlı quldur düşür və düşmən hesab etdikləri azərbaycanlılarla görüşürlər. Kənardan baxanda ermənilərin bu davranış və hərəkətindən “quldurluq, vəhşilik” əlaməti yağmır. Amma bu xain xəstələrin içərisində bizi hər zaman sancmağa hazır olan zəhərli bir ilan yatır.

Bu vaxt maşından qara paltarlı heysiz-halsız bir kişi düşürülür. Qısa danışıqdan sonra qara paltarlı kişi əyləşdiyim maşına tərəf gəlir. Gözlərində kədər qarışıq sevinc ifadəsi var. Maşına əyləşən kimi sorğu-suala tuturam:

- Ermənilər nə vaxt tutmuşdu sizi?

- Xocalıdan bizi qovub çıxaran günün sabahısı Dəhraz kəndində girov götürdülər.

- Harda saxlayırdılar sizi?

- İyirmi gün idi ki, Stepanakertdə saxlayırdılar. Başımıza olmazın oyununu açdılar. Gündə əl boyda çörək, yarım stəkan su verirdilər. Heç bilmirəm ki, oğul-uşağımdan kimlər qaldı, kimlər qırıldı.

Əlli iki yaşlı Yaqub kişi bu sözləri deyib acı-acı hönkürdü. Yazıq görkəmli, başı min bir faciələr çəkmiş bu adamın halına baxdıqca içərim alışıb yanırıdı.

Az aralıda isə ermənilər dayanmışdı. Allahverdi bəyin dediyinə əməl etməyib maşından düşüb onlara sarı gedirəm. İstəyirəm ki, onlarla azacıq da olsa söhbət edib bu vəhşiliklərini heç olmasa üzlərinə deyim.

ERMƏNİ QULDURLARI İLƏ SÖHBƏT

Komandir Vladik: - Ara, hər şeyi sakitcə, “po çeloveçeski” eləmək olar də...

- Axı Xocalı faciəsində hər şey bu dediklərinizdən uzaq oldu.

Quldurlardan biri: - Oradakıları ruslar öldürdü. Qalanları da gecə görməyib bir-birlərinə atıblar.

- Bəs başları kəsilən, əlləri, qulaqları kəsilənlər necə?

Quldurlardan biri: - Biz belə şey etməmişik. Amma sizinkiləri görürsənmi, danışmışıq güllə atmayaq, lakin atırsınız.

- Bayaq rusları dediniz, vuruşmaq üçün sizdən çoxmu pul alırlar?

Quldurlardan biri: - Sizdən necə alırlarsa, bizdən də o qədər alırlar. Bizdən də alırlar, sizdən də alırlar bu ruslar.

Başqa bir quldur: - Amma biz də bezmişik. Bəzən yeməyə çörək də tapmırıq.

Görüş qurtarır. Erməni Vladik zarafatla deyir:

- Allahverdi, maşındakıların sayını dəqiq deyin ha, yoxsa artıq adamı Stepanakertə aparacağım.

Vladikin ironiya ilə dediyi sözlər içərimi kəsib doğrayır: Vətənimdə, torpağımda at oynadana bir bax!

“Kamaz”dakı azərbaycanlılar ermənilərin müşayiəti ilə Xocalı meyidlərini gətirməyə gedirlər. Biz isə Ağdama qayıdırıq.

MEYİD GÖZLƏYƏNLƏR

Bayaqdan sıxıntı içərisindəyəm. Meyid gözləyənlərə yaxınlaşıb sorğu-sual etməkdə çətinlik çəkirəm. Nəhayət, özümdə bir qüvvə tapır, dərd içində boğulub, alışıb yanan zavallılara yaxınlaşıram.

Əliyeva Zoya: - Oğlumdan xəbər-ətər yoxdur. Anamı meşədə girov götürmüşdülər. Bir erməni girovu ilə dəyişdirildi. Oğlum, görən, salamatdımı, ay Allah...

Əliyeva Afət: - Bacımın oğlu Ülfəti gözləyirəm. Rus dili institutunda oxuyurdu...

Fərzəliyeva Hürü: - Oğlanlarım beş gün aeroporta keşik çəkdiilər, indi heç birindən xəbərim yoxdur.

Bəsti Bəndəliyeva: - Qoca nənəmdən, babamdan heç bir xəbər yoxdur.

Vidadi Əliyev: - Qaynatam altı nəfər ailə üzvü ilə birlikdə gəlməyib. Haradadırlar, başlarına nə oyun gəldi?...

Çaxalov Vəhdi (məsxeti türkü): - Qardaşım uşaqlarının beşi də yoxdur. Heç bir xəbər öyrənə bilməmişik.

SAĞ QALAN KİMLƏRDİR?

Hamı Yaqubu qucaqlayıb başına basır. Hönkür-hönkür ağlayır. Neçə gündür ermənilərin əsir saxladığı Yaqub onlar üçün qardaş kimi doğmadır, əzizdir. Dağılan yurdlarından daha bir adamı sağ görmək xocalıları necə olsa da, dərddən alışıb yansalar da sevindirir. Yox, təbəssümlə deyil, ağlaya-ağlaya, göz yaşları içərisində sevinirlər. Yazıq xocalılar, zavallı, biçarə millətim!

Sorğu-sual başlayır:

-Ay Yaqub, mənə Halayımı görmədin?

-Halay orda, yanımdəydi, Niftalı da, qardaşı da ordaydılar.

-Ay Yaqub, Anarı görmədin?

-Anar da ordəydi.

-Ay Yaqub, Muradı görmədin bəs?

-Yox, Muradı görmədim. [Sual verən qadın doluxsunmuş halda yana çəkilir.]

-Ay Yaqub, Mobili görmədin, çörək bişirən Mobili?

-Hə, Mobil ordadı.

-Ay Yaqub, Məşədi müəllimin olğunu görmədin?

-Yox, onu görmədim, vallah.

Yaqubu üzük qaşığı kimi dövrəyə alıblar. Kiminə ümidli xəbər verir, kiminə də yox. Yaqub yalnız bir yerdə saxlandığı 70 xocalının taleyindən xəbərdardır. Bəs qalanı! Yüzlərlə, minlərlə günahsızın taleyi necə olacaq?

Yaqubun söhbətindən məlum olur ki, Xankəndinin həbsxana və zirzəmilərində çoxlu azərbaycanlı işgəncə çəkir. Onları bəs necə xilas etməli? Öz torpağımızın havasını əsirlikdə udan yurddaşlarımıza kömək əlimizi necə uzadaq?

MƏSCİDDƏ

Ağdam məscidinin qabağı adamlarla doludur. İndicə maşınla gəlib xəbər verdilər ki, meyidləri gətirirlər. Hamı səbirsizliklə və həyəcanla gözləyir. Meyid gözləmək nə böyük dərd imiş!..

Maşın məscidin həyəətində dayanır. Camaatı maşından uzaqlaşdırırlar. Arvadları isə yaxına buraxmırlar. Birinci meyidi düşürəndə qadınlardan biri nalə çəkir: Ay Allah, yandım! Yandım!

Nalə, ağlaşma, ah-fəryad göyə yüksəlir. Meyidləri xərəklərlə düşürüb maşına yığırlar. Meyidlərə baxdıqca dəhşət bürüyür məni: yazıq xocalıları nə günə salıblar! Kiminin ayağı kəsilib, kiminin burnu, qulağı, çoxlarının dişi [yəqin qızıldişi olanları] kəlbətinlə qoparılib. Balaca bir qız uşağının meyidində isə sakit baxmaq olmur. Yazıq uşağın üzünü vəhşi quşlar dimdikləyib deşik-deşik edib. Yaşlı bir qadının ayağının biri kəsilib, o biri ayağında isə yamaqlı corab var. Bir cavan oğlanın meyidi lap dəhşətlidir: başının yarısı paralanıb, yoxdur.

Meyidləri maşından düşürüb məscidə yığırlar. Meyidlər aparıldıqca kənarda dayanan bir Xocalı ağsaqqalı dərdli-dərdli deyir:

-Bax, o, Bahadırın meyididir. Səlimov Bahadırın. O Zərifin meyididir. O da Xəlilin meyididir. Baxan kimi tanıdım.

...Xocalılar ağır dərd içində otaqlara girib meyidlərə baxır. Kimi doğmasını axtarır, kimi oğlunu, kimi qızını... Qəfildən bir nalə eşidilir: - Ay Rza, mən səni belə saxlamamışam, ay Rza! Səni nə hala salıblar, ay Rza!

Qadının ürəkparçalayan səsi bütün Ağdama yayılır...

MEYİD GƏTİRƏNLƏRİN DEDİKLƏRİ

Meyidləri gətirənlərə yaxınlaşıram. Hamısının üst-başı toz-torpaqdır. Ağır da olsa, çətin də gəlsə onları söhbətə tuturam: - Meyidlərin hamısını gətirə bildiniz, yoxsa qalanı oldu?

Baxış kişi: - Yox, ay bala, meyid doludu, dolu. Hara baxırsan meyid görünür.

Vəliyəddin kişi: - Biz yalnız donuz fermasının üstündəkiləri yığa bildik. Qalanı qaldı. Ermənilər deyir hələ meşənin içində o qədər meyid var ki...

AÇILMAYAN DÜYÜNLƏR

Xocalılar haqlı olaraq ittiham edirlər:

-Əgər bizi qorumayacaqdılarsa, niyə başımızın altına balıq qoyub arxayın salırdılar: deyirdilər ki, qorxmayın, sizi qoruyuruq?

Təşkil edib arvad-uşağı niyə çıxartmadılar?

-Xocalıda sonuncu vertolyot yanvarın 28-də gəlib. Bu xəbərdarlıq deyildimi böyüklərimizə.

-Həmin günü ermənilərin hücum edəcəyini bizim rəhbərlər bilirmiş, niyə tədbir görməyiblər?

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciələrindən biri – Xocalı qırğını oldu. Mınlərlə adamın günahsız qanı töküldü. Hamı bilə-bilə, hamı görə-görə.

Ağdamda gördüklərim məni dəhşətə gətirir. Sıxıntı və əzab içində Ağdamdan ayrılıram. O meydələri isə unuda bilmirəm. Gözümü yuman kimi məzhun və yazıq sifətli insanlar gözüm özünə gəlir. O əli kəsilmiş ağsaqqal qocanı necə yadımdan çıxarım? Bir ayağı kəsilmiş ananı, burnu qoparılmış balaca qız uşağını yaddan çıxara bilərəmmi? Bədəni deşik-deşik edilmiş milli ordu əsgərinin o halını necə unudum?

Ağdamdan ağır dərd içində ayrılıram. Qulaqlarımda isə bayaq Ağdam məscidində eşitdiyim o dəhşətli fəryadlar təkrarlanır: “Ay Rza, mən səni belə saxlamamışdım. Səni kim bu hala saldı, ay Rza!”

Ağdamda gördüyüm o dəhşətlərdən sonra hələ uzun müddət özümə gələ bilməyəcəyəm.

KAFİR ERMƏNİ

İndi sənə nifrət edirəm. Əlimə düşsən səni parçalayaram, of da demərəm! Sən zalımsan, sən qəddarsan! Sən insanlıq adına ləkəsən! Kafir erməni! Səni yer üzündən silib atmaq, bəşər övladından uzaqlaşdırmaq lazımdır. Sənin hər görünüşün təhlükədir, ölüm təhlükəsi! İnsan qanı içən, kafir erməni! Ağsaqqal, ağbirçək bilməyən murdar erməni! Sən o kafirliyinin, zülmkarlığının cəzasını mütləq alacaqsan!

Müqəddəs “Quran” kitabından: “Kafirələr cəhənnəm oduna atıldıqları zaman onlara belə deyiləcəkdir: “Ey kafir olanlar! Bu gün heç bir üzrxahlıq etməyin. Siz ancaq dünyada törətdiyiniz əməllərin cəzasını çəkəcəksiniz”. Ət-Təhrin [“Qadağan”] surəsi.

MƏHKƏMƏ-TİBB EKSPERTİNİN RƏYİ

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərində erməni quldurları tərəfindən qətlə yetirilən şəxslərin xəsarətinin təhlili:

“Xocalı hadisəsi zamanı bizim birliyin ekspertləri tərəfindən məhkəmə tibbi müayinədən 181 meyid keçirilmişdir. Həmin meyidlərdən 130 nəfəri kişi, 51 nəfəri isə qadındır. Müayinə olunan meyidlərdən 13 nəfəri azyaşlı olmuşdur. Xəsarətlərin əmələ gəlmə mexanizminə görə bölünməsi aşağıdakı qaydada olmuşdur:

- a) Qəlpə təsirindən – 20
- b) Güllə təsirindən – 151
- c) Küt alət təsirindən – 10

Xəsarətlər yerləşdiyi nahiyələrə görə aşağıdakı kimi olmuşdur:

- a) Baş nahiyəsi – 40
- b) Döş qəfəsi – 74
- c) Qarın nahiyəsi – 17
- d) Ətrafları – 11

Bununla yanaşı müayinə olunmuş meyidlərdən 3 nəfərində ətrafların donması, 33 nəfərində işgəncə əlamətləri, yəni başın dərisinin soyulması, qadınlarda döşlərin kəsilməsi, burun və qulaq qığırdaqlarının kəsilməsi, qadınların cinsiyyət üzvlərinə odlu silahdan atəş açılması əlamətləri aşkar edilmişdir. Eyni zamanda göz almalarının çıxarılması, dişlərin sındırılması, kişilərin cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi müşahidə olunmuşdur. Müayinə olunmuş 31 meyiddə isə kombinə olunmuş, yəni bədənin müxtəlif nahiyələrinin güllə yarası və küt alətlə, kəsici-deşici alətlə yetirilmiş xəsarətlər olmuşdur. Müayinə olunmuş meyidlərdən 13 nəfərində bədənin bütün səthini əhatə edən yanıq kömürləşmə aşkar edilmişdir. Eyni zamanda müayinədən keçən meyidlərdən 10 nəfərində güllə yarası ilə birlikdə onların üzərindən hərbi texnikanın keçməsi əlamətləri olmuşdur.

Baş məhkəmə tibb eksperti,
Professor R. M. Yusifov.

ŞƏHİD XOCALILAR, ŞAHİD XOCALILAR

Verin! Verin də əvət, susdurun bu fəryadı,
Aman! Əsirgəməyin mərhəmətlə imdadı.
Verin! Verin! Gözü yollarda bir yığın bəşərin,
Nə heyrət ah! Əsərsizmi bunca ahu ənin!?

H. Cavid.

Bu fəryadları susdurmaq olarmı! Göylərə yüksələn nalələri sakitləşdirmək mümkündürmü? Gözü yollarda qalan yüzlərlə kimsəsizə hansı təsəllini verməli?

Necə söyləməli ki, oğulun başı kəsilib, qızın cismi yandırılıb, ananın ağbircəyi qana bulanıb, bacının namusu ləkələnib! Necə, necə söyləməli bu dəhşətləri? Necə deməli ki, körpə qız uşaqlarının isməti tapdanıb? Bunu hansı ürəklə, hansı vicdanla söyləməli? İnsan adına sığışmayan bu vəhşiliyi hansı xalq sakitliklə dinləyər, qəbul edər? Ömrümüzü, günümüzü məzaristanlıq ağrısına saldı bu hadisə! Şərəfsizlik çirkabında həyatımız əriyib məhv oldu! Bundan sonra yaşayacağımız ömür xələt bürküsündə can verib iztirab çəkəcək. Üzümüzdə təbəssümün azacıq işığı dolaşsa da, içimiz qəm-xanəyə çevrilib göz yaşları ilə göynəyəcək. Düşündükcə, yada saldıqca yanıb-yanıb iztirablar içində qovrulacağıq!

Şəhid xocalırla Ağdamdakı o ürəkəğrından “görüşdən” sonra şəhid xocalıları axtarıram. Şəhid xocalıların ağrısını, acısını dinlədikcə bir qorxulu həqiqət dumanına bürünürəm: şəhid xocalılar sağ qalıb yaşasa da bu ömür deyil, dolanısq, güzəran deyil. Şəhid xocalıları yaşadan yalnız bir qəribə istəkdir: Bəlkə tapıldı! Şəhid xocalılar diri də olmasa, bəlkə doğmalarının meyidini görmək, öz əlləri ilə torpağa basdırmaq ümidi ilə yaşayırlar. Şəhid xocalılar yaman ağırlı gün yaşayır. Şəhid xocalıların aldığı ümidli xəbərlər də var: kimlərisə qatil ermənilər hələ öldürməyib, girov saxlayır. Şəhid xocalılar hər gün Xankəndinin gülləli, mərmili yollarına boylanıb istəklilərinin qayıdacağını gözləyirlər.

Düşgün Xocalı kişisi. Səni hər gün tozlu yollarda oturan görürəm, Xocalı kişisi! Düşgün halda, ağırlı bir görkəmdə, cırıq paltarda tozlu yollar içində oturub ahu-madar bir olan oğlunu gözləyirsən! Səni bir ümid yaşadır, Xocalı kişisi! Oğlunun ya dirisini, ya ölüsünü görmək! Sonra özün demişkən, həyat, yaşamaq səni düşündürmür. Yazıq Xocalı kişisi! Hər gün ac-susuz tozlu yollarda dayanıb oğul həsrəti ilə alovlanırsan! Sənin bu halını, bu yazıq və miskin görkəmini heç zaman unuda bilməyəcəyəm, Xocalı kişisi!

Ağrı-acı içərimi kəsə-kəsə o qanlı fəlakətdə təsadüfən sağ qalan şəhid xocalıları sorayıram. Hərbi qospitalda ilk görüşüb söhbət etdiyim adam Xocalı sakini Bəxtiyar Aslanovdur.

“ATAMI, ANAMI, QARDAŞIMI, QOCA NƏNƏMİ ERMƏNİLƏR ÖLDÜRDÜ”

Bəxtiyar ağrıdan qıvrılır, əzab çəkir. Kəsilən sağ ayağının ağrısı onu haldan salır. Ağrını özündən uzaqlaşdırmaq üçün tez-tez əlləri ilə dəmirdən möhkəm yapışır, sıxır. Bəxtiyar şikəst ayağının ağrısını bu üsulla sakitləşdirsə də, içəri dərдинin göynərtisini saxlaya bilmir. Sağ qalan körpə uşaqlarının taleyindən isə xəbərsizdir. Bəxtiyar ağrı içində o dəhşətli hadisəni xatırlayır:

-Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər Xocalıya girdilər. Qarşılarına nə çıxırdısa ağır texnikanın köməyi ilə vurub dağıdı, yandırdılar. Məcbur olub postları tərk etdik. Hər vasitə ilə çalışırdıq ki, camaatı xəlvəti yolla Ağdama çatdıraq. Adamları bir dərəyə toplayıb bir-bir təhlükədən qurtarmağa

başladıq. Yüzə qədər adamı güllənin altından sağ çıxardıq. Amma ölənlərin sayı da çox idi. Bir də ətrafıma baxanda gördüm ki, hamı gedib, tək qalmışam. Hiss etdim ki, mühasirədəyəm. Bu vaxt bir nəfər erməni azərbaycanca qışqırdı ki, çıx, təslim ol, səni öldürməyəcəyik. Ermənini səşindən tanıdım. Karo idi. O da məni tanıyırdı. Çoxdan ədavətimiz vardı. Məni şübhəsiz ki, sağ buraxmazdı. Odur ki, atışmağa başladım. 3 minə kimi patronum vardı. Yarğan tərəfdə yenə başladım vuruşmağa. 8 saata kimi döyüşdüm. Axşam yarğanla sürünüb armud ağacının yanına getdim. “Noçnoye videniye” ilə məni gördülər. 20 metrə kimi süründüm. Qəfildən ayağımın isindiyini hiss etdim. Hərəkətsiz halda qarın üstünə uzandım. 6-7 erməni öldüyümü bilib hazırlıqsız halda mənə tərəf gəlirdilər. Yaxşı ki, silah əlimdə hazır vəziyyətdə idi. Qəfildən çevrilib avtomatla onlara atəş açdım. Onları öldürdükdən sonra sürünməyə başladım. 20 kilometrə kimi süründüm. Bu vaxt qar üzərində qaraltı gördüm. Aclıq və soyuq taqətimi kəssə də qaraltıya tərəf sürünürdüm. Ona çatanda dəhşətdən donub qaldım: bu, doğma atamın meyidi idi. Acı-acı ağladım atamın ölümünə. Qaçanda ermənilər onu vurub öldürmüşdü. Qərribə hal keçirirdim. Nə edəcəyimi bilmirdim. Ermənilər məni görə bilirdilər. Qarşdakı meşəyə sürünmək lazım idi. Amma atamın meyidini necə qoyub gedim? Basdırmaq imkanı olsaydı, bir az arxayınlaşardım. Çətinliklə də olsa atamın meydindən ayrılıb meşəyə tərəf süründüm. Meşədə Elman müəllimlə rastlaşdım. Onlar da bir yol axtarır, çıxmağa başladılar. Təbii ki, məni özləri ilə apara bilməzdilər. Mənə qumbara verib getdilər. Yenə sürünməyə başladım. Gəlib bir qaz borusuna çatdım. Elə həmin andaca huş məni apardı. Nə qədər huş getdiyimi bilmirəm. Gözümü açanda bir qaraltının mənə tərəf gəldiyini gördüm. Tez qumbaranı çıxarıb ona atdım. Həmin adam öldü. Bildim ki, o erməniymiş. Bir müddət keçəndən sonra öz uşaqlarımız gəlib məni tapdı. Əvvəl Ağdama, ordan da Bakıya gətirib parçalanmış ayağımı kəsdilər. İndi bilmirəm ki, yaşayışım necə olacaq, şikəst ayaqla nə edəcəyəm! Şikəst ayaqla bir də necə ev quracağam? Doğmalarımın faciəli ölümünə necə dözəcəyəm?

Bəxtiyar ümitsiz bir halda danışıq. Və hərdən də donuq baxışlarıyla diddən kəsilməmiş ayağına baxır. Həyat yoldaşı isə bayaqdan ağlayır, göz yaş tökür. İçin-için ağlayır, bu xocalılı bacım. Elə ağlayır ki, ömür-gün yoldaşı Bəxtiyar görməsin. Özü azmı dərd içindən alovlanıb yanır? Üç balasından nigaran ana göz yaşına bürünmüş halda şikəstlik əzabında qovrulmuş igid Bəxtiyarına baxır. Atasız, anasız, qardaşsız, ayaqsız, yurdsuz qalan tale yoldaşına baxır!

Çətinliklə də olsa Bəxtiyardan ayrılıram. Palatalardan, cərrahiyyə otaqlarından inilti və fəryad eşidilir. Kiminsə ayağı, əli kəsilir, kiminsə bədəninə güllə çıxarılır, kimsə aldığı yaradan xilas yolu tapmayıb dünyasını dəyişir.

ŞİKƏST ANALAR, ŞİKƏST BACILAR

Bakı şəhər Təcili Yardım xəstəxanasında Xocalının ən ağır yaralıları yatır. Burda yatanlardan çoxunun günlərlə meşədə qaldığından ayaqlarını şaxta vurub. Qaralmış, donmuş ayaqları isə həkimlər yalnız kəsməklə müalicə edirlər.

Xəstəxana çarpayılarında şikəst xocalılar əzab çəkir, dərddən qovrulur. Ağır da olsa palataların qapısını açıb şikəst kişilərin, qadınların, qızların halını soruşuram. Amma bu qapı mənə görə dünyanın ən çətin açılan ağır qapısı oldu. Hətta mənə elə gəldi ki, qapı açılmaq istəmir. Dərdlərin, fəryad və nalələrin ağırlığı çöküb qarıya. Və indi qapı o dərddli adamların ağırisına dözə bilməyəcəyindən açılmaq istəmir.

Amma çətinliklə də olsa qapını açıb içəri girirəm. Dərddli adamların dərddini dinləyirəm.

Abdullayeva Sənəm. 29 yaşlı. Hər iki ayağının barmaqları kəsilib. IV dərəcəli əlildir.

-Yoldaşım milli orduda idi. Hadisə başlayanda, təxminən saat 11-də qorxudan girdik quyuya. Gecə saat ikiyə kimi qaldıq orda. Atışmanın dayanmadığını görüb quyudan çıxdıq. Başaıaçıq, ayaqyalın meşəyə qaçdıq. Tələsdiyimizdən isti pal-paltar da götürə bilməmişdik. Dədəmin əlində bir tək lülə vardı. İməkləyə-iməkləyə getdik qayanın dibinə. Nənəm balaca uşaqları arxasına şəlləmişdi ki, güllə dəyməsin. Dörd-beş saat gedəndən sonra hamımız yorulub əldən düşdük. Hərəkət etməyə halımız yox idi. Min bir çətinliklə ocaq qaladıq. Qəfildən gördüm ki, nənəm yerə uzanıb öz-özünə sayıqlayır: "Balalarımı yandırırırlar, balalarımı yandırırırlar, qoymayın, balalarımı yandırırırlar". Nənəm can verirdi. Az keçməmiş yazıq arvad keçindi. [Sənəm bacı hönkürtü ilə ağlayır.] Sonra çətinliklə nənəmin meyidindən ayrıldım. Bir gün yol getdik. Qorxu içində, soyuqdan donmuş halda gedirdik. Növbəti dəfə oturub dincələndə dədəm yerə uzandı. Elə bildik ki, yorulub yatır. Bir müddət fikir vermədik. Birdən ürəyimə nə isə damdı. Dədəmi silkələdim. Tərpənmirdi. Dəhşət içində başa düşdüm ki, ölüb... Dədəmin də meyidini soyuq və qarlı torpaqda qoyub yolumuza davam etdik. Birdən ermənilər hər yandan üstümüzdə töküldülər. Paltarlarımızı, sırğalarımızı dartıb aldılar. Dörd yaşlı qızımın qulağında sırğa vardı. Erməni əlindəki bıçaqla onun da sırğalarını kəsib götürdü. [Qızım o vaxtdan, o əli bıçaqlı ermənini görəndən qorxu keçirir. Çünki zavallı uşaq elə bildi ki, erməni bıçaqla onun başını kəsəcək.] Üstümdə on min manat pul vardı. O pulları da bizdən aldılar. Sonra bizi traktora mindirib Pircamallı kəndinə gətirdilər. Bir gün orda qalandan sonra bizi Xankəndinə apardılar. Yolda Vəliyəddin adlı bir oğlanın qolunu burub qırdılar. Xankəndində təpiklə vururdular bizi. İsa adında bir kişi gedib əvəzimizdən döşəmni yuyurdu. Bir erməni tez-tez bizə deyirdi ki, sizə iynə vuracaqlar. Hamımız qorxu içində yaşayırdıq. Tez-tez orda qulağı sırğalı zənciyə oxşayan adamlar görürdük. Öyrəndik ki, onlar xarici ermənilərdir. Hamısı hündürboylu,

əjdaha kimi idilər. Bizə çox əzab verirdilər. Uşağım acından ağlayırdı. Yerli bir qoca erməni gözetçilərə deyirdi: o uşağa çörək verməyin. Qoyun acından ölsün. Qoca erməni elə nifrət bəsləyirdi ki, bizə. Xankəndində bir müddət qaldıqdan sonra bizi gətirdilər Əsgərana. Orda isə girov ermənilərlə dəyişib Ağdama gətirdilər. Elə o vaxtdan qızım Vüsalə həmişə gecələr qorxudan qışqırır: “Erməni məni öldürür, erməni məni öldürür”. O faciədən sonra bizi müalicə üçün Bakıya gətirdilər. Bakıda öyrəndim ki, başımıza daha hansı müsibətlər gətirilib. Bibimdən və üç oğlundan hələ heç bir xəbər tutmamışıq. Əmim də, oğlu da öldürülüb. Xalam oğlu öldürülüb. Bacım Xədicənin iki ayağı topuqdan kəsilib. Heç iyimi üç yaşı tamam olmamışdı. Yaxın qohumlarımla sağ qaldığını, yaxud da öldürüldüyünü bilmirəm. Qohumlarımla adı: 1.Kifayət, 2.Əhmədov Eldar, 3.Əhmədov Rafiq, 4.Əliyev RUFət, 5.Qarayev Usubəli, 6.Əhmədova Durna, 7.Əhmədova Sürəyya, 8.Əliyeva Çiçək, 9.Cabbarov Azad.

Sənəm bacı hadisəni göz yaşı içində danışır. Soraqladığı adamların da adını qəhərdən boğula-boğula deyir. Sənəm bacı anasının, atasının soyuq çöllərdə qalan meyidlərindən də xəbərsizdir, nigarandır. Görəsən, doğmalarının meyidini gətirib torpağa basdıran olacaqmı? Sənəm bacı həm də öz acı taleyinin ağrısına bürünüb: şikəst ayaqları imkan verəcəkmə ki, biçarə övladlarını böyüdüb başa çatdırsın. O, ağrı içindədir, nigarançılıq ağrısında, şikəstlik ağrısında.

Gözünün yaşı dayanmayan, axıb yanaqlarına, xəstəxana mələfəsinə tökülən Sənəm bacının ağrılarını dinləyəndə birdən yaxınlıqdakı çarpayıda uzanmış balaca qız uşağı ağlaya-ağlaya, hirsli başını yolmağa başladı. Sənəm bacı hönkürtü içində dedi: - Qızım Vüsalədir. Hər iki ayağının barmaqları kəsilib. İndi hirsindən saçını yolur...

YAZIQ VÜSALƏ!

Sənə baxıram, balaca Vüsalə, sənə! Hirsindən hıçqıra-hıçqıra ağlayırsan! Acı göz yaşların sellər, sular kimi axır. Gör hansı əzabları çəkibsən bu dörd illik ömründə. Dörd yaş ömrün hansı çağıdır ki, axı? İndi sən qaçıb oynayan, deyib gülən vaxtıdır. İndi yaşdırlarla sevinib, şadlanıb şer söyləyən, mahnı oxuyan vaxtıdır. Sən indi qayğısız, kədərsiz, qəmsiz bir ömür yaşamalısın idin! Dörd yaş ömrün hansı vaxtıdır ki, axı, belə üzüntülü qəmlə yüklənibsən! Sənin indi dörd çəkən vaxtıdırımı, Vüsalə! İndi yaz çağıdır, güllərin, çiçəklərin min bir ətir qoxuyan zamanıdır. Quşların xoş nəğmələri hər yanı bürüyüb. Sən isə bu gözəlliklərdən məhrumsan! Çölə dartınırsan, oynamaq, demək, gülmək istəyirsən. Amma bacarmırsan. Hər iki ayağının şikəstlik sarğına bürünüb. Ona görə də hirsindən saçlarını yolursan. Başın da keçəlləşib. Dözə bilmirsən dərdə, Vüsalə! Amma sağalacaqsan, böyüəcəksən, ümid, inam verirəm sənə, Vüsalə! Bir də əlimdən nə gəlir ki, axı! Amma daha ağlama, Vüsalə, saçlarını da yolma! Axı anan yazıqdır, əzab çəkir! Sən qatilin, zalım erməninin zülmünə uğramısan! Sənin ahın,

körpə nalən o kafir ermənini zülmə, sağalmaz dərdə düçar edəcək! Gəl indi ayrılacaq, amma ağlama, saçını da yolma, Vüsalə! Anan yazıqdır!

ON İKİ GÜN MEŞƏDƏ

Xocalı hadisəsində qadınlarımız əsil mərdlik, mübarizlik, Həcər qeyrəti göstərdilər. Düşmən əlinə keçməməkdən ötrü günlərlə qarlı, buzlu meşələrdə ac-susuz, haldan düşüb soyuq torpağın üstündə qaldılar. Aclıq ac qılıncını başları üstündə oynatdığı zaman dözüb ağac qabığı yedilər, qar yedilər. Belə etdilər ki, az da olsa qüvvətə gəlib yağı düşməyə, xain erməniyə sinə gərə bilsinlər. Erməniyə təslim olmaqdansa soyuq meşələrdə donub ölməyi üstün tutdular. On iki günün o dəhşətli anlarında ümidlərini də itirmədilər. İnanırdılar ki, onları bu məhrumiyyətlərdən qurtaran tapılacaq. Hərdən göyün lap yüksəkliyindən vertolyotlar uçanda ürəklərində qəribə bir ümid qığılcımı alovlanırdı: Bəlkə bizimkilərdir! Bəlkə bizi axtarırlar! Ola bilməz ki, axı, bizi yaldan çıxarsınlar. Beləcə ümid işığı onları tərk etmirdi. Amma neçə dəfə qəribə təsadüf onları ölümdən – erməni əlinə düşmək təhlükəsindən xilas etmişdi. Əli avtomatlı ermənilər qar kimi ağ paltar geyinib meşələri gəzir, biçərə xocalıları axtarırdılar. Kolun-kosun arasına girib çətinliklə də olsa gizlənidilər. Gecələr isə tez-tez erməni kimi quduz, ac yalquzaqlar üstlərinə hücum çəkirdilər. Yenə təsadüflər onları xilas edir, qoruyurdu. Beləcə günlər ötür, onlar sanki soyuq meşənin daimi sakininə çevrilirdilər. Meşədən çıxmağa isə cəhd göstərmişdilər. Amma hər dəfə erməniləri görüb geri qayıtmışdılar. Hətta bir neçə dəfə xain və qatil ermənilər onları qəsdən azərbaycanca səsləyib demişdilər: “biz azərbaycanlıyıq, qorxmayın, hardasınız?” Yalandan, yalandan onları çağırmışdı ermənilər. Onların bu yalan çağırışına aldanıb gedən də olmuşdu, getməyən də.

On iki gün bu qadınlar meşədə qalıb, iztirablı anlar keçiriblər. On iki günün soyuğu, şaxtası onlara çox müsibətlər, bəlalar gətirib.

Qasımova Ayna. 51 yaşlı. İki ayağını da şaxta dondurub. – On iki gün meşədə qaldıq. İşgəncələr çəkdik o on iki gündə. Yediyimiz ağac və itburnu qabığı idi. Tez-tez qar da yeyirdik. Gecələr yaman vahiməli və qorxulu keçirdi. Bizi Allah saxlayırdı təhlükələrdən. On iki gündən sonra min bir zülmə gəlib çıxdıq Yaquburn postuna. Ordan Ağdama gətirdilər. Ağdamda nə qədər çalışdıllarsa ayaqqabılarımızı ayağımızdan çıxara bilmədilər. Ayaqlarımız tamam donmuşdu. Sonra ayaqqabılarımızı bıçaqla kəsdilər. Vəziyyətimiz çox ağır idi. Ağdamda sistem qoyub Bakıya mülaliyəyə göndərdilər.

Sona Əliyeva. Ayaqlarını don vurub. Barmaqlarını kəsiblər. On iki gün meşədə qalıb. – Yoldaşımı elə Xocalının özündə ermənilər güllə ilə vurub ağır yaralamışdılar. Yolu gedə bilmirdi. Heç getmək də istəmirdi. Deyirdi siz çıxıb gedin, mənimlə işiniz yoxdur. Çətinliklə də olsa həyat yoldaşımı da götürüb meşəyə getdik. Düz üç gün yazıq kişi yaradan əzab çəkdi, qıvrıldı ağrıdan.

Dördüncü gün keçindi. Can verəndə tez-tez su istəyirdi. Mən qar verirdim, o su istəyirdi. Son nəfəsində dedi ki, əlini sal cibimə, pasportu, pulu götür. Ürəyim gəlmədi pasportunu çıxaram. Pulu da götürmədim. O pul boğazımdan keçərdimi heç? Yazıq Malik əzab içində canını tapşırırdı. Bir gödəkçəsi vardı, atdıq üstünə. Sonra nə edəcəyimizi bilmədik. Ömür-gün yoldaşımı bu vəziyyətdə qoyub necə gedəydim? Yenə bir yerdə torpağa basdırsaydım, az da olsa rahatlanardım. Amma bura təhlükəli yer idi və biz uzaqlaşmalıydıq. Ömür-gün yoldaşımdan ağrı içində ayrıldım. Yazıq tez-tez deyirdi ki, sən özünü qoru, sağ qal ki, uşaqları başsız qoymayasan. Yazıq üç uşağım atasız qalmışdı. Öz taleyim isə hələ naməlum idi. Bilinmirdi ki, qarşıda necə hadisələrlə üzləşəcəm. Yoldaşımdan sonra daha səkkiz gün meşədə qaldıq. Qar yeyirdik, itburnunun qabığını yeyirdik. Məşəqqətli günlər yaşayırdıq. Yenə Allaha şükür ki, erməni əlinə keçmədik, gəlib çıxdıq Ağdama. Hər iki ayağımı şaxta vurub. Ayaq barmaqlarımı kəsiblər.

Bu altmış iki yaşlı kişinin aqibəti də acınacaqlı olub. O yalnız soyuq və buzlu meşənin məşəqqətlərini yaşamaıyb. Bu əzab ilə yanaşı erməni əsirliyində də işgəncə çəkib. İndi isə xəstəxanada müalicə olunur.

Talıbov Səməd. 62 yaşlı. Hər iki ayağını şaxta vurub. – Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər qəflətən evlərimizi atəşə tutdular. Özü də hara atırdılarsa od tutub yanırdı. Adamlar qorxudan baş götürüb gecənin qaranlığında hara gəldi qaçırdı. Biz də bir dəstə adamla meşəyə qaçdıq. 120-130-a qədər adamla Kətiyin soyuq meşəsində qaldıq. Adamların çoxu ayaqyalın, başıaçıq idi. Çoxu yuxudan yarımçıq durub qaçmışdı. Bir müddət meşədə qaldıqdan sonra Haray kəndinə tərəf hərəkət etdik. Gördük bir dəstə adam gəlir. Dedilər ki, getməyin, orda hamını qırırlar. Yenə qayıtdəq meşəyə. Böyüklər soyuğa, şaxtaya, aclığa dözə bilirdilər. Amma uşaqlarla çox çətin idi. Ağlayıb qışqırırdılar ki, çörək, çörək verin! Yazıq uşaqlar neyləsin? Aclığa necə dözəydilər? Üç gün ac, susuz qaldıq meşədə. Üçüncü gün Naxçıvanik istiqmətinə hetdik. Bir yoxuş vardı, oranı qalxmağa başladıq. Bir də gördük ki, ermənilər hər yandan bizi dövrəyə alıblar. Bizi döyə-döyə, təpikləyə-təpikləyə gətirib saldılar mal tövləsinə. Gördük ki, bizdən başqa 50 – 60 adam da var burda. Bir az keçmiş ermənilər içəri girib kişiləri, arvad-uşaqları avtomatın qundağı ilə vurub əzməyə, şil-küt etməyə başladılar. Sonra qadınlarmın, qızların pulunu, qızılını aldılar. Bir az keçmiş bir dəstə erməni içəri girib qışqırdı ki, kişilər hamısı ayrılıb arxamızca gəlsin. Bizi aparıb başqa bir tövləyə saldılar. Sonra bir neçəmizi çıxarıb həyətdə odun daşıtdırdılar. Odunluqdan az aralıda dörd-beş adamın meyidini gördük. Onları ermənilər güllələmişdi. Biz tövlədə olanda gözüünü qan tutmuş bir cavan erməni dəstəsi ilə içəri girib bizi söyməyə, təhqir etməyə başladı. Sonra da hirslə qumbara çıxarıb bizə atmaq istədi. Əgər yanındakılar tez tərpənib mane olmasaydılar bizi çoxdan öldürmüşdü. Bir dəfə ermənilər yenə gəlib bizi təpikləyir, döydülər. Bir cavan məhsəti türkü vardı. O yazığı o qədər döydülər ki, axırda dözə bilməyib dedi: “İt ölü, niyə məni döyürsən?” Ermənilərdən biri avtomatın bütün güllələrini boşaltdı

oğlanın qarnına. Zülmkar idilər, yaman zülmkar idilər. Vuranda, döyəndə kimin hünəri vardı ki, səsini çıxarsın. Həmin saat güllələyərildilər. Ermənilər bizi döyəndə deyirdilər: “Axı niyə vaxtında burdan köçüb getməmişiniz? Biz rəhbərlərinizə üç gün qabaqdan xəbərdarlıq etmişdik”. Girovluqda gördüyüm dəhşətləri heç zaman unutmayaçağam. O üç gün üç il qədər ağır gəldi mənə. İndi yadıma düşəndə öz-özümə əsəbiləşirəm. Amma nə edim? Nə qədər cavan oğlanları güllələdilər, qadınların, qızların namusunu tapdaladılar...

Heç zaman donan əl, donan ayaq görməmişdim. Eşitmişdim ki, soyuqdan, şaxtadan insanın bədəni donur. Amma donmanın dəhşətli nəticəsindən xəbərsiz idim.

İndi ürəyim göynəyə-göynəyə Salmanın qaralmış ayaq barmaqlarına baxıram. Barmaqlar qapqara, kömür kimidir. Barmaqlar elədir, sanki əl vursan qorub düşəcək. O barmaqlar hərəkətdən düşüb daha, bir neçə günə həkimlər onu kəsəcəkdir.

Qasımov Salman. 15 yaşında. Hər iki ayağını şaxta dondurub. 12 gün meşədə qalıb. – Ermənilər Xocalıya girəndə hamımız qaçdıq meşəyə. Əvvəl 300-ə qədər adam idik. Gülablı tərəfə gedirdik. Orda ermənilər camaatın qabağını kəsdi. Atışmada Abdullanı öldürdülər. Adamlar qaçıb dağılıxdılar. 11 adam qaldıq. Tofiqin də anası yanımızda öldü. Mən paltomu onun üstünə saldım. Sonra mühasirədən çıxmaq üçün irəli getdik. Amma hara gedirdikse ermənilərin əhatəsində olduğumuzu hiss edirdik. Yediyimiz də ancaq qar idi. Hamımız haldan düşmüşdük. Keçdiyimiz yerlərdə çoxlu meyid vardı.

Görüşdüyüm xocalıların hamısının acı taleyinə yanırıam. Onları özümə ən yaxın, doğma adam bilirəm. Xocalılar hamısı sakit, köməksiz adam təsiri bağışlayır mənə. Amma Gülablı kişinin o yazıq görkəmini heç unuda bilmirəm. Gülablı kişiyə çəkilən dağ da ağır dağdır.

Mehralıyev Gülablı. 57 yaşında. Hər iki ayağını şaxta vurub. – Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz meşənin içində qızımla məşəqqətlər çəkdik. Gecə meşənin vahiməsi, soyuğu, şaxtası, daima gözlənilən erməni qorxusu yazıq qızımın bağrını yarıdı. Nakam bala dözə bilmədi, keçindi [Gülablı kişi için-için ağlayır]. Qurumuş bir halda qızımın meyidinin yanında oturdum. Bədbəxt qızıma baxıb acı göz yaş tökürdüm. Balamın iyirmi yaşı vardı. Səkkiz ay idi ki, toyu olmuşdu. Dışımən, dırnağımdan yığıb qızıma cehiz almışdım, 12 min manatlıq mebel alıb, toyunu etmişdim. İndi yazıq balam torpağa döşənmişdi. Halsız, hərəkətsiz uzanmışdı. Zavallı qızımdan çətinliklə də olsa ayrıldım. Meşə ilə gedirdim. Şelli istiqamətinə üz tutmuşdum. Qəfildən aralıda erməniləri gördüm. Qaçıb girdim bir kötüyün içinə. Ermənilər xoçbəxtlikdən görmədilər məni. Bir müddət kötüyün içində qaldım. Qorxudan çıxı bilmirdim. Sonra min bir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyidindən nigaranam. Bircə meyidi gətirib basdırsaydım, rahatlanardım. Meyidin yeri yaxşı yadımdadır. Ora gedən kimi tapa bilərəm. Amma ora getmək mümkün olacaqmı?

Xəstəxanada ayağından şikəst olan, barmaqları kəsilən çoxlu Xocalı cavanları yatır. 13 yaş, 15 yaş, 16, yaş, 18 yaş... Ömrün şikəstlik adına uyğun olmayan bir işgəncəli dövrünü yaşayır bu cavanlar.

Qarayev Vüqar. 18 yaşında. Hər iki ayağını şaxta vurub. 6 gün meşədə qalıb. – Gecə saat 11-də evdən çıxdıq. Meşədə çoxlu adam vardı. Uşaqlar ağlaşır, qışqırırdılar. Arvadlar uşaqların ağzına dəsmal tıxayırdılar ki, səsləri eşidilməsin. Sonra ermənilər mühasirəyə alıb çoxunu girov tutdular. Babək adlı bir oğlan vardı. Yolu gedə bilmirdi, tənğənfəs olurdu. 3 kilometrə qədər onu mən apardım. Sonra qüvvəm çatmadı. Ayaqlarımı şaxta vurmuşdu. Bədənim heç elə bil ki, mənim deyildi. Düz iki gün sürünmüşəm. Mənə elə gəlirdi ki, erməninin üstünə gedirəm. Amma mənim üçün daha heç bir fərqi yox idi. Onsuz da tam haldan düşmüşəm. Xoşbəxtlikdən döyüşçülərimizin postuna gəlib çıxdım. Məni tez içəri aparıb çay-çörək verdilər...

Şikəst xocalılarla hər görüşə gedəndə qorxu hissi və qərribə həyəcan keçirirdim. Onların bu faciəsində nədənsə özümü günahkar sayırdım. Doğrudanmı biz bu faciədə günahkarıq? Onların dünyada insandan ötrü ən böyük fəlakət olan şikəstliyinə bais bizik? Bu doğrudurmu, həqiqətdirmi? Necə olur ki, onların bu fəlakətinə indi ağrıyor, yanıb alovlanırıq. Göz yaşı içində ürəyimiz hıçqıra-hıçqıra bu zavallıların acı taleyinin qəminə bürünürük. Hə, niyə məhz edirik bu “canıyananlıqı”? Niyə indi xocalılara qardaş deyirik, bacı deyirik, ata anamız sayırıq? Bəs o qanlı faciədə harda idik? Meşənin soyuğunda, düzlərin palçıığında, dağların qarında bu zavallılar vurnuxanda, həyatla ölüm arasında dayananda harda idik? Günlərlə kolun-kosun arasında yazıq xocalılar gizlənib ümid baxışlarıyla yollara boylandıq niyə səsimiz çıxmırdı? Xocalılar danışıq ki, on iki gün ac-susuz meşələrdə qalıb donmuşuq. Bu on iki gündə onları xilas etməyə niyə cəhd göstərməmişik? Laqeydlilik, biganəlik, soyuq ruhla yanaşmışıq xocalıların taleyinə. İnsanlar qırıldıq, şikəstlik toruna düşəndən sonra göz yaşı axıdırıq, düşməni lənətləyirik. Düşmən düşməndir, söyməklə, döyməklə öz düşüncəsini dəyişməyəcək!

Erməni bütün əsrlər boyu türk düşmən olub və çətin ki, ürəyindəki kini silib atsın. Çünki o kin-küdurət erməniyə ulu babalarından miras qalıb. Ermənidə türkə nifrət hissi bir günün, iki günün bitirdiyi hiss deyil, bu neçə əsrin qisas vulkanıdır ki, xain erməni onun püskürəcəyini səbirsizliklə gözləyir.

...İndi şikəst xocalıların acı taleyini gördükcə bu xəyanətkar varlıq haqqında – erməni haqqında yalnız bir sözü deyə bilirəm: Kafir! Erməni kafirdir! Kafiri isə ən böyük cəzalar gözləyir...

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni aydınlıqları qaranlıqlara döndərəndir! Kafir erməni yer üzündə zalımlıq,

işgəncə və ağrı bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayb cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır.

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında ermənini cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar ermənini, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığınız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs “Quran” kitabı kafirlərin cəzası haqda: “Kafirlər cəhənnəmə girdikdə Allah onlara belə buyurur: Bu günə yetişəcəyinizi unutduğunuza görə indi əzabı dadın! Biz də sizi unutduq! Cəhənnəmdə köməksiz buraxdıq. Etdiyiniz əməllərin cəzası olaraq dadın əbədi əzabı!” Əs-Səcdə [“Səcdə”] surəsi.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi – Xocalı qırğını baş verdi. Yüzlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı o gün. Ağbirçək anaların ağ saçı qırmızı qana boyandı. İgid oğulların diri-diri başı kəsildi. Dilsiz körpələrin bədəni güllələrlə deşik-deşik edildi. Pak və çiçək qızlarımızın namusuna toxunuldu o qanlı gecədə...

MƏHKƏMƏ-TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Orucov Telman Ənvər oğlu, 36 yaşında. – Başın kəsilmiş yarası, döş qəfəsinin zədələnməsi, döş qəfəsinin güllə yarası.
2. Hüseynov Həbib Həmzə oğlu, 54 yaşında. – Aşağı ətraf sümüklərinin qəlpəli, açaq sınıqları.
3. Şükürov Vaqif Rəsul oğlu, 24 yaşında. – Döş qəfəsinin güllə yarası.
4. Əliyeva Səhər Çərkəz qızı, 60 yaşında. – Kəllənin qəlpə yarası.
5. Babayeva Aqibə Xasay qızı, 34 yaşında. – Baş və döş qəfəsinin güllə yarası.
6. Hüseynova Maral Kamil qızı, 6 yaşında. – Qarnının ön səthinin güllə yarası.
7. Naməlum qız uşağı. Atasının adı Muraddır, 3 yaşında. – Döş qəfəsinin və qarnının ön səthinin güllə yaraları.

...Beləcə insanlar qətlə yetirilir, işgəncə əzabı ilə dünyalarını dəyişirdilər. Ermənilər həmin gecə insanları diri-diri yandırır, başlarını kəsir, gözlərini çıxarır, dərilərini soyurdular... Məhkəmə-tibb ekspertinin rəyi ilə tanış olduqca onları, o qanlı gecənin şahidlərini soraqlayıram. Soraqlayıb tapdığım adamlar göz yaşını içində başına gələn faciələri danışır. Düşər olduqları zülmün, sitəmin ölçüsüzlüyündən sızlayırdılar. Özü də qəribə təəccüb içində bu vəhşilikləri sadalayırdılar. İnsanın bu qədər zülmkar və quduz xislətli olduğuna xocalılar inana

bilmirdilər. Erməninin hər vəhşiliyini gözləri ilə görsələr də, hələ də çaşqınlıq içində yanırıdılar.

... İcimdə ağrılar, acılar göynəyə-göynəyə yazıq xocalıları soraqlayıram.

GİROVDA KİMLƏR OLUB?

Qaldıq əlində bir sürü ərbai-vəhşətin,
Olduq əsiri pənceyi-qəhrü müsibətin!
MƏHƏMMƏD HADİ

İnsanın ən böyük faciəsidir Vətəndə əsir olmaq! İnsana vurulan sağalmaz yara, zəhərli neştərdir vətən torpağında əsirlik həyatı yaşamaq! Vətən torpağının bir gün ağır həbsxana divarlarına çevriləcəyini düşünmək mümkündürmü? Vətən torpağında parlayan günəşin düşmənlə nəfəsi ilə boğulacağını, qara həbsxana qapısının qara dərdə çevrilib o günəşi görünməz edəcəyini xəyala gətirmək olardı? Vətən övladlarının qəhri-müsibətdə qovrulub-qovrulub susuzluq əzabından öləcəyini fikirləşərdikmi heç? Doğma Vətəndə, qaranlıq həbsxana zülmətində bir parça çörəyə möhtac qalacağımızın həqiqət işığından çox-çox uzaq olduğunu sanardıq.

Amma bunlar hamısı Xocalı faciəsində müsibət dolu həqiqətə döndü. Adamlar doğma Vətəninə əsir düşdü, həbsxana zülmətində işgəncə çəkdi, bir parça çörəyə həsrət qaldı, susuzluq əzabında qovruldu. Döyüldü, söyüldü, təhqir olundu öz yurdunda insanlar. Vətən torpağı onlardan ötrü bir məzaristanlığa, məhbəsə çevrildi. Bəli. Oldu bu faciələrin hamısı! Bəli, tapdandı insanların namusu, qeyrəti, vicdanı öz Vətəninə, öz yurdunda! İnsanlar məşəqqətlər alovunda yanıb qovruldu...

Ey zülmün hər üzünü görənlər, Vətən məhbəslərində işgəncələr çəkən xocalılar, sizi soraqlayıram! Neçə günün girovluğunda başımıza gətirilən oyunları açıb bir-bir danışın. Danışın ki, qoy gələcək nəsillər, sağ qalan övladlarımız həqiqətləri bilib erməniyə nifrətlər yağdırsın! Çətin də olsa, ağrılı da olsa danışın o həqiqətləri!

Qasımov Məhəmməd Salman oğlu. 60 yaşında. 48 gün girovda qalıb. – Ermənilər Xocalıya hücum edəndə qaçdıq Dəhraz tərəfə. Dəhrazda bizi mühasirəyə alıb tutdular. Bir yaşlı qadını və cavan oğlanı yerindəcə güllələdilər. Sonra bizi Naxçıvanikə gətirib saldılar mal pəyəsinə. Az keçməmiş gəlib aramızdan on üç adamı seçib apardılar güllələməyə. O güllənin səsinə də biz eşitdik. Bir müddət pəyədə saxladıqdan sonra bir yük maşınına mindirib bizi gətirdilər Stepanakertə. Orda bizi maşından düşürəndə bir erməni kobudluqla çəşməyimi alıb dedi: “Gedərsən, Kürün o tayında verərlər çəşməyini!”. Sonra bizi saldılar həbsxanaya. Həbsxanada hansı işgəncələri çəkmədik? On günə kimi dilimizə heç nə dəymədi. Çörək, su həsrətiyənlər gözümüzü dikirdik qapıya. Qapının nə vaxt açılacağını

səbirsizliklə gözləyirdik. Amma qapını açıb içəri girənlər bizə nə su gətirirdi, nə də çörək. Başlayırdılar təpikləməyə, döyməyə, qol, qabırğamızı sındırmağa. Elə döyürdülər, elə hala salırdılar ki, saatlarla yerdə döşəli qalıb tərənə bilmirdik. Düz on gündən sonra gətirib hərəmişə 70 qram çörək, hər üç adama da bir stəkan su verdilər. Bir də göürdün ki saat 2-də, 3-də ermənilər sərxoş halda gəlib içəri girir, pis söyüşlər söyüb, istədikləri işgəncəni verirdilər. Qaldığımız yer də olduqca soyuq idi. Pəncərə sınıq olduğundan külək içəridə vıy-vıy vıyıldaırdı. Hamımız soyuqdan titrəyirdik. Yerə salmağa bir adyal da verməmişdilər ki, heç olmasa gecə rahat yata bilək. Bütün gecəni, gündüzü oyaq qalırdıq. Yatmaq olardımı soyuqdan? Yanımızda Qaradağlıdan yazıq bir kişi vardı. Bizdən çox qabaq onu tutub bura salmışdılar. Yazığın susuzluqdan ciyəri yanırı. Gecənin bir vaxtında halı lap pisləşdi. “Su, su” deyib inildəməyə başladı. Dözə bilmədim. Gedib qapını döydüm ki, bir az su versinlər yazığa. Nəzarətçi erməni qapının o tayından məni söyüb təhqir etdi və təkrar qapını döydükdə gəlib öldürəcəyini bildirdi. Yazıq kişi “su, su” deyə-deyə canını tapşırı. Bir dəfə xaricdən – Qırmızı Aypara Cəmiyyətindən bir dəstə adam gəlib vəziyyətimizlə maraqlandı. Halımızı, görkəmimizi görəndə təəssüflə başlarını buladı. Ermənilər isə bizə əvvəlcədən xəbərdarlıq edirdilər ki, gələn qonaqlara şikayətlənməyək. Əksinə, ermənilərdən razılıq edək ki, guya bizə yaxşı baxırlar. Əgər belə deməsəydik, ermənilər bizə elə işgəncələr verərdi ki... Düz 48 gün ermənilərin əsarətində əzab çəkdim. 48 gündən sonra məni bir erməni ilə dəyişdilər.

...Məhəmməd kişi ölümə üz-üzə dayanıbmiş kimi bu söhbəti edirdi. Öləndə təsbehin iri dənələrini birdən elə möhkəm sıxırı ki, barmaqları ağarırdı. Sınıxmış, düşkün bir görkəmdə idi Məhəmməd kişi. Ağsaqqal vaxtında, müdrik görkəmində olan bu ağır təbiətli kişi əzab çəkə-çəkə başına gələnləri danışırı. Həyatdan, yaşayışdan, insanlardan, hər şeydən bezikmiş halda idi Məhəmməd kişi.

Allahverdiyev Mirzə. 40 yaşında. 18 gün girovda qalıb. – Biz həmin gün Noragül istiqamətində postda dayanmışdıq. Amma “Finski” evlər yananda geri çəkildik. Fevralın 26-da onların çoxu Beşmərtəbə deyilən binaya toplanmışdı. 100-ə qədər adam vardı orda. Sonra çıxıb Boz Dağ istiqamətində irəlilədik. Fevralın 28-də ermənilər mühasirəyə alıb tutdular bizi. Həmin saat əl-ayağımızı bağlayıb başladılar döyməyə, işgəncə verməyə. Sonra apardılar Əsgərana. Orda milis idarəsinin həbs otağında bizi saxlayırdılar. Amma hansı əzabları vermirdilər bizə. Bir neçə qızıl dişim vardı. Yerə yıxıb əl-ayağımı bağladılar. Başladılar kəlbətinlə dişlərimi sökməyə. Kəlbətinlə dartır, çəkiclə vururdular dişimə. İnildəyir, zarıyırdım ağrıdan. Yalvarır, yaxarır, bu işgəncəyə son qoymağı xahiş edirdim. Ağrının dəhşətindən huşumu itirdim. Neçə saat huşsuz qaldığımı bilmirəm. Amma gözümü açanda hiss etdim ki, qızıl dişlərimi sındırıb götürüblər. [Dişin kötüyünü Bakıda həkimlər çıxarıb müalicə etdilər.] Ermənilərin verdiyi işgəncə yalnız qızıl dişlərimi sındırmaqla bitmədi. Söyüş, təhqir, təpiklə vurmaq, döymək hər gün olurdu. Girovluqda qaldığım 18 günün elə bir vaxtı olmadı ki, mənə işgəncə

verməsinlər. Yaman vəhşi idi ermənilər. Gözlərini qan tutmuşdu. Ürəklərində heç bir insaf, ədalət yox idi. Bizi döyməkdən, təpikləməkdən ləzzət alırdılar. Bir dəfə isə məni çıpaq soyundurub dubinka ilə döydülər. Ürəkləri soyumadığından götürüb ikinci mərtəbədən atdılar məni yerə. Bütün bədənim əzilmişdi. Necə kinli, qəzəbli idi bu ermənilər bizə qarşı? Edik adında bir erməni vardı. Hər gün içəri girib mənə özünəməxsus xüsusi işgəncə verirdi: Ağır çəkmələri ilə əllərimin üstünə çıxıb tapdalayır, əzir və bundan ləzzət aparırdı. Mənim iniltim, qışqırtım ona təsir də etmirdi, əksinə, kefi açılırdı... Ermənilər tez-tez bizə deyirdilər: “Sizi qıracağım, buralardan taman qovacağım. Donuzlarımızı gətirib Kürdə suvaracağım”. Hər gün bizə bir parça çörək, bir balaca qabda da su verirdilər. O çörəyi, suyu verəndən sonra gəlib möhkəm döydürdülər. On səkkiz gün girovda qalandan sonra məni dəyişib Ağdama gətirdilər. Öyrəndim ki, anamı da ermənilər bir neçə gün girov saxlayıb, qızıl üzüyünü alıb buraxıblar. Qardaşım Elşəni isə mənim günümə salıblar. Girovda işgəncələr verib qızıl dişlərini söküblər. Öyrəndim ki, ermənilər iki qardaşımı öldürüblər.

...Mirzə ağır dərd içində danışır bu söhbəti, yana-yana deyir başına gələn faciəni. Mirzə öz faciəsini dərd alovunda söyləsə də qardaş ölümünə dözə bilmir, elə fikri də, baxışları da hardasa uzaqlarda, səsi-sorağı hələ də çıxmayan doğmalarının yanındadır. Mirzə qardaş ölümünə göynəyir, erməni vəhşiliyinə nifrət edir, indi ağır xəstəlik halı keçirir, həkimin ciddi müayinəsindədir. Həkim ona sakit yerdə yaşamağı, əsəbiləşməməyi, səs-küylü yerdən uzaqlaşmağı tapşırır. Amma Mirzə sakit yer hardan tapsın? İnsan üçün ən sakit yer vətən torpağı, dədə-baba yurduudur. O yurd indi düşmən pəncəsində can verir, əzab çəkir. O yurdu gülü, gülzarı soldurulub, yerində bayquşlar uyuyur. Həkimin növbəti tapşırığını da yerinə yetirə bilmir Mirzə: yəni əsəbiləşir. Üzdən yox. Daxildən çırpınır, əsəbi vəziyyətdə olur. Elə o əsəbi vəziyyətdə də mənə deyir: baxın, başımın ortasına diqqətlə baxın. Görün ermənilər neçə yerdən vurub deşiblər... Sonra Mirzə cibindən əzilmiş bir tibb müayinə kağızı çıxarıb mənə göstərir, deyir: Bax görün ermənilər başıma nə oyunlar açıb.

TİBBİ MÜAYİNƏ KAĞIZI VERİLİR ALLAHVERDİYEV MİRZƏYƏ SEMAŞKO TƏCİLİ YARDIM XƏSTƏXANASI

-Döş qəfəsinin əyilməsi, sağ VII qabırğasının sınığı, sağ əlin II barmağında infeksiyalaşmış, kəsilmiş yara, üst dişlərin çıxarılması...

Aslanov Qəyyum. 53 yaşında. 45 gün girovda qalıb. – Fevralın 26-da səhər tezdən ermənilər bizi tutdu. Yanımızda on beşə kimi qadın, qız vardı. Onları bizdən ayıraraq apardılar. Stepanakertdə milisin kameralarında saxlayırdılar bizi. Hər gün 100 qram çörək, bir balaca qabda su verirdilər. Bizə elə işgəncələr edirdilər ki, dillə deyiləsi mümkün deyil. Bir o qədər döyüb vururdular, amma ürəkləri

soyumurdu. Necə kinli imiş bu ermənilər! Bir dəfə gecə saat 11-də məni yerə yıxıb əl-qolumu bağladılar. Bir-iki qızıl dişim vardı. Başladılar dəmir çəngəllə dişlərimdəki qızılları sökməyə. Üç dəmir çəngəl sindirdilər ağzımda. Ağzım para-para olmuş, bütün qanla dolmuşdu. Əynimdəki paltar qan ləkəsindən qıpqırmızı idi. İniltim, qışqırtım ermənilərin heç vecinə də deyildi. Axır ki, minbir işgəncə ilə qızıl dişlərimi söküüb çıxardılar. Huşumu itirib yerdə ölü kimi qaldım. Bir neçə gün soyuq döşəmədə halsız-huşsuz vəziyyətdə uzandım. Sonra yavaş-yavaş özümə gəldim. Amma ermənilər bununla da sakitləşmir, məndən əl çəkmirdilər. Tək məndən yox, orda əsirlikdə qalan bütün azərbaycanlıları döyüb işgəncə verirdilər. Bir dəfə ermənilərdən biri mənə qəzəblə dedi: “Mən Şuşada həbsxana da yatanda, sizinkilər məni incidirdilər. İndi əvəzini səndən çıxacam”. Erməni ağır çəkmələri ilə məni təpikləməyə başladı. Elə ağır zərbələr vururdu ki, yerdə qıvrıla-qıvrıla qalırdım. Erməninin məni nə qədər təpiklədiyini bilmirəm. Çünki artıq huşum başımdan çıxmışdı və bütün bədənim keyləşmişdi. Yalnız ara-sıra sancıların tutduğunu hiss edirdim. O təpikləmədə dörd qabırğamı sindirmişdi erməni. Yanımızda Ələsgər adlı bir kişi vardı. Ayağına güllə dəyib parçalanmışdı. Yazığın ayağı irinin, qanını içində idi. Onun ayağını sarımağa qoymurdular. Soyuqdan da tir-tir titrəyirdi. Aclıq bir yandan, soyuq da bir yandan, aldığı yara da bir yandan, yazıq dözə bilmədi. Gecənin bir vaxtında ağrı, əzab içində keçəndi. Ələsgərin ölümündən sonra gedib qapını döydük ki, gəlib meyidi aparsınlar. Amma ermənilər bununla da bizə əzab verirdilər, gəlib meyidi aparmırdılar. Bütöv bir gün Ələsgərin meyidi qaldı kameramızda. Soyuqdan donub ölsəm də, əynimdəki paltarını saldım Ələsgərin üstünə. Bax bizə elə zülmələr edirdi ermənilər. Bir Allahverdi vardı yanımda. O da işgəncələrə dözə bilmədi. Dünyasını dəyişdi. İki nəzarətçi gəlib meyidi apardı. Çox hiyləgər, bic idi ermənilər. Bir dəfə gətirib bizə yun adyal payladılar. Məlum oldu ki, Beynəlxalq Qırmızı Aypara Cəmiyyətindən yanımıza gəlirlər. Ona görə də onların gəlməyinə 10 dəqiqə qalanda guya qayğımıza qalırmişlər kimi, gətirib adyal vermişdilər. Gələn qonaqlar soruşurdu ki, sizi incitmirlər burda? Cavab verirdik ki, yox, incitmirlər, yaxşı baxırlar. Başqa nə cavab verəydik? Ermənilər əvvəlcədən tapşırırmışdılar: əgər şikayətlənsək, öldürəcəklər, hamımızı qıracaqlar. Ona görə də gələnlərə heç nə deyə bilmirdik. Amma bir dəfə gələn qonaqlara göstərmək üçün xəlvətcə, guya bilməyə-bilməyə pencəyimi qaldırdım ki, oradakı qan laxtasını görsünlər. Qonaqlar qan laxtasını görüb başlarını buladılar. Ermənilər də işin nə yerdə olduğunu bildilər. Qonaqlar gedəndən sonra məni döyüb bir hala saldılar ki, sözlə deyiləsi deyil. Hər dəfə də təpiklə vurduqca deyirdilər: “Sən bizdən şikayət etmişən!”. Ermənilər tez-tez bizə deyirdi: sevinin ki, hələ sizi güllələməmişik, öldürməmişik! Amma yanımdakıları hərdən gəlib güllələməyə aparırdılar. Özü də içəri girib hamımıza bir-bir baxıb qışqırırdılar: “Onu, onu bu gün aparıb güllələyin”. Heysiz-halsız yoldaşlarımızı aparıb heç nədən qətlə yetirirdilər. Novruz bayramına bir neçə gün qalanda ermənilər istehza ilə xəbərdarlıq edirdilər: “Sizə yaxşı bayramlıq payı verəcəyik!”.

Doğrudan da martın 22-də ermənilər bizə “bayramlıq payı” verdilər. Bizi qaldırıb göyə çırpdılar döşəməninin üstünə. Elə çırpılırdıq ki, döşəməyə, zərbdən taxta da mismardan qopurdu. Eləcə başımıza müsibət gətirirdilər. Bir dəfə yenə əmin möhkəm döydülər. Huşumu itirib yerə yıxıldım. Bir müddət huşsuz qalandan sonra hiss etdim ki, nədənsə boğuluram və başım da bərk üşüyür. Gözümü açanda gördüm ki, içində qar olan vedrəni başıma keçiriblər. Axır ki, bir gün məni də dəyişdilər və o cəhənnəmdən xilas oldum. Ağdama gələndən sonra öyrəndim ki, qardaşım Qulunu ermənilər öldürüb. Qızım Gülsalahdan da heç bir xəbər yoxdur. İtkin düşüb. Özümün də halım yaxşı deyil. Böyrəklərim tez-tez sancır, çəngəllə çıxarılan dişlərimin yeri incidir, başım bərk ağrılar verir. Halım pisdir, çox pisdir. Əsəblərim isə tamam korlanıb.

Girov xocalılardan kimi dindirirəmsə nifrətlə danışıq ermənilərdən. Kimdən bir söz soruşuramsa əsəbiləşir, dilxor olur, o faciəli günləri - əsirlik həyatını yada salmaq istəmir, qaçır, uzaqlaşır, gah da dərddi-dərddi başını bulayıb deyir: Nə olsun axı? Lap danışıdım, nə fayda? Belə deyir girov xocalılar, belə deyir erməni əsarətində zülmün hər üzünü görmüş xocalılar. Amma sonradan sakitləşir, başqa bir dünyanın adamına çevrilib dərd içində üzülə-üzülə o ötən dəhşətləri danışırlar.

Nəbiyev Niftalı İbad oğlu. 47 yaşında. 48 gün girov qalıb. – Fevralın 25-də saat 10-da Əsgəran istiqamətindəki səngərdə idik. Hər tərəfi ermənilər ağır texnika ilə mühasirəyə aldılar. Bir qədər atışdıqdan sonra gedib qadınları, uşaqları da götürüb Dəhrəz tərəfə çəkildik. Hər tərəfdən mühasirədə olduğumuzu hiss edirdik və hər yandan bizə atırdılar. Üç gün ac-susuz meşədə qaldıq. Sonra ermənilər bizi mühasirəyə alıb tutdular. Yanımızda 300-ə qədər qadın, uşaq vardı. Hamımızı yığıb apardılar donuz fermasına. Milli ordu paltarında 13 nəfəri seçib apardılar. Az keçməmiş güllə səsləri eşitdik. Bildik ki, o yazıqları güllələyiblər. Üç gün qaldıq donuz fermasında. Yeməyə heç nə vermirdilər. Elə hərdən gətirib camaata azca çiy buğda paylayırdılar. Üç gündən sonra gəlib aramızdan iyirmi adamı seçdilər. Qışqırırdılar ki, iyirminizdə əlləri yuxarı vəziyyətdə çölə çıxın. Bizi “Kamaz”a doldurub gətirdilər Stepanakertin milis idarəsinə. Orda bizi möhkəm döydülər. Sonra qeydiyyatda aldılar. Bir-bir üstümüzü yoxlayıb kameraya saldılar. Mənim paltarımı yoxlayanda paltomun cibindən patron tapdılar. Dedilər ki, sən milli ordu əsgərisən. Məni lüt soyundurdular. Dubinka ilə başladılar döyməyə. Ermənilərdən biri əlində balta mənə sarı gəldi, qorxdum ki, balta ilə başımı kəsəcək. Amma xoşbəxtlikdən kəsmədi. Balta ilə paltomu kəsib doğradı. Sonra da sürüyüb atdılar kameraya. Gecə saat 1-2 olardı. Bu dəfə başqa erməni “böyevikləri” içəri girib hirsə qışqırdılar: “Ara, bizim torpaqda siz axı nə edirsiniz?” Başladılar bizi döyməyə. İki qızıl dişimi vurub sındırdılar. Hər gün, hər gün bu vəziyyət təkrar olunurdu. Ermənilər gah ayıq başla, gah sərxoş vəziyyətdə gəlib bizi şil-küt edirdilər. Yeməyə bir parça çörək, içməyə də yeddi adama bir qab su verirdilər. Yanımızda Qaradağlıdan olan girovlar vardı. Yazıqları bit basmışdı.

Bütün günü yazıqlar qaşınır, dırnaqları ilə dərilərini qoparırdılar. Yanımızda Nəbiyev Əli adlı bir kişi vardı. Yazıq elə zarıya-zarıya öldü. Ermənilər yaman zülmkar idilər. Qadağan etmişdilər ki, gecələr də bir-birimizlə danışmayaq. Qorxa-qorxa, pıçılı ilə danışırıd. Qaldığımız kamerada dəhşətli soyuq olurdu. Yatanda bir-birimizə, kürək-kürəyə söykənib yatırıd. Döşəmə beton olduğundan daim rütubət vardı. Nəzarətçilər əlində bıçaq dəhlizdə gəzişir, səs eşidən kimi içəri girib bizi əzişdirirdilər. Ayaqlarımızdakı corabları da tutub çıxarmışdılar. Yanımdakı yoldaşımın iyimi min pulunu, qızılını almışdılar. Səpnə min bir çətinliklə bizi dəyişdilər. Amma indi halım getdikcə pisləşir. Qabırğamı da vurub batırıblar. Ciddi müalicəyə ehtiyacım var. Görək axırı nə olacaq.

...Niftalı kişi bu ürəkparçalayan söhbəti, başına gətirilən ağır müsibətləri danışdıqdan sonra cibindən bir kağız çıxarıb mənə uzatdı: Baxın, bu həkimin verdiyi kağızdır. Xəstəliklərimin bir qismi yazılıb burda.

HƏKİMİN MÜAYİNƏ KAĞIZINDAN:

1. Döş qəfəsinin ciddi zədələnməsi.
2. Ağ ciyərdə soyuqlama.
3. Ayaqda ağır keyləşmə.
4. Qabırğaların vurulub sındırılması.

Girovda qalanlarla hər söhbətdən sonra yalnız bir fikrin torunda çırpınıram: erməni zülmü, erməni dəhşəti, erməni vəhşiliyi! İçəriləndəki xeyirxahlıq və mərhəmət hissinin çürüyüb zəhərli əqrəbə çevirdikləri bu erməniləri insanlar, bəşər övladı bağışlayacaqmı görənlər? Ermənilərə bu qeyri-insani rəftarlarına görə hansı adı vermək olar? Kafir, yalnız kafir adına layiqdir bu ermənilər.

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni aydınlıqları qaranlıqlara döndərəndir! Kafir erməni yer zündə zalımlıq, işgəncə bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayıb cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır!

Ey yer üzünün haqqsevər, həqiqətpərəst insanları! Adı nurlu Məhəmmədin övladları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında erməni cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar erməni, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığınız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs “Quran” kitabı kafirlərin cəzası haqda: “Biz kafir olanlara mütləq şiddətli bir əzab daddıracaq, etdikləri əməllərin ən şiddətli cəzasını verəcəyik!”. Fussilət [“Müfəssəl izah edilmiş”] surəsi.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi – Xocalı qırğını baş verdi. Günahsız adamların nahaqcasına qanı axıdıldı. Adamlar diri-diri yandırıldı o məşum gecədə. Kimsəsiz, köməksiz adamlar elindən-obasından didərgin salındı. Soyuq çöllərdə, qarlı meşələrdə qara meyidlər sıralandı o gün! Erməni zülmü, erməni sitəmi ilə Azəri türkləri qanına qəltan edildi!

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Bəhmənov Müşviq Vaqif oğlu. 22 yaş. Milli ordu əsgəridir. – Kəllənin güllə yarısından ölmüşdür.
2. Mehdiyev Murad Şəfa oğlu. 26 yaş. – Döş qəfəsinin güllə yarısından ölmüşdür.
3. Xəlilova Zərifə Zəkara qızı. 27 yaş. – Döş qəfəsinin güllə yarısından ölmüşdür.
4. İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu. 35 yaş. Milli ordudan. – Kəllənin güllə yarısından ölmüşdür.
5. Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu. 43 yaş. Fəhlə. – Kəllənin güllə yarısından ölmüşdür.
6. Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu. 24 yaş. Fəhlə. – Döş qəfəsinin güllə yarısından ölmüşdür.
7. Əliyev İsa Əbdüləli oğlu. 59 yaş. Fəhlə. – Kəllənin güllə yarısından ölmüşdür.
8. Abbasov Əntiş Heydər oğlu. 42 yaş. – Qarın və döş qəfəsinin güllə yarısından ölmüşdür.
9. Məmmədov Talış. 50 yaş. Fəhlə. – Döş qəfəsinin ön səthindən güllə yarısından ölmüşdür.
10. Vəliyev Ələsəf Zakir oğlu. 45 yaş. Fəhlə. – Qarının ön səthinin və sağ budun güllə yaralarından ölmüşdür.
11. Cəcərova Pəri Muxtar qızı. 36 yaş. – Döş qəfəsinin arxa səthinin güllə yarısından ölmüşdür.
12. Məmmədov Şöhrət İbiş oğlu. 36 yaş. – Döş qəfəsinin ön səthinin və sağ bud nahiyəsinin güllə yarısından ölmüşdür.
13. Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı. 8 – 10 yaş. – Qarının ön divarının güllə yarısından ölmüşdür.
14. Orucova İzafə Əli qızı. 27 yaş. – Başın və döş qəfəsinin güllə yaralarından ölmüşdür.

ANA BALASINI BOĞUR...

Ah əvət, həp dəyişdi ruhi-bəşər,
Hökm edər imdi başqa fəlsəfələr.

H. CAVİD

Dəyişir, dəyişir ruhi bəşər! Dəyişir bütün varlıq, yer, dünya, insan! Dəyişir gördüyümüz aylı, ulduzlu kainat! Dəyişib sönür, solğun çırağa dönür hər alovlu istəyimiz, müqəddəs arzumuz! Bəs öyrəşdiyimiz ruhu bəşəri dəyişən, hökmü verən kimidir, kim! O qüvvətə, o gücə sahib kimdir axı! Əlbəttə ki, insan! Əlbəttə ki, onun istəyi, əqli, düşüncəsi, zülmü, rəhimdilliyi. İnsanı dəyişən də, başqalaşdıran da onun özüdür, öz hökmüdür!

...Bax bu qadın da insanın zülmkar hökmü ilə dəyişib. Sevinmə, cocuğunu bayaqdan bağrına basıb duz kimi yalayan bu qadın əsrin ən böyük cinayətini edib. Məcburiyyətdən, min bir işgəncənin, namusun toxunulmazlığından atıb bu addımı qadın!

Müşğünaz əsəbi halda deyir: - Bəli, öz əllərimlə bax bu beşikdə yatan qızımı boğmuşam. Başqa çıxış yolum yox idi. Nə qədər ağır olsa da, işgəncəli olsa da mən bu addımı atdım. Öz doğma övladımı, iki yaşlı qızımı boğdum. Camaatı və özümü murdar ermənilərin əlinə verməməkdən ötrü uşağımı boğdum əllərimlə. Çünki uşaq ağlayır, qışqırırdı, sakitləşmək bilmirdi. Baxdım ki, belə getsə ermənilər gəlib gizləndiyimiz yeri tapacaqlar. Yazıq uşaqda da günah yox idi. O şaxtanın, soyuğun qabağında ac-susuz necə dözəydi? Evdən də elə tələsik çıxmışdıq ki, heç bir şey götürə bilməmişdik. Yanımızda iki günə yüzə qədər adam var idi. Çoxunun əl-ayağı yalın, çılpaqdı. Yeməyə də heç nəyimiz yoxdu. Acından hamımız qar yeyirdik. Balaca uşaqların çoxu şaxtaya dözə bilmir, donurdu. Uşaqlar ağlaşırdı. Üç günə kimi qaldıq meşədə. Həmişə də ümidlə gözləyirdik ki, bizimkilər gəlib xilas edəcək. Amma bizi nə axtaran vardı, nə də soraqlayan. Meşədə qaldığımız sonuncu günü qızım sakitləşmək bilmir, qıyaya çəkib ağlayırdı. Hiss etdim ki, belə getsə ermənilər uşağın səsini eşidib gəlib bizi tutacaqlar. Həm də görürdüm ki, adamlar uşağın belə qışqıraraq ağlamağına narazı baxır, ehtiyatlanırlar. Daha dözə bilmədim. İçimdə hönkürə-hönkürə, ürəyimə dağ basılbasıla əllərimlə uşağı boğdum. Qızım bir az çırpınıb dayandı. Daha ölmüşdü qızım. Daha səsi kəsilmişdi bədbəxt balamın. Doğma ciyərparamı bağrına basıb ağlayırdım. Bu cinayətimi özümə bağışlaya biləcəkdimmə? Əgər sağ-salamat burdan qurtarsam, sonralar əzab çəkməyəcəmmi? Yazıq balamın o nurlu üzü gözüm önündən çəkilib gedəcəkmə? Heç vaxt, heç zaman bunu özümə bağışlaya bilməzdim. Mütləq bu cinayətə görə özümü cəzalandıracaqdım. Dəhrəza tərəf getməyə başladıq. Gedəndə uşağı da özümlə götürdüm ki, aparıb basdıraram. Dəhrəzın yanında ermənilər bizi tutdu. Aparıb saldılar mal pəyəsinə. Uşağın meyidini qoyub yanıma oturmuşdum soyuq torpağın üstündə. Hərdən qəribə qorxu

içində uşağımın meyidinə baxırdım. Və bərk peşmançılıq hissi keçirirdim. Düşünürdüm ki, nahaqdan, çox nahaqdan ciyərpərimi öldürdüm, onsuz da ermənilər bizi tutacaqdı. Gərək boğmayaydım körpəmi. Elə bu ağrılı fikirlər içində üzöldüyüm vaxt birdən balaca Salatınım tərpendi, vurnuxmağa başladı. Heyrətdən donub yerimdə qalmışdım. Hələ də inana bilmirdim ki, o hərəkətə gələn, dirilən, bayaqdan ölü sandığım Salatınım özümə qayıtdı. Tez бүkdüyüm paltarını kənara atıb şirin-şəkər balamı duz kimi yalamağa başladım! Zavallı, bədbəxt uşağım! Az qalmışdı ki, bala qatili olub bütün ömrüm boyu əzab çəkim. Allah məni dərddən yaxşı qurtardı. Yazıq Salatınımı qucaqlayıb ağlayırdım. Balam dirilmişdi, yenidən dünyaya gəlmişdi. Sevinirdim, yaman sevinirdim. Salatınımın özümə qayıtmağına. Amma düşünürdüm ki, görün ermənilər bizi sağ buraxacaqmı? İndicə dirilib yenidən dünyaya gələn balamı öldürməyəcəklər ki? Bəlkə hər ikimizi qətlə yetirəcəklər? Kim bilir? Ümidim çox azdı sağ buraxılmağımıza. Az keçməmiş ermənilər içəri girib bütün qızılarımızı, pullarımızı aldılar. Sabahı günü bizi Abdal-Gülablıya gətirib dəyişdilər...

Müşğünaz xanımla Bakı şəhər Təcili Yardım xəstəxanasında oturub söhbət edirdik. Başına gələn faciəni ağrı içində danışır Müşğünaz xanım. Məşədə qaldığı üç günün soyuğu, saxtası ona şikəstlik gətirib. Ayağı donduğundan iki barmağını kəsiblər, 4-cü dərəcəli əlildir. Onun dərdi-ağrısı bu əlilliklə bitib qurtarmır. Neçə doğma qohumu, əziz adamları hələ də erməni əsarətindədir. İki qaynını, iki qayını arvadını ermənilər öldürüb. Müşğünaz xanımın on ikiyə qədər qohumunu ermənilər girov saxlayır. O, hər gün həsrətlə onlardan hansı birininə qayıdacağı ümidindədir? Onunla söhbət edəndə yanaşı çarpayıda uzanmış balaca qız uşağı şirin-şirin qığıldayır. Müşğünaz xanım acı-acı gülümsünüb deyir: - Bax bu uşağı boğmuşdum. İntəhası Allah saxladı.

Müşğünaz xanımla xudahafizləşib palatadan çıxıram. Çıxanda dönüb bir də balaca Salatına baxıram. Salatın dünyanın bütün qəmlərindən, ailəsinin, özünün başına gələn faciələrdən xəbərsiz halda, xoş bir halda gülümsünür, balaca əlləri ilə paltarını dartışırdı.

...Gülümsə, gülümsə Salatın! Ağır dərd içində yanıb alovlanan anana baxanda həmişə gülümsə! Gülümsə ki, ananın da qəlbi sakitlik tapsın. Fikirdən, xəyaldan uzaqlaşsın. Hər yana baxıb kədər görünən anan sənə təbəssümünə bürünsün. Anan bu otuz iki illik ömründə çox dəhşətlər görüb, Salatın! Sən tezliklə böyü. Yaşa dol! Anana arxa, həyan ol! Onun dərdlərini yüngülləşdir, fikir çəkməyə qoyma! Ölənlərinin, itənələrinin ağır faciəsi qoyma ananı üzüb haldan salsın! Sən onun yanın cırağı, şölələnən ümidisən! Həmişə bax elə təbəssümlə, qayğısız gülümlərlə ananın ömrünü bəzə! Sən xoşbəxt bir həyat yaşayacaqsan. Yağı düşmənin də qara nəfəsi yurdumuzdan çəkilib gedəcək! Sən bu faciələrdən çox-çox sonralar xəbər tutacaqsan! İndi isə gülümsə, üzünə qonan təbəssümü silmə! Gülümsə ki, təbəssümün ananın ağrılarına məlhəm olsun!

AEROZOL İÇƏN QADIN

Mən istəməm yaşamaq, hər ümidim oldu təbah,
Ürəkdə qaldı bütün dərdü həsrətım, eyvah!..

H. CAVİD

Ümidlər qılınclanıb doğranırsa. Yaşamaq mümkünmü? Şirin ürək arzuları ağrı pərdəsinə bürünüb acıya, zəhərə dönürsə, necə dözməli? Göylərin intəhasızlığından üstünə hər zaman dərd yağırsa nə etməli? Ucalara yenice pərvazlanan könül quşunun qanadları yarıda qırılırsa, bağına düşmən neştəri sancılırsa ahu-fəğan etməməlimi? Zalım insanların zülmündən, qəlb evinə atdığı tikanlı oxlardan hicqırtı ilə ağlamamalı mı?

Ağlamalı, ağlamalısan bacım bu zülmü sitmə! Göz yaşlarını sellər, sular kimi axıdıb qan gölməçələrinə dönmüş torpağımıza axıtmalısən. Elə yanıqlı nalələr çəkməlisən ki, ağrısından yer-göy silkələnsin! Haqsızlığın, köməksizliyin üstünə yağdırdığı fəlakətləri qoy hamı görsün! Görsünlər ki, dörd balan, dörd ümidin, dörd gül cocuğun bir qaranlıq küncə çəkilib o faciəli günün ağrısında inildəyir! Ata həsrəti ilə bu dörd cocuq yanıb-yanıb külə dönür!

Üz-üzə oturmuşuq. Əvvəl çətinlik çəkirsən, o ağırlı günü xatırlamaq istəmirsən. Əlbəttə ki, asan deyil o fevral gecəsinin dəhşətinə qayıtmaq! O gün ömrünə qara matəm ki, yas kimi çöküb! Səni bu dərdli görkəmdə, qara libasdə görmək istəməzdim, türk bacım! Bu pərişan halına baxdıqca, zalım, səni bu dərdə salan bəisə nifrətlər yağdırıram!

Hələ sən çıxıb gedəndən sonra acı taleyinlə bağlı həqiqətləri biləndə hansı sarsıntıları keçirəcəyəm! Biləcəyəm ki, bayaq danışdığım o faciə ömür taleyinin yalnız bir parçasıymış.

Söhbət edirəm səninlə, acı taleyini dinləyirəm. Qəfildən bu sözləri deyirsən: “31 yaşında qalmışam dörd uşaqla tək-tənha”. Bu sözdən necə sarsıldığımı indi deyə bilmirəm. 31 yaşda saçların necə də ağarıb sənin! 31 yaşda saçın belə ağarmağını ilk dəfə görürdüm! O dəhşətli, o faciəli gündən sonra bu hala düşmüşsən! İnsanın saçı dərdin çoxluğundan, fikrin ağırlığından, sarsıntının böyüklüyündən beləcə ağarır!

İndi çətin də olsa danış o faciəni bacım!

Hənifəyeva Roza. 31 yaşında. – Gecə ermənilər hücum edəndə qəfildən qaçaq düşdü. Hamımız qorxu içində çıxdıq evdən. Gördük ki, hamı baş götürüb qaçır. Biz də qoşulduq onlara. Evimizdən heç nə götürə bilmədik. Qaraqayaya təzəcə çatanda ermənilər üstümüzdə qumbara atdılar. Yoldaşım yeddi yerdən yaralandı və orda da keçindi. Partlayışdan qaynımın oğlunun qolu kəsildi. Onu da ermənilər öldürdü. 22 yaş vardı bədbaxtın. Qaynım arvadını da öldürdülər. Yanımızda olanlardan da çoxu öldürüldü? Qorxudan qaçıb kolun dibində

gizləndim. Bir müddət qaldım orda. Sonra gəlib çıxdım Ağdama. Dörd uşağım atasız qalıb. Böyük uşağımın 10 yaşı, kiçiyinin isə 5 yaşı var...

Roza bacı bu ağır dərdi danışib gözlərini yerə dikir. Susur eləcə. Mən də həyəcan içindəyəm və başqa sual verə bilmirəm. Matəm libaslı bu yazıq qadın xudahafizləşib gedir.

O gedən kimi otaqda oturan tibb bacıları İmanova Səfayə və Əminova Aytəkin deyir: Bax, bu qadın yoldaşının ölümünə dözə bilmirdi. Bir dəfə aerosol içmişdi. Çətinliklə sağaldılar.

Roza xanım heç şübhəsiz ki, sevimli həyat yoldaşına sədaqətini, əbədi sevgisini bildirmişdi. Sübut etmişdi ki, lap ucalıqlarda, insanın bütün istəklərinin fəvqündə dayanan bir qüvvət var: sevgi, sədaqət, vəfa! Roza xanım 31 yaşına qədərki ömrünü sevib yaşayıb. 4 övlad gətirib dünyaya. Və özünə qəsd etməyi ilə çoxlarının anlayıb qavramadığı bir həqiqətlə yaşayıb: İnsan sevib yaşamaqdır! İnsan sevib ailə qurmalıdır! Sevgisiz, məhəbbətsiz ailənin sonu heçdir. Elə bu sevginin, məhəbbətin böyüklüyü Roza xanımı ümitsiz, sonsuz etməyib: dörd övlad bəxş edib ona. Dörd ümid, dörd dayaq verib ona! İndi saralıb solmuş ömür bağçasında dörd yaraşlıq gül bitirib!

Roza xanım! Dərd ağır da olsa dözüb dayanın. Dörd balanın, dörd ciyərpəranın kiməsizlik, yetimlik toruna düşməməyi naminə yaşayın, özünü də daha qəsd etməyin. Üstünü də çökmüş ağır qəm yükünü bir kənara atıb kişi qeyrəti ilə, türk qadınına məxsus olan bir namus və cəsarətlə övladlarınıza həyan olun! Ömür-gün yoldaşınızın vaxtsız ölümünə alovlanıb yansanız da bu dərdə dözüün, tab gətirin! Dörd gül balanızın xatirinə dözüün! Əgər onları böyütsəniz, boya-başa yetirsəniz mərhum həyat yoldaşınızın ruhu da şad olacaq! Onun ruhu həmişə sizinlədir. Həmişə yanınızda, lap yaxınlığınızda gəzib dolaşır. Pak və təmiz adamların, günahsız insanların, nahaqdan qətlə yetirilənlərin ruhu ölmür ki, yaşayır. O ruhu incitməməkdən, sıxıntılar içində qoymamaqdan ötrü həyatınıza qəsd etməyin. Bütün gücünüzü toplayıb namus və qeyrətinizlə, mərhum həyat yoldaşınızla məhəbbətinizlə o dörd balanızı böyüdüün!

Dünya yaxşı insanlardan xali deyil. Xeyirxah adamlar tapılacaq ki, uşaqlarınızın təhsilinə, oxumağına köməklik edəcək, əl tutacaq!

Siz özünüzü qoruyun, yaşayın və Nahidəni, Fərqanəni, Dilbəri, Salmanı böyüdüün!

“ATAMI DİRİ-DİRİ YANDIRDILAR”

Qopuyor hər tərəfdə min fəryad,
Seyr edin işdə hər tərəf bərhad.
Kürreyi-ərzi qaplamış həyəcan,
Verilir hər dəqiqə min qurban.

H. CAVİD.

Hər tərəfində min fəryad qopan o faciəli gündə sənin gördüyün dəhşət daha böyük idi! Bu elə bir dərd dağıdır ki, yüz illərin seli, suyu axıb gəlsə də yuyub apara bilməz. Zalımın, kafirin, erməninin kirli dırnaqları sənin gözün önündə günahsız adamları didib-parçalayır, al qanına qərç edirdi. Sən qərribə təəccüb içərisində dayanıb insan qanı içənlərə baxırdın. Və inana bilmirdin ki, yer üzünün belə insafsız, qatil, mərhəmət andından uzaqda dayananları var. Xeyr, bunları bilmirdin. Bu acı həqiqətlərdən xəbərsiz idin. Sənin uşaq dünyadakı paklıq, məsumluq və təmizlik bu ləkəni götürməmişdi. Və indi gözün önündə günahsız yurddaşlarının qızıl qanı axıdılıb gölməçələrə döndükcə sanki qorxunc bir yuxu görürdün. Çırpınırdın, solub ölgünləşirdin bu dəli və qanlı rəya buludunda. İçin-çin ağlayıb o uşaq dünyadakı təsəvvürün, təmizliyin çirklənib bulandığına təəssüflər edirdin. Amma insanlarda rəhmdilliğin tam əriyib getdiyinə inanmadığına görə bir təəccüblü, bir cəsarət dolu hərəkət etdin. Sevimli atanı öldürmək istəyən ermənilərin yerə atılıb ayağını qucaqladın, fəryad qopardın: öldürməyin, öldürməyin atamı! Öldürməyin, buraxın onu! Belə dedin, belə yalvardın ermənilərə sən! Düşündün ki, sənin o yalvarış və ürəkparçalayan səsin dağı-daşı dəlib keçirsə, bu insafsızları da rəhmə gətirəcək. Amma səni heç kim eşitmədi. Sənin yanıqlı nalələrinə heç kəs cavab vermədi. İnilməyə, halına yanan yenə doğma atan oldu. Məftillə ağaca sarınmış atan öz dərdini unudub sənin halına yandı. Özünün şeytanların əlindən sağ çıxacağına inamını itirmişdi. Bircə səndən nigaran idi.

Hə, məsum qızıcığaz! Yadındamı sonra nələr oldu? Dağı-daşı dəlib keçən yalvarışın qarşısında kafir ermənilər səni götürüb kənara atdılar və istehza ilə başladılar gülməyə. Yerə döşənmiş halda qorxulu sifətli canlılara baxırdın. Birdən canlılar hərəkətə gəlib məftillə ağaca sarınmış atana yanaşdılar. Onlardan biri qabdakı benzini atanın ayaqlarına tökdü. Qəfildən hadisənin nə yerdə olduğunu anladın. Yerdən sıçrayıb dəli bir qüvvə ilə özünü atanın üstünə atdın. Onu əllərlə qucaqlayıb qorumaq istədin. Ürəkparçalayan bir səslə dedin: “Dəyməyin, dəyməyin atama! Buraxın onu!”. Yenə səni heç kim eşitmədi. Xain və xalım əllər bu dəfə səni daha uzağa tulladı. Yerə döşənmiş halda əzilən bədəninin əzabına bürünmüş vəziyyətdə nigarançılıqla atana baxdın. Ermənilər ayaqlarına benzin tökülmüş atanı yandırdılar. Yandırmazdan qabaq atana dedilər: “Ucadan de ki, bu torpaq ermənilərindir!” Atan qətiyyətlə dedi: “Yox, bura bizim torpaqdır!”.

Atanı yandırdılar. Əvvəl ayaqlarını yandırdılar. Atan dözə bilmədi. Məftillə sarınmış bədəni bir neçə dəfə çırpınıb, çırpınıb dayandı. Baş çiyinə düşdü. Sonra ermənilər benzin töküb atanı bütöv yandırdılar. Artıq atan yox idi. Sarınmış məftildə onun meyidi görünürdü. Sən hiçqıra-hiçqıra bu dəhşətli hadisəyə baxırdın. Sənin göz yaşların axırdı. Ata həsrətli acı göz yaşları. Amma ermənilərin üzü güldürdü, təbəssümlü idilər. Elə o xoş təbəssümlə sənə yaxınlaşıb dedilər: “İndi çıx get, indi gedə bilərsən! Səni öldürmürük!” Sən yazıq bir halda sakitcə ayağa qalxdın. Son dəfə bayaq atan bağlanan ağaca baxdın. Sevimli atan yox idi artıq.

Onun qaralmış, qorxulu görkəmə düşmüş meyidi görünürdü. İçini acı neştər doğraya-doğraya dönüb bir də təbəssümlə gülümsünən ermənilərə baxdın. Hər çeyi başa düşdün. Hər şey sənə bəlli idi. Ermənilərin niyə təbəssüm içində olduğunu da anladın. Ermənilər türk atanı, mərd Təvəkkülü öldürdüyinə görə sevinirdilər.

Amma bilirsənmi ermənilər niyə ğldürmədi səni? Əslində onlar ölüm dağını vurmuşdular sənə. Və indi səni azad buraxırdılar ki, ğlüm oxu bütün ömrün boyu qəlbinə sancılıb incitsin səni. Daim əzab içində qovrulasan. Atanın o zillətli ölümü ilə fəlakətlər burulğanında boğulasan!

Sən ölüm zəhərini içmiş halda ağır addımlarla gedirdin. Arxadan isə üzü təbəssümlü, içərisi nəşəli, əqidəsi türk qanına həris olan ermənilər baxırdı. Sevinirdi, gülürdü ermənilər!

Amma dərdin, fəlakətin bununla da bitmədi qızcığaz! Doğma bacını Xocalıda öldürmüşdülər. Əziz atanı meşədə ağaca bağlayıb yandırmışdılar. İndi də sevimli ananın ölümünü görəcəkdin. Ata həsrətli, bacı yangılı qəlbinə yeganə həyan olacaq adam anan ola bilərdi. Amma Allah ananı da çox gördü sənə. Vaxtsız, vədəsiz ana nəvazişindən ayrı düşdün.

Atanın meyidindən ayrılıb yolda ana və bacınla, balaca qardaşınla, həmyerlilərlə qarşılaşdın. Anan da, nənən də, hamı sənə sağ gəlib çıxmağına sevinirdilər. Qorxu içində, şaxtanın, qarın soyuğunda yol getdiniz. Yağı düşmənlə isə hər yanda dolu idi. Vəba xəstəliyi kimi daraşmışdılar hər yana. Qəfildən güllə səsləri eşidildi. Hər tərəfdən adamların başına od yağırı. Yazıq və köməksiz insanlar ot kimi biçilib yerə sərilirdi. Sevimli anan qabaqda gedirdi. Bacın Nigar qucağına almışdı. Körpə qardaşın Vüsalı da Əntiqə nənən kürəyinə şəlləmişdi. Ölənələr ölür, qalanlar hara gəldi qaçırdılar. Qarşıda bir xəndək vardı. Qaçıb o xəndəyə girdiniz ki, ölüm alovundan xilas olasınız. Sən demə amansız ölüm elə xəndəkdə pusqu qurub gözləyirmiş. Xəndəyə girən kimi düşmənlə gülləsi ananı haqladı. Güllə beynini deşib keçmişdi. Anan yerindəcə qaldı. Balaca Nigar qucağından düşüb yerdə çabaladı. Nənən Əntiqə üzünü cırıb özünü al qana qərç etdi. Sən isə için-için ağlaya-ağlaya bu gün şahidi olduğun ikinci dəhşətli ölümə baxırdın. Baş verən dəhşətlər sənə qara yuxu kimi gəlirdi. Sanki uzaq, çox bir uzaq dünyaya köçmüşdün. Hər şey duman və qaranlıq içində görünürdü sənə.

Düşmənlə gülləsi sakitləşən kimi sevimli ananın meyidi ilə vidalaşıb yola düzəldiniz. Ayrılanda Əntiqə nənən bərk ağlayırdı, çox bərk. Nənən sevimli və istəklili qızını itirmişdi. Yəni sənə ananı itirmişdi. Yazıq bir görkəmdə sən də vidalaşdın ananla. Bu ikinci belə “vidalaşman” idi. Bayaq atandan ayrılmışdın, indi də anandan uzaqlaşırıdın. Amma inanırdın ki, nə zamansa yenə öz doğmalarına qovuşacaq, onlarla görüşəcəksən? Hə, qızcığaz, bu inamın səni tərək etmirdi, səndən ayrılmırdı. Elə indinin özündə də səni yaşadan, ruh verib hala, hərəkətə gətirən o inam deyilmi? Hə?

...Pirşağıda, “Qızılqum” sanatoriyasında sizinlə söhbət edirəm. Nənən Əntiqə yaşayışın çətinliyindən gileylənir. Sonra deyir ki, qorxuram başıma bir iş

gələ, bu yazıqlar kimsəsiz qalalar. Nənən Əntiqənin gözündə tez-tez yaş gilələri. Yeznəsinin faciəsi, qızının, nəvəsinin ölümünü necə unutsun zavallı nənən. Sizinlə söhbət edirəm. Gül kimi gözəl-göyçək uşaqlarsınız. Ağrınız isə böyükdür, böyük. Bu vaxt balaca qardaşın, istəklili Vüsal əllərini oynadır. Şirin-şirin gülümsünür. Səkkiz aylıq qardaşın həyatın, yaşayışın çox istiliyindən məhrum olub. Atasız, anasız həyatın ona heç bir xoşluğu olmayacaq. Amma balaca qardaşınızı qorumalı, yaşatmalısınız. O hamımızın ümidi, işıqlı sabahıdır. Xalqımızın taleyi, gələcəyi elə vüsalların əlində olmayacaqmı? Vüsal əziz atanın yerində qalan ümid ağacıdır. Görürsənmi, Allah da ocağımızı boş qoymadı. Vüsalı sizə bəxş etdi ki, eviniz kişisiz olmasın. Ocağınız sönməsin. Alovlanıb yansın. Vüsalı atan, anan dörd qızdan sonra tapmışdı. Özü də nəzir-niyazla. O gözəgörməz dua ilə, yalvarışla. Qoruyun Vüsalı, saxlayın onu.

İndi gəl səninlə də vidalaşaq Xəzəngül! Sən bu on illik ömründə çox məşəqqətlər görmüsən, çox ağrılar çəkmisən. Amma dözümlü ol! Dərdin qabağında sarsılma! Nənənə kömək et, qardaşını, bacını sev, əzizlə!

ATA ÖVLADINI GÖRMƏDİ

Cocuqlar ağlayırdı, gözləri boranlı durmuşdu,
Qadınlar ağlayırdı, dilləri əfğanlı durmuşdu...

M. HADİ.

Cocuqlar ağlayırdı! Cocuqlar göz yaşı töküdü! Cocuqlar dünyanın qovğalarından, zülm və sitəmlərindən xəbərsiz idi. Cocuqlar bilmirdi ki, bəşər simasına hər gün zillətlər, səfalətlər qonur, qəm, kədər, məlalət insanın nəsibinə çevrilir. İnsanların gözü yağmurlu, yaşlı, baxışları qəm kölgəsinə bürünür. Bütün səadət qapıları hirsə, qəzəblə insanların üzünə çırpılır. Şeytanlar, iblislər amansız hökmləriylə ədavətlər doğurub, qanlar axıdıb bəşər övladını səfalətlərə sürükləyir! Cocuqlar dünyaya gəlirdi atasız, ata üzü görmədən.

Ata üzü görməyən cocuqları qeyrətli qızlarımız bağına basıb həyat işığına bürüyür. Mərdlik, qeyrətlik, Həcərlik nümayiş etdirirdi. Dünyanın bəlkə də ən böyük faciəsi övladın ata üzünü görməməsidir. Elə uşaqlara hansı şəraitdə böyüməyindən asılı olmayaraq bir söz deyilir: qəlbi sınıq! O xoşbəxtlik içində yaşayıb ömür keçirsə də atasızlıq ağrısı həmişə simasında dolaşib pərişanlıq gətirir ona. Bu övladın, uşağın çəkdiyi ağrılardır. Bəs ana hansı məhrumiyyətlərə düşər olur? Bəs ana hansı qəm atəşində alovlanıb yanır? Dünyaya gətirəcəyi körpəsi atasız qalan ana necə mərd olmalı, dözümlü olmalı, sarsıntılarını gizlətməlidir ki, bətnindəki körpəsinə xəter yetməsin? Bu qeyrəti, hünəri hər qadın bacararmı?

...Xəbəri eşidəndə qəfildən sarsılıram. Ehtiyatla, qorxa-qorxa qarşımda dayanan qadına baxıram. Və düşünürəm ki, əzablardan qovrulacaq, hönkür-hönkür ağlayacaq bu qadın... Amma o sakitcə dayanıb tövrünü də pozmadan baxır. Qəribə

mərdanəlik, hünər, qeyrət görürəm onun baxışlarında. Əvvəl təəccüblənirəm, qadının o böyük dərdə dözüb dayana bilməyinə. Sonra hər çey aydın olur mənə. Bilirəm ki, qadın ata üzü görmədən dünyaya gələn körpəsini yaşatmaqdan ötrü özünü belə sındırmır, üzüntülü hala salmır. Qadın qərribə inamla, hünərlə içəri ağırlarını boğub sıxır, üzə çıxmağa qoymur. Onun ğmrünə onsuz da iti balta çalınıb. Ömür bağçasındaki gülləri vaxtsız-vədəsiz solub, saralıb. Arzuları çiliklənib sınıq-sınıq olub. Bir də pərvazlanacaq, qanad açacaqmı o arzular? Bu mümkünmü yəni? Yox, qadın bütün həqiqətləri bilir. Ömründən ötən sevgili, məhəbbətli günlərin bir də geri qayıtmayacağına inanır. O günlər xoş xatirəyə dönüb ömür bağçasından bir rəya kimi uçub getmişdi. Qadın bunların hamısını bilir, yaxşı bilir.

Ömür-gün yoldaşı Habilin adını isə dodağı titrəyə-titrəyə çəkir. Habil doğma torpağı Xocalını qoruyanda düşmən gülləsinə hədəf oldu. Doğma yurduna onda erməni ayağı dəyməmişdi. Və Habil də o murdarların bu torpağa girməməyindən ötrü igid eloğluları ilə yurdunun keşiyini çəkirdi. Gecəli-gündüzlü gedib postlarda dayanırdı. Amma bir gün düşmən aman vermədi. Onda yoldaşı hamilə idi, uşaq gözləyirdi. Övlad üzü görmədi Habil. Həyat yoldaşı Adilə isə dözüb dayandı bu ağır dərdə. Onun yurdunu boş qoymadı. Elə bil Allahın da ürəyi yandı bu cavan ailəyə. Bir oğlu oldu Habilin. İndi Adilə xanım böyük məhəbbətlə öz ağırlarını unudub övladını böyüdür.

Həmin o faciədə Adilə xanımın həyat yoldaşı mərhum Habilin qohumlarının başına böyük müsibətlər gəldi. Ermənilər Xocalıya hücum edəndə Habilin qoca nənəsi çox yaşlı olduğundan qaça bilməyib. Qalıb Xocalıda. [Şübhəsiz ki, qəddar ermənilər köməksiz qarını çoxdan qətlə yetiriblər.] Habilin 23 yaşlı qardaşı Mobili isə ermənilər girov götürüb. İki ay əvvəl Əsgəranda görün olub. Sonradan heç bir xəbər alınmayıb. Başqa qardaşı Etibarı isə ermənilər öldürüb. Etibarın bir uşağı vardı o dünyadan köçəndə. İkinci övladı isə onun ölümündən sonra dünyaya gəldi. Etibarın həyat yoldaşından bir müddət onun ölüm xəbərini gizlətdilər. Demək istəmədilər. Çünki qadın uşaq gözləyirdi. Uşaq olandan sonra hadisəni danışdılar. Qadın acı göz yaşları tökdü.

Beləcə, Abışovlar ailəsində ikinci övlad da ata üzünü görmədən dünyaya göz açdı.

...Hə, Adilə xanım, siizn də, qaynınızın da yoldaşının da taleyi gülmədi. Ömrünüzün çiçəklənən zamanında bəztiniz qara geyindi. Bu fələyin hökmüdür, amansız, zalım hökmüdür. Amma dözüb dayanın bu ağır dərdə. O atasız körpələri böyüdüb ərsəyə çatdırın! Allah bu şərəfli və savab işdə sizə kömək olsun!

ATASIZ, ANASIZ ƏDALƏT

O titrəşib-mələşən yavrular neçin çabalar!

H. CAVİD

Atasızlıq odunda, anasızlıq alovunda qovrulub yanan övladlar necə tərpeşib çabalamasın? Atanın, ananın faciəli ölümü necə yandırmasın onları? İnsana atadan, anadan da yaxın, doğma olan, bir qüvvət və güc verəcək kimsə varmı?

Böyüklər dünyanın ağrılarını duyub anlayanlar sonsuz bir dərddə mübtəla olublar. Tutduqları faciənin böyüklüyünü, sağalmazlığını yaxşı anlayırlar.

Uşaqlar isə hələ çox həqiqətlərdən xəbərsizdir. Böyüdükcə, yaşa dolduqca o qanlı hadisəni daha dərinliyi ilə duyacaqlar. Atanın, ananın ölüm dağı içərilərini göynətsə də, hələ tam dərk edə bilmirlər fevral faciəsini, ata-ana itkinliyini. Hiss edirlər ki, o xoş təbəssümlü, o isti nəfəsli adamlar daha yoxdur. Şirin nəvazişlər də eşidilmir, gündə min kərə səslənən “qurban olum” kəlmələri də qırılıb itibdir. İstəkli doğmalarının nə zamansa qayıdacağına olan inamlarını itirmir onlar.

Hə, oğlan, neçə gündür ki, səni soraqlayıram. Neçə müddətdir ki, səninlə görüşməyə can atıram. Hər dəfə gəlib qapını döyəndə qohumların eyni sözü deyir: ya gəlib getmisən, ya da sabah gələcəksən.

Axır ki, görüşürəm səninlə. Bu görüş məndən ötrü necə ağır olsa da istəyirəm ki, bütün o faciələri, gözünlə gördüyün o dəhşətləri sənin öz dilindən eşidim. İndi sakitcə oturub fikrə getmisən, lap o yaşlı adamlar kimi başını əllərinin arasına almısan. Nə fikirləşirsən Ədalət? Yoxsa bu səkkiz illik ömründə sənə minbir işgəncə və zülm gətirən zalım həyat haqqında düşünürsən? Axı sən dərd çəkən vaxtındırmı? Sən indi deməli, gülməli, səkkiz yaşlı uşaqların minbir oyununun sirli-sehirləli aləmində yaşamalısan. Ana nəvazişi ilə isinməli, ata nəfəsi ilə qanadlanmalısan. Yox, yox, Ədalət, sən dərd çəkən vaxtın deyil!

Amma zalım fələk vaxtsiz, vədəsiz təbəssümlü uşaq oyunlarını kədəre boyadı. Qəm dənizində boğuldu çiçək arzuların. Atadan, anadan, doğma qardaşdan məhrum oldun.

...O qanlı hadisədə ermənilər Xocalıya hücum edəndə süfrə arxasında çörək yeyirdiniz. Amma yeməyiniz yarımçıq qaldı. Bu Xocalıda sonuncu şam yeməyiniz oldu. Eviniz aeroport tərəfdə olduğundan da təhlükəni daha dəhşəti ilə görürdünüz. Hazırlıq görmədən, isti paltar geyinmədən çölə qaçdınız. Gecənin qaranlığında göydən ələnən soyuq qarın altında baş götürüb naməlum istiqamətə qaçırdınız. Yolda ölüb qalanları, güllə yarasından soyuq torpağın üstündə çırpınanları görürdün. Hamı vahimə və dəhşət içində qışqırırdı. Yüzə qədər adamla gəlib meşəyə çıxdınız. Hara gedəcəyinizi isə bilmirdiniz. Meşənin soyuq qarı ilə dolanırdınız. Sən isə ayaqyalın idi. Evdən çıxanda ayaqqabılarını da geyə bilməmişdin. Ona görə pal-paltarla ayaqlarını sarıyırdın. Üç gün meşədə qaldığınız müddətdə acı-acı düşünürdün: niyə bizi gəlib xilas etmirlər? Niyə bizimkilər

arxamızca gəlmir? Niyə erməniləri qovmurlar? Axı hər tərəf erməni ilə doludur. Əgər bizimkilər gəlib döyüşsə, ermənilərin başı qarışar, biz də sağ-salamat mühasirədən çıxarıq.

Eh, düşünürdün oğlan, düşünürdün. Sənin düşündüklərin ilə sonradan öyrənib biləcəyin faktlar arasında dərin, dibi görünməyən bir uçurum var. “Bizimkilər” minlərlə sənin kimisinin faciəsi üzərində təhlükəli oyun aparırdılar. Ortaqda qalib əzilən, bəlalara düçar olan sənin kimi talesizlər idi, oğlan.

...O qarlı meşədə olduğunuz zaman xain ermənilər hər yandan atəş açdılar. Yanındakı adamlardan onlarca günahsız həlak oldu. O qanlı güllələr sevimli ananı, mehriban atanı, əziz qardaşını qətlə yetirdi. Sən qorxub al qan içində çırpınan doğma adamlarının arasında gizləndin. Özünü itirmişdin dəhşətdən. Hərdən qorxa-qorxa soyuq qar üstündə halsız, hərəkətsiz düşüb qalmış əzizlərinə baxırdın. İmkan axtarırdın ki, bu fəlakətli yerdən qaçıb uzaqlaşasan. Heç olmasa qohumlarına xəbər verəsən ki, gəlib doğmalarının meyidlərini aparırsınız.

Sənin yalnız qurucu gözlərin baxırdı, oğlan! Qalan bütün hissini, düşüncəni ölüb donuqlamışdı. Ermənilər çıxıb gedəndən sonra kolun-kosun dibində gizlənib sağ qalan adamlarla Ağdama gəldin. Yolda isə onlarla yəmyerlilərinin meyidini gördün. Qonşuların Əli kişinin, Mürşüd kişinin, Ema xalanın meyidi də o soyuq meşədə qaldı. Ağdamda isə xalan soraqlayıb səni tapdı. Atanın, ananın, qardaşının meyidlərinin harda qaldığını söylədin onlara. İki gündən sonra gedib meyidləri gətirdilər.

Bir gün isə qohumların səni də götürüb Bərdənin “Yeni həyat” kolxozu qəbiristanlığına apardılar. Ora sənin üçün müqəddəs səcdəgaha çevrilmişdi artıq. Orada doğmaların, sevimli adamların uyuyurdu. Atan, anan, qardaşın – hər üçü soyuq məzaristanlıqda yanaşı basdırılmışdı. Solğun məzarları görəndə özünü saxlaya bilmədin. Soyuq qəbirlərə atılıb acı-acı ağıladın. O yer, o məzaristanlıq bundan sonra yaşayacağın ömürdə həmişə səni səs-ləyəcək, özünə çəkəcək. Çünki orda sevimli və doğma adamların uyuyur.

Hə, Ədalət, sarsıntıların, başına gələn faciələr ölçülməzdir. Dərdinə sakit qulaq asa bilmirəm. Əlimdə qələm titrəyir, sinəmdə ürək parçalanır. Gözümdə yaş gilələnir. Sən indi mənə ən doğma və qanı bir qardaş kimisən! Səni özümə nə qədər yaxın, əziz bir adam sayıram. Və bacardığım hər şeyi edib sənin yaralarına az da olsa məlhəm qoymağa çalışacağam. Biz yenə görüşəcəyik sənislə, Ədalət!

QARAXANIN ATA-ANA DƏRDİ

Xocalı faciəsində ata-anadan məhrum olanlar onlardır. Atasızlıq, anasızlıq dərdi çox xocalını ağır dərd içində saxlayır. Belə adamlardan biri 32 yaşlı Əliyev Qaraxandır. Qaraxan deyir: - Gecə ermənilər Xocalıya hücum edəndə biz postda idik. Gecə saat 11-də artıq Xocalıdan çıxmağa məcbur olduq. Hər yandan od-alov yağırıdı başımıza. Camaat baş götürüb hara gəldi qaçırdı. Yolda çoxlu

meyid vardı. İki gün qaldıq meşədə. Yalnız qar yeyib dolanırdıq. Sonra meşədən çıxdıq ki, Ağdama gedək. Naxçıvanik yolunda ermənilər bizi gülləyə tutdular. Atam da, anam da orda həlak oldular. Minbir çətinliklə gəlib Şelliyə çatdıq. Sonradan gedib hər ikisinin meyidini gətirib Ağdamda dəfn etdik.

ELBRUSU ATA-ANA DAĞI YANDIRIR

Elbrus Əliyevlə Naftalanda görüşürük. Naftalana xocalıları soraqlayıb gəlmişəm. Eşitmişəm zavallı xocalıların bir dəstəsi də burda sığınacaq tapıb. Sanatoriyanın həyətində girən kimi çoxlu uşaq görürəm. Bunlar qaçqın uşaqlarıdır. Qaçqın uşaqlar hər şeyi unudubmuş kimi qaçır, oynayır, qışqırırdılar.

Elbrus Əliyev astadan, ağır bir tərzdə o qanlı hadisəni xatırlayır: - Milli orduda bölmə komandiri idim. Doğma Xocalının keşiyini çəkirdik. Özüm Noragüldə 2-ci postda dayanırdım. Bizdən 200 metr aralıda isə 1-ci post qoyulmuşdu. O günə kimi ermənilər tərəfdən böyük təhlükə olacağı hiss olunurdu. Amma yuxarıdan bizə heç bir kömək gəlmirdi. Özümüz bütün imkanlarımızdan istifadə edib postlarda qeyrətlə dayanırdıq. Həmin gün, yəni fevralın 25-də Ağdamdan məlumat almışdıq ki, saat 5-də bizimkilər hücumə başlamalıdılar. Biz də səbirsizliklə hücumun başlanmağını gözləyirdik. Amma Ağdamdan səs-soraq çıxmırdı ki, çıxmırdı. Axşamüstü Noragüldən bizimkilər ratsiya ilə daha bir xəbər göndərdilər: İki “qırxayaq” göndəririk. [Ratsiyada ermənilər başa düşməsin deyə gizli parollarla danışırdıq: “BTR”-ə “qırxayaq” deyirdik, avtomat atanda “yağış yağır”, minomyot və toplarla atanda isə “dolmuş yağır” deyirdik.] Az keçməmiş gördük ki, BTR-in biri gəlib durdu 1-ci postun yanında. Təəccübləndik ki, bəs ikincisi niyə yoxdur? Nədənsə şübhələndik. Ürəyimizə damdı ki, bu yəqin ermənilərindir. Amma BTR-i nə ilə vuracaqdıq? Olan silahımız yalnız avtomat idi. Artıq ermənilərin ağır texnikası gəlib bütün əlverişli mövqeləri tuturdular. Mövqələrdə tam bərkiyəndən sonra üç ocaq qaladılar. Ocaq alovlanan kimi Stepanakert tərəfdən dəhşətli səs qopdu: ermənilər gülləni üstümüzə yağış kimi yağdırmağa başladılar. [Sonradan başa düşdük ki, ermənilərin qaladığı ocaqlar öz adamların abir işarə imiş ki, onların dayandığı yerə atmasınlar. Çünki onlar bizdən çox da uzaqda dayanmamışdılar.] Elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, tərpənmək, hərəkət etmək olmurdu. Çətinliklə, böyük əziyyətlə çəkildik yaşayış yerlərinə. Az keçməmiş gördük ki, aeroprt tərəfdəki evlər yanır. Adamlar baş götürüb hara gəldi qaçırtdılar. Yolda onlarca adamın meyidi vardı. Gecə saat üçə on dəqiqə işləyəndə biz də Xocalıdan çıxdıq. Şelli istiqamətində getməyə başladıq. Bu vaxt araxamızca gələn ermənilər BTR-lərin projektorlarını adamların üstünə salıb qırırdılar. Telman adlı bir həmyerlim vardı. Ailəsi ilə qaçıb kolun dibində gizlənmişdi. Ermənilərin piyadaların döyüş maşını ilə necə güllə atdırsa, kolun dibində gizlənen bütün ailəni parça-parça etdi. Ailədən yalnız bir qız təsadüfən sağ qalıb. Biz hamımız kolun dibində gizlənmışdik. Bir böyük kol vardı. Gör nə qədər

adam yığışmışdı ora: 18 qadın, 5 uşaq, 6 kişi. 29 adam girmişdi böyürtkən kolunun içinə. Kişilər yenə dözüb dayanırdılar. Qadınların və uşaqların halı lap dözülməz idi. Körpələr isə çıxırıb ağlayırdılar. Bu həddindən artıq qorxulu idi. Ermənilər hər an uşağın səsinə eşidib gəlib bizi qırardılar. Qadınların çoxu uşaqları üzüqoyulu qarın üstünə qoyurdular ki, ağlamasınlar. Yanımızda bir qadının üç aylıq uşağı vardı. Uşaq ağlayır, sakitləşmək bilmirdi. O biri qadınlar deyindilər ki, bəs bu uşaq bizi ermənilərə qırdıracaq. Qadın dözə bilmədi. Doğma balasını boğub qoydu qarın üstünə. Hamı sakit halda boğulmuş uşağa baxırdı. Uşağın ölümünə anası da, o biri qadınlar da təəssüflənir, acıyırdılar. Və heç kim öz doğma övladının qatilinə çevrilmiş ananı günahlandırmırdı. Vəziyyətin ağırlığını yaxşı başa düşürdülər. Birdən elə bil ki, möcüzə baş verdi. Qarın üstündəki boğulmuş uşaq çırpınıb cana gəldi və yenə ağlamağa başladı. Adamlar uşağın sağ qalmağına çox sevindilər. Amma hamısı dedi ki, daha uşağa dəymə. Qadın başladı uşağın ağzına tüpürməyə ki, ağlamağını kəssin. Düz saat 7-yə kimi qadın uşağın ağzına tüpürdü. Kolun dibində gizləndiyimiz zaman birdən tükürpəndirici bir uşaq səsi eşitdik. Baxnda ürəkağrıdan bir mənzərə gördük: beş-altı yaşlı bir uşaq ata və anasının meyidi üstünə sarilib hönkür-hönkür ağlayır, qıyyə çəkirdi. Ermənilər şübhəsiz ki, uşağı görürdülər. Amma qəsdən vurmurdular uşağı, çünki uşaq ağlayır, qıvrılır, əzab çəkirdi. Bundan isə ermənilər ləzzət alırdılar. Artıq gəlib çıxmışdıq Qaraqaya tərəfə. Gördük ki, bizim tərəfdən bir tank gəlir. Sevindik ki, axır xilas olduq. Lakin az sonra tankı vurub dağıtdılar. Yenə qaldıq orda, bir dərənin içində. Axsamüstü möhkəm qar yağdı. Hamımız büzüşüb oturmuşduq qayanın içində. Bu vaxt Azərbaycan dilində səs eşitdik: “Gəlin, gəlin yanımıza, biz azərbaycanlıyıq, biz ağdamlıyıq!”. Bildik bu ermənilərdir. Sonra bir müddət də keçdi. Gördük milli ordumuzun uşaqları xəstələri, yaralıları aparırlar. Gəlib bizə də kömək etdi əsgərlərimiz. Gəldik Ağdama. Qardaşım Sərxanla birlikdə getdik atamın və anamın meyidini gətirməyə. Üç kilometrə kimi meyidləri sürmüşükdük. Çünki ermənilər hər zaman bizi vura bilərdilər. Ata və anamın meyidlərini gətirib Ağdamda – qardaşlıq qəbiristanlığında basdırdıq...

İndi bütün bu faciələrdən sonra oturub qəmli-qəmli düşünürəm: Dünyada hansı xalqın başına bu oyunlar açılıb. Hansı xalq öz müqəddəs torpağında belə dəhşətlərdən sarsılıb? Yaxud hansı xalqın yetirdiyi canlı yer üzünün belə vəhşiliklərini törədib qatilə çevrilə bilər? Bəli, hər xalqın yaxşısı da, pisi də var. Hər xalqın zalımı da, cəlladı da var, mərhəmətlisi, xeyirxahı da. Amma dünyanın ermənilər kimi qatil, qəddar insanı heç bir xalqda yoxdur. Hər xalqın qatilində insaf da var, müruvvət də. Hər xalqın qatili nalə çəkib ağlayan körpəyə belə gülləni atmazdı. Balanın gözü qarşısında atanı diri-diri yandırmazdı. Ağsaçlı ananı təpikləyib sürüməzdi, beli bükülmüş qarıya silah qaldırmazdı. Cavanların diri-diri dərşini soymazdı. Yox, etməzdi bunu heç bir xalqın qatil oğlu. Bu dəhşətləri yalnız erməni törədə bilirdi. Türk qanına həris, türk millətinə həris erməni! İndi bu

qəddarlığından, çirkin əməllərindən sonra səni yalnız bu cür adlandırırım: Kafir! Kafir erməni! Sən öz cəzana çatacaqsan! Kafir erməni!

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni aydınlıqları qaranlıqlara döndərəndir! Kafir erməni yer üzündə zalımlıq, işgəncə və ağrı bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayıb cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır.

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında ermənini cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar ermənini, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığınız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs “Quran” kitabı kafirlərin cəzası haqda: “Kafir olanlar cəhənnəm oduna göstəriləcəkləri [cəhənnəm odunun üzündən pərdə götürülüb kafirlərin gözüne görünəcəyi, yaxud cəhənnəm əzabını dadacaqları] gün onlara məzəmmətlə belə deyiləcəkdir: “Siz dünya həyatınızda bütün nemətləri görüb daddınız və onlardan ləzzət aldınız [dünyada sizin üçün gözəl olan hər şeyi xərclədiniz, axirətə bir şey qalmadı.] Bu gün isə yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərdiyinizə və [allahın itaətindən çıxmış] fasiqlər olduğunuza görə həqarətli əzabla cəzalandırılacaqsınız!”. Əl-Əhqaf [“Qumsal təpələr”] surəsi.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi – Xocalı qırğını oldu. Yüzlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı. Yüzlərlə insan nahaqcasına qətlə yetirildi. Qadının da, kişinin də, körpənin də, ağsaqqal, ağbirçəyin də nəsiibi ölüm oldu o gecə...

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Mehdiyev Şəfa Baba oğlu. Fəhlədir. 54 yaşında. – Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olmuşdur.
2. Xəlilova Lalə Tahir qızı. Şagirdidir. 14 yaşında. – Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olmuşdur.
3. Səlimov Mikayıl Bahadır oğlu. Fəhlədir. 22 yaşında. – Kəllənin qəlpə yarasından həlak olub.
4. Əliyev Arif Xanlar oğlu. Milli ordunun əsgəridir. 22 yaşında. – Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olub.

5. Əmirov Təvəkkül Baxış oğlu. Fəhlədir. 40 yaşında. – Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.
6. Nağıyev Yusif Şirin oğlu. 64 yaşında. Fəhlədir. – Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.
7. Naməlum kişi meyidi. 22 – 27 yaşında. – Başından güllə yarası alıb. Güllə beynini dəlib keçmişdir.
8. Naməlum kişi meyidi. 20 – 30 yaşında. – Başın qəlpə yarası. Kəllə sümüyünün kobud sınığı.
9. Naməlum kişi meyidi. 25 – 30 yaşında. – Başın və üst dodağın kəsilmiş yaraları, boyunun en səthinin güllə yarası.
10. Naməlum kişi meyidi. 20 – 25 yaşında. – Döş qəfəsinin arxa səthinin qəlpə yarası, sifətin, boyunun və döş qəfəsinin ön səthinin kəsilmiş yaraları.
11. Naməlum qadın meyidi. 14 yaşında. – Başın güllə yarısından həlak olmuşdur.
12. Allahyarova Qəmzə Qaraş qızı. 55 yaşında. Evdar qadındır. – Qarının güllə yarısından həlak olmuşdur.
13. Allahverdiyeva Teyyubə Nəbi qızı. 50 yaşında. Evdardır. – Başın güllə yarısından həlak olub.
14. Məmmədov Vaqif Şəmil oğlu. 39 yaşında. Fəhlədir. – Başın güllə yarısından həlak olub.
15. Mahmudova Roza Cəfər qızı. 60 yaşında. Evdardır. – Qarının güllə yarısından həlak olub.
16. Çobanov Tapdıq Xədicə oğlu. 44 yaşında. Fəhlədir. – Başın güllə yarısından həlak olub.
17. Orucov Fazil Ənvər oğlu. 31 yaşında. Fəhlədir. – Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.

“BÜTÜN AİLƏM QIRILIB”

Bu ağır yük çəkilməz,
Bu ağular içilməz.
M. HADİ

Nə bu ağular içilər, nə bu yük çəkilər! Nə bu göz yaşları quruyar, nə qaranlıq ömrüm açılar! Nə ötənlər geri dönər, nə itənlər qayıdar! Könül arzularım bir də pərvazlanıb o yerlərə uçmaz! Sevgili övladlarım yüyürə-yüyürə bir də üstümə qaçmaz! Ömür-gün yoldaşım o xoş təbəssümüylə bir də məni qarşılamaz! O günəşlər çıxmaz, o ulduzlar parlamaz daha! O quşlar oxumaz, o çiçəklər ətirlənməz daha! O yurda, o ocağa qayıtsam da üzüm gülməz, könlüm sevinməz! İçim qan ağlar, qan! Onlarsız ömrüm heçdir, günüm, yaşayışım zəhərdir! Məni yaşadan yalnız onları tapıb quru torpağa basdırmaq istəyidir. Sonra neynərəm yaşamağı? Məgər bu yaşamaqımı? Bu cəhənnəm alovunda sürünmək, əzab

çəkməkdir! Bütün günü onları, yalnız onları düşünürəm. O 25 fevral gecəsindən sonra günün, ayın ömrümdən necə keçib getdiyini bilmirəm. Mənə görə hər şey – bütün ətraf aləm, bütün canlılar qaranlıq tor içindədir. Adamları da, dostları, tanışları da qəribə tor içində görürəm. Və bir parlaq işıq ziyası görünür ki, o qaranlığı yarıb aydınlaşdırır. Bu zülmət torunda çırpınmağıma son qoysun. Mənim günüm ahu-fəğan içində, qəm nəfəsində keçir...

Nazim astadan, olduqca astadan danışır. Nazim başına gələn faciəni ucadan söyləyə bilmir. Olsun ki, Nazimin taqəti də kəsilib, gücü də tükənib və qüvvəti qalmayıb ki, başına gələn faciəni söyləsin. Amma çətin də olsa, ağrılı da olsa istəyirəm ki, Nazim o dərdi danışsın bir-bir: - Fevralın 25-də Noragül istiqamətində döyüşürdük. Düşmənin güclü həmləsinin qarşısını almaq qeyri-mümkün idi. Hər yandan ölüm nəfəsləri güllələr saçır, od-alov yağdı. Postda dayanmaq olmazdı. Ona görə də Xocalının içərilərinə çəkildik. Saat dördədən sonra Xocalıda demək olar ki, heç kim qalmamışdı. Amma yollarda, küçələrdə meyidlər görünürdü. Gəlib zəpravkanın yanına çatdıq. Zəpravkadan az aralıda dayandıq. Dostumuzu – Zamini çağırdıq. Səs gəldi. Sən demə erməni imiş. Bizə atəş açdılar. Yıxıldıq yerə. Güllə dostumuz Allahverdinin ayağından dəydi. Orda qala bilməzdik. Təhlükəli idi. Qayıtdıq şəhərə. Fabrikin yanında dayanıb nə edəcəyimizi bilmirdik. Fabrikin yanındakı evdən səs gəlirdi. Xəlvətə yaxınlaşıb baxdıq. Azərbaycanlılar idi. 50-yə qədər adam vardı. Onlarla birlikdə şəhərdən tezliklə çıxmaq qərarına gəldik. “Xanabad arxı” deyilən yerə çatanda ermənilər bizi mühasirəyə aldılar. Çətinliklə “Xanabad arxını” tullayıb aradan çıxdıq. Sonra qorxudan hərə bir tərəfə qaçdı. Qaldım tək. Bir az da qabağa gedib meşəyə çatdım. Fevralın 26-da axşam saat beşə kimi dayanıb yanan yurduma - Xocalıya baxmışam. Xocalı yanib alovlanırdı. Dəhraz tərəfə çatanda çoxlu xocalını gördüm. Gecəni birlikdə qalıb şəhərə kimi dözdük. Sonra yetmiş adam bir yerə, yetmiş də bir yerə bölündük. Fevralın 27-də gecə saat dördə Dəhraz kəndinin üst tərəfinə çıxdıq. Dörd nəfərlər birlikdə kəndi keçib girdik Gülablıya. Gülablıdan da gəlib çıxdıq Ağdama. Ağdama çatan kimi ailəmi, uşaqlarımı soraqlamağa başladım. Heç kim onlar haqda məlumat verə bilmirdi. Sonradan öyrəndim ki, həyat yoldaşımı da, uşaqlarımı da Xocalıda öldürüblər. Həyat yoldaşımın bacısı da orda qətlə yetirilib.

...Nazim ağır dərd içində başına gələnləri danışır. Yenə sakit, ağır-ağır. Nazim bu böyük müsibətini danışdıqca yadıma bayaq bir neçə xocalının sözləri düşür: - Hamımızın başına müsibətlər gətirilib. Nazimin dərdi isə çox böyükdür. Heç inanmırıq ki, sizə o faciəni danışmağa razılıq versin...

Amma Nazim danışır o faciəni. Sıxıntı və məhrumiyyətlər içərisində boğulsa da ürəyini göynədən o müsibəti danışır. Ona görə danışır ki, qoy hamı bilsin dünyada erməni vəhşiliyi deyilən bir qorxu var. Və hamı bu qorxulu ermənilərdən ehtiyatlı dolansın.

Nazimin son dediyi söz bu oldu: - Heç olmasa meydilərini tapsaydım, bir az sakitləşərdim. Ya da heç olmasa sümüklərini yığıb bir yerdə basdırardım ki, rahatlanım, bir and yerim olsun!

Yox, Nazim, sən sakitləşməyəcəksən. Sən heç zaman sakitlik tapmayacaqsan. Doğma övladlarının – Çınarın, Çingizin, sevimli həyat yoldaşının meydilərini tapıb basdırsan da rahatlanmayacaqsan. Çünki bu elə bir dağdır ki, göynərtisi sinəndə, içərində daim sızıltı verəcək. O dərd sağalan deyil! 11 yaşlı Çınarının boyunu görməyən, 6 yaşlı Çingizinin şən gülüşlərini eşitməyən, vəfalı ömür-gün yoldaşının isti qayğısına əbədilik möhtac qalan sakitləşərmisən? Bu, qətiyyənlə mümkün deyil. Elə bu ağırdandır ki, saçların da vaxtsız ağarıb, qəm kölgəsinə bürünüb. Elə bu müsibətinin böyüklüyü, ağırlığı qarşısında təslim olub təskinləşdirici söz də deyə bilmirəm. Fəciyə, bu böyük ağrıya varlığımla yansam da sükut içində bir nöqtəyə baxıb susuram. Nədənsə qəm çanağına dönmüş gözlərlə baxmaqdan ehtiyatlanıram. Mənə elə gəlir ki, sənin bu ölçüyəgəlməz müsibətində günahkaram. Yalnız mənəmmi günahkar? Yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlı sənin və bütün xocalıların faciəsində günahkardır. Bütün azərbaycanlılar günahkardır.

QIRX DOQQUZ QOHUMUN AĞRISI

Ələkbərov Vəkili bayaqdan gözləyirəm. Söhbəti hardan başlayacağımı, hansı suallar verəcəyimi isə bilmirəm. Çoxdandır ki, xocalılarla söhbət edirəm, ağır dərdlərini dinləyirəm. Həmişə də ilkin anda böyük sarsıntılar içində qalırım. Çünki yaralı, zavallı xocalılar o ağır günün müsibətini elə bircə sözlə deyirlər: qardaşım ölüb, anamı öldürüblər, oğlum güllələnib, qızım donub, qohumlarım girovdadır və s. böyük müsibətlər içində yanan xocalılar əzab çəkər fevral faciəsini xatırlamağa.

Amma bayaqdan yolunu gözlədiyim Vəkilin faciəsinin böyük olacağını düşünməzdim. Vəkil o ağır gündə 49 doğma adamını itirib. Nəhayət ki, görüşürük, söhbət edirik Vəkillə. Vəkil ağır dərd içində danışır: - O faciəli hadisədə 49 adamım həm itkin düşüb, həm də qırılıb. Bacımın uşaqları, xalaşaqlarım, anam... önlər birdirmi, ikidirmi? Fevralın 25-də gecə saat 2-ə kimi ermənilərin o od-alov yağın hücumunun qarşısında dayana bildik. Gecə saat ikidə artıq mümkün olmadı, Xocalıdan çıxdıq. Biz Xocalıdan çıxanda gözəl yurdumuz od tutub yanır, hər yan uçulub dağılırdı. Yolda meydilər vardı. 100-ə yaxın adamla Kətik meşəsinə gəlib çatdıq. Gecəni qaldıq meşədə. Sabahı günü Şelli istiqamətinə getdik. Yolda anamı vurdular. [20 gündən sonra gedib yazıq arvadın meyidini gətirdik.] Naxçıvanıq yolunda gördüm ki, bizdən bir qədər aralıdan bir milis maşını keçdi. Camaatı tələsdirdim ki, yolu tez keçin, yoxsa qıracaqlar. Böyük çətinliklə ordan çıxıb Ağdama gəldik...

Vəkil o fevral faciəsini xatırlayanda bir adamın da igidliyindən xüsusi danışır: Tofiq Hüseynovun. Tofiq Hüseynov Vəkilin həm xalasıoğlu, həm də

yeznəsidir. Tofiq Hüseynov o ağır gündə axıra kimi döyüşüb, mərdlik göstərib. Tofiqin ölümündən sonra üç balası yetim qaldı. Qardaşı, ata-anası, həyat yoldaşı da o faciədə həlak oldu Tofiqin. Tofiq Xocalıda batalyon komandiri idi. Doğma torpağı olan Xocalı uğrunda döyüşdə qəhrəmanlıqla dünyasını dəyişdi.

Vəkil önlənlərinin ağrısını çəkə-çəkə indi də girovda qalan doğmalarının yolunu gözləyir. Ömründən ötən hər günü minbir işgəncə və əzabla yola salır. Vəkil böyük dərd içindədir. Vəkil 49 yaxın adamının ağrısını çəkir. 41 yaşında 49 adamın matəmini saxlayır, intizarını çəkir.

YEDDİ ADAMIM YOXdUR...

Xocalıda kimi dindirirsənsə, ağır dərdi alovlanır, gözlərinə qəribə qəm buludu çökür. Xocalılar böyük faciə içində yaşayır. Elə ailə yoxdur ki, fevral faciəsi ona dəyib toxunmasın. Xocalıdan elə bir adam tapmaq olmaz ki, qanlı fevral faciəsi ona bədbəxtlik gətirməsin, qəlbini didib parçalamasın. Hər kəsin dərdi özünə görə böyükdür, ölçüyəgəlməzdir. İnsan ölümündən də sonsuz ağır nə ola bilər?

46 yaşlı Surxayın da faciəsi böyükdür: 7 yaxın adamını itirib o faciədə. Özü isə təsadüfən sağ qalıb. Düşmən gülləsi o qanlı faciədə xoşbəxtlikdən yan keçib ondan. [İndi çox qəribədir ki, danışib söhbət etdiyim xocalıların çoxu sağ qaldığına görə özünü qınayır və bu sözü deyirlər: Kaş o günü biz də onlarla birgə öləydik. O vaxt ölsəydik, indi bu müsibətləri çəkməzdik.]

İndi böyük qəm içindədir Surxay. Görünüşündən qırx altı yaşlı adama oxşamır. Qırx altı yaşın hökmündən çox-çox uzaqda dayanır. Başına gələn faciə onu vaxtsiz-vədəsiz qocaldı. 60-70 yaşın dolaylarında görünür indi o. [Ümumiyyətlə görüşüb söhbət etdiyim xocalıların çoxu yaşından qoca görünür. Dərd onları bu günə salıb.] Surxay o faciəni də sakit halda danışa bilmir...

Quliyev Surxay: - Fevralın 25-də ermənilər hər yandan bizi mühasirəyə aldılar. Həmin günü qorxudan kim hara gəldi qaçdı. Ölənlərin, itənlərin sayı-hesabı yox idi. Gecə saat 2-də biz Xocalıdan çıxdıq. Abdal-Gülablı istiqamətində gedirdik. Ağbulağa çatanda 300-ə qədər adam gördük orda. Ara necə qarışıdsa oğlumu itirdim orda. Nə qədər axtardımsa tapa bilmədim. Adamların çoxu başı-açıq, ayaqyalın idi. Çoxları isə meşələrdə donub ölürdülər. Ən dəhşətli balaca uşaqların acılıqdan və soyuqdan göyə yüksələn iniltiləri idi. Biçarələri susdurmaq isə mümkün deyildi. Yazıqlar hardan biləydilər ki, yaxınlıqda quduz ermənilər var və onların səsini eşidib, gəlib adamları qıra bilərlər. Çox adam gözümün qabağında soyuğa dözə bilməyib dondu. Heç bir kömək də edə bilmədik. Min bir çətinliklə gəlib çıxdıq Ağdama. Ağdama çatanda bildim ki, başımıza hansı faciələr gəlib. Öyrəndim ki, qardaşım Quliyev Zəkarət və onun oğlu həlak olub. Qardaşım oğlu Əkbərin 7 yaşlı qızı, o biri oğlu da həlak olub. Qardaşım arvadı Quliyeva Şuradan da indiyə kimi xəbərimiz yoxdur. Qardaşım oğlu Əkbəri 24 gün axtarandan sonra

Ağcabədinin Şotanlı kəndində tapdıq. Hamımızın, hamımızın itkisi çoxdur. Heç kim deyə bilməz ki, birinin dərdi o birdənən böyükdür. Hamı eyni oda, eyni alovla düşüb...

Surxay söhbətinin axırında ağırlı bir söz işlətdi: “hələ müsibətimiz Xocalıya yığışandan sonra olacaq”. Surxay bu sözləri deyib gözlərini uzaqlara dikdi. Mən isə onun nəyə işarə etdiyini yaxşı başa düşürdüm.

Hə, Surxay qardaş, bildim ürəyinizdən keçənləri. Demək sizin - bütün xocalıların ağrısı hələ qabaqdadır. İndi doğmalarınızın ölümünə yana-yana bir odlu fikir də rahat buraxmır sizi: o yurd, o torpaq boşalandan sonra ora necə qayıdacaqsınız? O torpağa o adamlarsız necə ayaq basacaqsınız? Fəlakətiniz, müsibətiniz onda başlayacaq sizin! Boşalmış o yiyəsiz evləri görəndə alışıb yanmayacaqsınız? Ağsaqqalsız, ağbircəksiz qalmış Xocalı sizə soyuq, yad bir yer kimi görünməyəcəkmi? O xaraba qalmış yurdlar sizi qovmayacaq mı torpaqdan? Yetim uşaqları atasız, anasız görəndə necə sakitlik tapacaqsınız?

Doğrudan da, hələ sizin müsibətiniz qarşıdadır, Surxay qardaş!

“BEŞ ADAMIMI ÖLDÜRÜB ERMƏNİLƏR”

Əvvəl danışmaq istəmir, uzaqlaşır bu söhbətdən. Müxtəlif bəhanələrlə boyun qaçırır o faciəni yada salmaqdan. Amma inadkarlıq edirəm, Rövşəni dilə tuturam ki, bu faciəni mütləq danışmaq lazımdır. Ona görə lazımdır ki, xalq, camaat hamı bilsin o qırğının böyüklüyünü, insanlara hansı iztirablar verdiyini! Rövşən yenə imtina edir söhbətdən və astadan, kədərli bir səslə deyir: eeh, qardaş, hər şey olub keçdi, danışmağın nə mənası?

Axır ki, Rövşən danışır o şahidi olduğu hadisəni.

Paşayev Rövşən: - Əvvəllər Stepanakertdə yaşayırdıq. 1988-ci ildə ermənilər Stepanakertdəki evimi yandırdılar. 1988-ci ildə gəldik Xocalıya. Xocalıda pis, yaxşı, özümüzə güzəran düzəldtik. Xocalıdakı qohum-qardaş da köməklik göstərdi. [Əslimiz Xocalıdandır.] Elə yavaş-yavaş özümüzə gəlirdik ki, burdan da ermənilər gəlib bizi qovdular. Fevralın 25-də gecə ermənilər hər yandan Xocalını atəşə tutdular. Elə güllələr atırdılar ki, düşdüyü yer alovlanıb yanırdı. Tez uşaqları və yaxın qonşuları betonun altına yığıdıq. Sonra gördük ki, bura da təhlükəlidir. Və bir də gördük ki, ermənilər hər yandan səhərə girir. Adamlar isə baş götürüb qaçır. Biz də yığışib meşəyə getdik. 4 gün qaldıq meşədə. Cəmisi 8 adam idik. Yanımızda olan iki arvad donub öldü. Atamı güllə ilə vurdular. Qardaşımı da güllə ilə vurdular. Atamı vuranda bir müddət yaralı qalıb sonra canını tapşırırdı. Qardaşım paltarını cırıb atamın ayağına sarıdı. Amma heç bir köməyi olmadı... Artıq meşədə qala bilməzdik. Yolu da tanımırıdıq. Üz tutub hara gəldi gedirdik. Qarlı, buzlu yollarla gəlib çıxdıq Şuşanın aşağılarına. Yaxşı ki, ermənilər bizi əsir almadı. O yoldan bir də qayıdıb gəlmişik geriyə. Saatlarla meşədə dolaşib Ağdama çıxmaqdan ötrü yol axtarmışdıq. Gündüzlər meşənin

üstündə vertolyot uçur, harda adamların olduğunu axtarırdı. Erməni vertolyotlarının səsinə eşidən kimi kolun, kosun dibində, ağac kovuşunda gizləndirdik. Meşələr isə meyidlərlə dolu idi. Axır ki, yol tapıb gəldik Şelliyə. 7 gündən sonra gedib atamın, qardaşımın, qaynanamın, qaynımın meyidlərini gətirdim. Meyidləri sürüyə-sürüyə gətirdik ki, ermənilər görüb bizə güllə atmasın. Sonra anamı axtarmağa başladım. Axır ki, tapdım. Öyrəndim ki, ermənilər anamı Əsgərana girov aparandan sonra barmaqlarını kəsmək istəyirmişlər. Sonra ermənilər bizimkilərlə razılışib iki erməni meyidinə çoxlu azərbaycanlı dəyişiblər. Anam da eləcə xilas olub. Amma anam danışır ki, ermənilər elə vəhşiliklər edirdi ki, Əsgəranda. Adamları diri-diri yıxıb başını kəsirdilər. Əsgəranda çoxlu sığalı zənci varmış. Bibimoğlu Elbrus isə indiyə kimi Xankəndində girov saxlanılır.

Rövşən bu faciəli söhbəti danışanda deyir: Bax həyat yoldaşımın atası, anası, qardaşı orda öldürülüb!

Başı böyük müsibətlər çəkmiş və indinin özündə ağrılar içində qovrulmuş Rövşəndən, onun matəmə bürünmüş ailəsindən əzabla ayrılıram. Rövşənin balaca uşağı isə bərkədən ağlayır. Bilirəm ki, uşaq acından belə nalə çəkir. Axı Rövşənin və onun ailəsinin dolanışığı çox ağır, çox çətinidir. Qəddar ermənilər Rövşənin və onun bütün qohumlarının var-dövlətini tutub alıblar...

...Pilləkənləri düşəndə hələ də körpənin naləsini, ürək parçalayan ağlamasını eşidirdim. Və düşünürdüm ki, bu gün Vətənimiz Azərbaycanın hər yerində yüzlərlə köməksiz, ac-susuz Xocalı uşağı ağlayır, fəryad qoparır.

“QARDAŞIMDAN VƏ AİLƏSİNDƏN XƏBƏRSİZİK”

Heç vaxt fikirləşməzdim ki, bir gün Naftalana gəlib başı faciələr çəkmiş xocalıları axtaracağam. Dünyanın bu sehri güşəsinə həmişə adamlar dərddən, şikəstlikdən xilas olmaq üçün üz tutublar, pənah gətiriblər. Naftalan çoxuna ömür verib, həyat, sağlamlıq bəxş edib.

İndi biçərə xocalılar bu məşhur sağlamlıq və müalicə diyarına gəliblər. Amma xocalılar bura sağalmağa, ağır xəstəliklərdən yaxa qurtarmağa gəlməyiblər. Onların dərdi elə dərd deyil ki, burda sağalsın, şəfa tapsın. Xocalılar heç zaman sağalmayacaq bir dərdə düşər olublar. Onlar buraya müvəqqəti yaşamağa gəliblər, erməni vəhşiliyindən qaçıb burda sığınacaq tapıblar. Yurdsuz, evsiz-əşiksiz adamlar burda dərd içində alovlanır, itənlərinin, önlərinin xiffətini çəkirlər. Xocalılar başlarına gətirilən o böyük faciəni sıxıntı içində danışirlar.

Əliyev Firidun: - Mən hələ fevralın 19-da postda olanda yaralanmışdım. Ağır vəziyyətdə yatırdım. Məni Eldəniz həkim müalicə edirdi. Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum etdilər. Hər tərəfdən şəhərə od-alov yağdırdı. Mən hərəkət edə bilmirdim. Məni götürüb xərəkdə apardılar. Bədbəxtliyimizdən həmin günü hava da möhkəm soyuq idi. Göydən qar yağdırdı. Məni xaləğlum və dayım xərəkdə çıxardılar Xocalıdan. Sonra gəldik meşəyə. Dörd günə kimi qaldıq

meşədə. Yanımızda 300-ə kimi adam vardı. Adamların çoxu qırılırdı. Çoxunu şaxta vurub öldürürdü. Uşaqlar acından ağlaşırdı. Acından qar yeyirdik, itburnunun başını yeyirdik. Axırda min bir çətinliklə Qarqar çayından keçib məni gətirdilər Ağdama. Ağdamda bildim ki, başıma hansı faciələr gəlib. Qardaşım Firdovsi Əliyevin özü, həyat yoldaşı, oğlanları Elçin və Elgiz yoxdur. Altı aydır ki, onlardan xəbərimiz yoxdur. Əmimdən və əmimin həyat yoldaşından da bir xəbər tutmamışıq. Girovda qalmağı haqqında da məlumatımız yoxdur. Hər gün səbirsizliklə onların qayıdacağını gözləyirik. Əgər ermənilər öldürübsə, heç olmasa meyidlərini tapıb dəfn etsək sakitləşərdik...

...Əlbəttə ki, insanın diriliyi, sağ qalmağı ən böyük şərtidir. İnsanın salamatlığı hər şeydən vacib, gərəklidir. İntizar içində onun yolunu gözləmək necə çətin olsa da bilirsen ki, ölüm-itim yoxdur. Amma səssiz-soraqsız itkin düşsən, yaşamağı haqda heç bir məlumat əldə edilməyən adamın yolunu gözləmək iztirabdır, işgəncədir. İnsanın ömrü hər saat, hər an gərginlik və sıxıntı içində keçir. Ömrün hər günü bir sıxıntılı sual toruna sarınır: Görən sağdırmı? Ermənilər öldürməyib ki? Onlara əziyyət vermirlər ki? Ac-susuz qalmırlar ki?

“QARDAŞIM OĞLU YANIMDA ÖLDÜ”

Naftalanda görüşüb söhbət etdiyim adamlar tez-tez bir adamın adını çəkirdilər: Vəzir. Deyirdilər ki, Vəzir öz həmyerliləri ilə Beşmərtəbədə qalıb axıra kimi ermənilərlə döyüşüb. Ermənilər Xocalını alsalar da beşmərtəbədəkilər düşməyə qarşı müqavimət göstəriblər.

Vəzirlə üzbəüz oturub söhbət edirik.

Abışov Vəzirin dedikləri: - Biz Noragüldə üçüncü postda dayanırdıq. Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə biz postdan çıxmağa məcbur olduq. 60-a qədər adam gəlib dolduq Beşmərtəbəyə. Əvvəl razılaşdıq ki, atəş açmayaq. Səhər saat 4-ə kimi ermənilər hər yandan şəhəri atəşə tutdular. Sonra girdilər şəhərə. Biz hər şeyi gözümüzüzlə görür, amma müqavimət göstərə bilmirdik. Səhərə yaxın ermənilər başladılar bir-bir evləri yandıрмаğa. Onların arasında olan qara və göy paltarlı adamlar xüsusi canfəşanlıq göstərirdilər. Beşmərtəbəni atəşə tutanda qardaşım oğlu Abışov Elşadı vurdular. Elşad Beşmərtəbənin üstündə ermənilərlə döyüşürdü. Fevralın 26-da axşam saat altıya kimi Beşmərtəbədə qaldıq. Heç bir kömək gəlmədiyini və ermənilərin bizi mühasirəyə alıb qıracağını başa düşəndən sonra Beşmərtəbənin arxa hissəsindən - pəncərədən çıxmağa başladıq. Ermənilər isə hər yandan bizi atəşə tuturdular. Yağış kimi yağan güllələr altında binadan çıxa bildik.

BİR HAŞIYƏ:

Vəzir bu söhbəti edəndə bizim hökumət rəhbərlərinin xalqa çatdırdığı yanlış məlumatı düşünürəm: guya Xocalıda cəmi iki adam ölüb. Ölənlərin xalqdan gizlədilməsinin böyük bir cinayət sayılması bir yana, Xocalıda qalıb döyüşənlərin

unudulması, kömək göndərilməməsi daha başlanılmazdır. Bəlkə də həmin günü xalqa obyektiv məlumat çatdırılışdı, şübhəsiz ki, igid oğullarımız onlara köməyə tələsər, ya gedib meşədə, çöllərdə itkin düşənləri tapıb gətirərdilər. Düşmənlər gülləyə tutsa da bu addımı atmaq lazım idi. Axı, etiraf edək ki, həmin hadisədə biz yurddaşlarımızı xilas etmək üçün heç bir cidd-cəhd göstərmədik. Nəticədə Xocalıda döyüşən də qırıldı, çöllərdə dinc əhali də.

...İndi üz-üzə oturub söhbət etdiyim Vəzir də daxili əsəbini çətinliklə gizlədib yana-yana deyir: “Bircə kömək göndərsəydilər, biz heç Xocalıdan çıxmazdıq”. Vəzir bu sözləri həm də ağır təəssüflə deyir. Çünki Vəzir doğma yurdu Xocalını son saata kimi qoruyub müdafiə etmişdi. Amma bu xalqın nankor və xəyanətkar rəhbərləri buna imkan verməmişdi.

Vəzir təəssüflə, ağır bir halda Xocalıda qaldığı son anları xatırlayırdı. O, Xocalı torpağını son nəfəsinə kimi qoruyub saxlayan, müqəddəslik zirvəsində durub, ana yurdu ucalardan uca sayan, onun yolunda həlak olan yurddaşlarından danışırdı.

QORXURAM ONUNLA GÖRÜŞMƏYƏ

Neçə gündür ki, onunla görüşə getmək istəyirəm. Bütün qüvvəmi toplasam da bacarmıram. Sanki hansısa görünməz bir əl uzanıb mənə və bu görüşə getməyə qoymur. Hər dəfə görüşə hazırlaşanda həyəcan və qorxu dolu bir sual qarşısında qalırım: Gedib onunla hansı söhbəti edəcəyəm? O faciəni necə danışacaq, ürəyi gələcəkmi? Axı anadan ötrü bundan böyük dərd, işgəncə olarmı? Ananın bundan da artıq əzablar məngənəsində sıxmaq olarmı? Ananın gözü önündə övladı tikə-tikə doğrayarlarmı?

Çoxdandır, lap çoxdandır ki, Səlimova Nənəşlə görüşə can atıram. Amma gedə bilmirəm. Sadəcə olaraq qorxuram, bədənimə titrədir əsdirən həyəcan keçirirəm. Yəqin bu görüşüb söhbət etdiyim, dərini dinlədiyim bədbəxt xocalıların içində ən dözümlü bu söhbət olacaq. Amma gedə bilmirəm bu görüşə. Böyük bir qorxu pərdəsinə bürünmüş tərəddüd içindəyəm.

Hadisə necə olub?

Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə Səlimova Nənəşi oğlu Arazla birlikdə girov tutub Əsgərana aparıblar. Əsgəranda ermənilər Nənəş ananın gözü qabağında sevimli oğlu Arazı işgəncə verməyə başlayıblar. Günahsız oğlanı tikə-tikə doğrayıblar. Hər dəfə ətini kəsib soxurmuşlar ağına. Belə əzabla Arazı anası Nənəşin gözü önündə qətlə yetiriblər. Sonra isə Nənəş ananı buraxıblar. Sınəsinə sağalmaz, çalın-çarpaz dağ çəkəndən sonra zavallı ananı azad ediblər. Yox, elə fikirləşməyin ki, ermənilər xeyirxahlıq və mərhəmət hissi ürəklərini bürüdüyündən bu hərəkəti ediblər. Əsla! İnanmayın! Ermənilər ona görə Nənəş ananı salamat buraxıblar ki, qoy bütün ömrü boyu qovrulub əzab çəksin. Oğul dağını, kəsilib doğranılan övlad ölümünü hansı ana unudub yaddan çıxarar ki? Ona görə də ermənilər Nənəş anaya dəyib toxunmamışdılar.

Amma zalımlıq edib, vəhşilik göstərib ermənilər! Ananın gözü qabağında oğulu doğrayarlarmı! Dünyanın heç bir xalqında belə vəhşi xislətli, zalım sifətli insan olmayıb hələ! Yer üzündə ən qorxunc və təhlükəli bir varlıq varsa, o da ermənidir!

“ERMƏNİLƏR DIRNAQLARIMI QOPARIRDILAR”

Zülmün, işgəncənin hər formasını sınaqdan çıxarırdı ermənilər. Kimsəsiz, köməksiz xocalılara odlu nifrətlə yanaşır, istədikləri hərəkəti edirdilər. Bizim nağıllardan eşitdiyimiz işgəncə üsullarını ermənilər böyük müvəffəqiyyətlə dinc camaata - ağsaçlı anaya, köməksiz qadına, qocaya, körpəyə tətbiq edirdilər.

Xocalı sakini Cəmil Məmmədovun başına min bir oyun açılar. 14 min manat pulunu alıblar. Naxçıvanıkdə pəyəyə salıb 4 gün ac saxlayıblar. Sonra Əsgərana gətirib nəvəsini orda əlindən alıblar. Nə nəvəsindən, nə də arvadı və qızından xəbər tutmayan, nigaran qalan Cəmil Məmmədovun başına elə müsibət açılar ki, ağrısı indi də canından çıxmır.

Cəmil Məmmədov: - 4 gündən sonra məni nəvəmlə Əsgəran rayonuna gətirəndə başımıza elə oyun açdılar ki, Naxçıvanıkdəki pəyəni cənnət sandım.

Erməni muzdurları ayaq barmaqlarımın dirnaqlarını çəkib çıxartdılar... Bir neçə saat davam edən işgəncələrdən sonra məni həbs edilmiş bir erməni ilə dəyişdilər.

“ERMƏNİ QƏBİRİSTANLIĞINDA BAŞLAR KƏSİLİRDİ”

Ermənilər həmin o məşəqqətli gündə əsir tutduqları azərbaycanlılarla istədikləri rəftarı edir, istədikləri işgəncəni verirdilər. Ermənilər neçə yüzilliyin ürəklərində yığılıb qalan nifrətini dinc camaatın üstünə tökürdülər. İnsanların diri-diri başını kəsirdi ermənilər.

Səriyyə Talıbova: - Bizi erməni qəbiristanına gətirdilər. Burada baş verənləri danışmağa çətinlik çəkirəm: 4 nəfər gənc mesxeti türkünün və 3 azərbaycanlıyı bir erməni yaraqlısının qəbri üstündə qurban kəsdilər... Bundan sonra əsgərlər və yaraqlılar valideyinlərinin gözü qabağında uşaqlara işgəncə verib öldürməyə başladılar. Sonra buldozərlərin köməyi ilə meyidləri dəyəyə tökdülər. İncan cildinə girmiş bu vəhşilərin ürəyi bununla da soyumadı. Onlar əynində milli ordunun forması olan iki azərbaycanlı gətirdilər və vintaçanla onların gözlərini dəldilər...

AZƏRBAYCANLILARIN GÖZLƏRİ ÇIXARILIRDI

Bəli, ermənilər həmin o hadisədə insanları dünyada ən şirin nemət olan göz işığından məhrum edir, sonra qətlə yetirirdilər. Ermənilər qəsdən belə zülmü edirdilər. Doğrudan da, əgər insanı öldürəcəksənsə, onda niyə işgəncə verib gözlərini çıxarırsan?

Həsənova Fitat, Xocalı sakini. - Yazıq qadına ermənilər görün hansı işgəncəni veriblər!

Başına vurub zədələyəndən sonra əl-qolunu bağlayıb bədbəxt qadının gözlərini çıxarıblar.

Məmmədova Məhruzə, Xocalı sakini. - Yazıq qadına verilən işgəncələr daha dözülməzdir. Ermənilər qadını necə əzabla öldürüblər! Baxın, diqqət edin, bu zülmə, bu vəhşiliyə! Əvvəlcə qadının gözlərini çıxarıb, işığa həsrət qoyublar köməksiz qadını. Sonra kinli ermənilərin ürəyi bununla da soyumayıb. Sonra qadının döş vəzilərini və burnunu kəsiblər.

Məmmədova Tamara Səlim qızı. - Yazıq qadına verilən işgəncə dözülməzdir, ürəkparçalayandır. Ermənilər bu zülmkarlıq və zalımlığına görə nifrətə layiqdir! Ana müqəddəsliyinə hörmət, ehtiram bir yana qalsın, heç olmasa o əzablı ölümə düşər etməyəydin bu qadını! Erməninin gözünü vəhşilik, qatillik pərdəsi ilə tutub ki, hələ də anlamır ana müqəddəsdir, ana dünyanın, hamının anasıdır. Millətindən, irqindən asılı olmadan hamı anaya, qadına eyni ehtiramla yanaşmalıdır. Budur erməninin azərbaycanlı qadını Məmmədova Tamaraya olan "münasibəti". - Əvvəlcə bədəni güllə yarası alıb. Sonra yaralı qadına ermənilər növbəti işgəncəni verib: bədbəxtin gözlərini çıxarıb onu həyat işığından məhrum ediblər. Bununla da ürəyi soyumayan ermənilər qadının döşlərini kəsib qətlə yetiriblər.

Aslanov İqbal Bahadır oğlu. - İqbalın ölümü çox faciəlidir. İqbalın başına açılan oyunları sakitliklə qarşılamaq olmur. İqbalın böyük işgəncə ilə qətlə yetirildiyini təsdiq edən sənədləri həyəcənsiz, sarsıntısız oxumaq olmur. İqbal milli orduda döyüşdü. Doğma torpağı Xocalını qəhrəmanlıqla qoruyurdu. İqbal bilmirdi ki, bir gün amansız düşmən gəlib yurdunu alacaq, onu isə əzabla qətlə yetirəcək. İqbal hər gün qarşısını kəsdiyi düşmənin belə amansız olacağını, türk qanına hədsiz dərəcədə susadığını düşünməzdi də. Əgər düşünsəydi özünə qəsd edər, zalım erməni əlinə keçməzdi. Çox heyf İqbaldan. Çox heyf ki, erməni vəhşiliyinin onu bu hala salacağını fikirləşmirdi də. İnsan olan kəsin bu dəhşətləri edəcəyinə inanmırdı.

...İqbalın əvvəl gözlərini çıxartdı ermənilər. Onu dünya işığına həsrət qoydular. Sonra cinsiyyət üzvünü kəsib yandırdılar.

İgid və qəhrəman İqbal beləcə qətlə yetirildi.

YANDIRILANLAR

Ermənilərin ən vəhşi cəza üsullarından biri adamları diri-diri yandırmaq idi. Azəri türklərini yandırmaqdan böyük zövq alırdı ermənilər. Özü də yana-yana əzab çəkib ölən insanın iztirablarından rahatlanır, xoş bir əhval keçirirdilər. Yanan türk övladı idisə niyə sevinib şad olmayaydı ermənilər. Onlar ki, pis hərəkət etmirdi, öz ulu babalarının ən böyük istəyini həyata keçirirdilər. Nə idi bu istək?

Azəri türklərini işgəncə ilə öldürmək. Və indi də ermənilər öz sələflərinin murdarlanmış ruhlarını şad edirdilər.

Yandırılırdı xocalılar, min bir işgəncə ilə qətlə yetirilirdi günahsızlar.

Hüseynov Şakir Mustafa oğlu.

- Şakir milli orduda döyüşdü. Xocalı faciəsində ermənilər onu bütövlükdə yandırbılar.

İmani Ağayar.

- Ağayar milli orduda döyüşdü. Xocalı faciəsində ermənilər onu da yandırbılar.

Məmmədov Saday.

- Saday milli orduda döyüşür, doğma torpağını qoruyurdu. Ermənilər Sadayı da yandırbılar.

Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu.

- Heç bir günahı olmayan Allahverdi də qəddar ermənilər yandırbılar.

Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu.

- Ermənilər Xocalıya girəndə Cəbrayılı əsir alıb əl-ayağını məftillə bağladılar. sonra üstünə benzin töküüb yandırdılar.

Fərzəliyev Cahən Hübət oğlu.

- Ermənilər qəddarlıqla onu yandırbılar.

Kərimov Firuz.

- Ermənilər onu da işgəncə ilə öldürüb yandırbılar

QADINLARIN DÖŞLƏRİNİ KƏSİRDİLƏR

Ermənilərin əsir qadınlara olan münasibəti insan rəftarından tamam uzaq idi. Əsir Xocalı qadınlar istənilən təhqirə və şəxsiyyət alçaqlığına məruz qalırdılar. Əsir qadınların gözü qabağında övladını öldürür, qətlə yetirirdi ermənilər. Qadınları ən ağır işlərdə işlədir, olmanın işgəncə verirdilər. Onların namusunu ləkələyir, ismətinə toxunurdular. Bununla da bu alçaq hərəkətlərlə də sakitləşmirdi ermənilər. Ürəklərindəki kin soyumurdu. Yazıq Xocalı qadınlarını işgəncə ilə öldürürdü ermənilər. Qadınların döşlərini kəsirdilər.

Kərimova Firəngül.

- Döşünü kəsdikdən sonra qulaqlarını kəsmişdilər. Sonra gözlərini çıxarıblar. Sonra da bədənini doğrayıblar.

Əzimova Dilarə Seydulla qızı.

- Döşü kəsilmiş, güllələnmişdir.

Məmmədova Tamara Səlim qızı.

- Döşləri kəsilmişdir. Gözləri çıxarılıb. Bədənində güllə yarası vardı.

CİNSİYYƏT ÜZVLƏRİ KƏSİLİRDİ

Erməni vəhşiliyini sübuta yetirən bir cəza üsuludur bu. Ermənilər dünyada ən qəddar və qatil adamların belə qəbul etmədiyi vəhşi “cəza üsulunu” azərbaycanlılara tətbiq edirdilər. Kəməksiz, günahsız adamları içəridən qırıb məhv edir, sonra qətlə yetirirdilər.

Ermənilər əsir azərbaycanlıların cinsiyət üzvlərini kəsirdilər.

Səlimov Bahadır. Xocalı sakini.

- Cinsiyət üzvü kəsilmiş, sonra yandırılmışdır.

Behbudova Sürəyya Yusif qızı.

- Cinsiyət üzvünə çoxlu güllə vurulmuşdur.

Öldürülüb tanınmaz hala düşən çoxlu xocalının cinsiyət üzvü kəsilmişdir.

İÇKİ ŞÜŞƏLƏRİ CƏZA ÜSULUDUR

Bu haqda camaat arasında danışıq gedirdi. Söz-söhbət yayılmışdı ki, ermənilər doğrudan da belə vəhşiliklər edirmişlər. Sübutlar, dəlillər ermənilərin belə “cəza üsulunun” mövcudluğunu təsdiqlədi. Xocalı əsirlərinə isə ermənilər daha tez-tez belə “üsulları” tətbiq edirdilər.

Kərimov Samuray. Xocalı sakini.

- Arxa keçəcək dəliyində boş içki şüşəsi. Bu işkəncədən sonra onun gözlərini çıxarıb güllələmişlər.

İndi bu vəhşiliklərdən sonra erməniyə nə ad vermək olar? Ermənidə insafın, mürüvvətin, vicdanın olmadığını bu faktlar sübuta yetirmirmi? Bəlkə dünyanın hansı bir xalqısa bu hadisədən sonra erməniyə müdafiəyə qalxacaq, onun tərəfində dayanacaq? Yox, inanmıram belə “möcüzənin” baş verəcəyinə? Bu hadisəni eşidib bilən hər kəs erməniyə yalnız bu adı verməlidir: Kafir! Kafir erməni!

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni yer üzündə zalımlıq, işgəncə bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayıb cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır!

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında erməniyə cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar erməniyə, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığınız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin, ey insanlar! Ey adı nurlu

Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs “Quran” kitabı kafirlərin cəzası haqda: “Biz kafir olanlara mütləq şiddətli bir əzab daddıracaq, etdikləri əməllərin ən şiddətli cəzasını verəcəyik”; Fussilat [“Müfəssəl izah edilmiş”] surəsi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciəsi - Xocalı qırğını oldu. Yüzlərlə insanın nahaq qanı axıdıldı. Adamlar vəhşicəsinə qətlə yetirildi...

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Kərimov Manaf Tanrıverdi oğlu. 23 yaşında. Fəhlə. - Başın və ətrafların qəlpə yaraları.
2. Zeynalov Məhəmməd Məsi oğlu. 35 yaşında. - Ətrafların güllə yaralarından həlak olmuşdur.
3. Həsənov İlqar Ələkbər oğlu. 53 yaşında. - Başın güllə yarısından həlak olmuşdur.
4. Əzimova Pərvanə Hüseyn qızı. 45 yaşında. Evdar qadın. - Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.
5. Əzimov Həsənbala Şahmurad oğlu. 57. yaşında. - Başın güllə yarısından həlak olmuşdur.
6. Məmmədov Eldar Əmirxan oğlu. 34 yaşında. Fəhlə. - Başın güllə yarısından həlak olub.
7. Kərimova Firəngiz Mütəllibim qızı. 60 yaşında. Evdar qadın. - Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.
8. Ələkbərov Aydın Təvəkkül oğlu. 12 yaşında. Şagird. - Başın güllə yarısından həlak olub.
9. Nəbiyeva Sara Əkbər qızı. 24 yaşında. Evdar qadın. - Sağ budun qəlpə yarası, sağ əlin parçalanması.
10. Eyvazov Hidayət Əli oğlu. - Başın qəlpə, sol gözün çıxarılması, qarının və budun güllə yarısından həlak olub.
11. Xanməmmədov Barat Kamil oğlu. 23 yaşında. Fəhlə. - Döş qəfəsinin ön səthinin güllə yarısından həlak olub.
12. İsgəndərov Əliabbas Qara oğlu. 24 yaşında. - Döş qəfəsinin arxa səthinin güllə yarısından həlak olub.
13. Həmənova Gülçöhrə. - Döş qəfəsinin və qarının güllə yarası, sol əlin pəncədən kəsilməsindən həlak olub.
14. Həsənov Şöhlət Üsub oğlu. - Döş qəfəsinin güllə yarısından, yuxarı ətrafın kəsilməsindən həlak olub.
15. Mikayılov Araz. - Döş qəfəsinin, qarın və sağ budun güllə yaralarından həlak olub.

16. Məmmədov Rasim Səlim oğlu. - Baş qəlpə yarısından, kəllə qapağının qopmasından həlak olub.
17. Naməlum kişi meyidi. Təxmini yaşı 25-35. - Döş qəfəsinin ön səthinin güllə yarası, qulaq seyvanının və cinsiyyət üzvünün, döş qəfəsinin kəsilmiş yaraları.
18. Naməlum kişi meyidi. Təxmini yaşı 20-25. - Başın güllə yarası, göz almalarının çıxarılması, başın kəsilmiş yarısından həlak olub.
19. Bədəlov Tofiq. - Tankla əzilmiş, yandırılmış, gözləri çıxarılıb, qulaqları kəsilmişdir.
20. Abışov Əli Əbdül oğlu. - Bədənin küt travması, skelet sümüklərinin çoxlu sınıqları.
21. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu. - Kürək nahiyəsinin güllə yarısından həlak olub.
22. Səfiyeva Gözəl. - Bədənin müxtəlif nahiyələrinin güllə yarısından həlak olub.

XOCALI RAYON PROKURORU GİLEYLİDİR

Prokuror niyə gileyli olmasın ki? Prokuror niyə günahkar rəhbərlərimizdən odluluqlu danışmasın ki? AXI, XX əsrin bu ağır və qanlı cinayəti prokurorun gözü qabağında baş verib. Prokuror bu qanlı qırğının qarşısını almaqdan ötrü hansı işləri görməyib? Kimlərə teleqramlar, məktublar göndərməyib, kimlərə ağız açıb kömək istəməyib? Prokuror rəhbərlərin laqeydliyini, bəzi siyasətçilərin isə xalqın taleyi ilə oyun oynadığını yaxşı görürdü.

Xocalı rayon prokuroru, kiçik ədliyyə müşaviri Atakişi Atakişiyevlə dənizkənarında, sakit bir yerdə oturub söhbət edirik. Atakişi bəy böyük təəssüf və ürək ağrısı ilə o qanlı hadisəni danışır: - 1991-ci il sentyabrın 2-də respublika Baş prokurorunun əmri ilə məni Əsgəran rayon prokurorluğuna müavin təyin edib Xocalı şəhəri üzrə, Xocalı şəhərində oturmaqla prokuror səlahiyyəti verilmişdi. 1992-ci ilin yanvar ayının 28-də Xocalı rayonu yaradıldı və məni Əsgəran rayon prokurorunun müavini vəzifəsinə təyin etdilər. Xocalıda vəziyyətin ağırlığı ilə bağlı iş planımız aşağıdakı kimi idi: - Mən, icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov, rayonun milis şöbəsi, aeroport milis şöbəsi, yerli özünümüdafiə dəstəsi və idarə, təşkilatlarla birlikdə Xocalının müdafiəsində dayanırdıq. Bu işlərə rəhbərlik mənə və icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədova tapşırılmışdı. Elman bəylə mən müəyyən müddətə Xocalıdan çıxır, tanıdığımız və ya yoldaşlıq etdiyimiz icra hakimiyyəti başçılarından hərbi sursat alıb gətirirdik Xocalıya. Mən özüm dəfələrlə Saatlı, Sabirabad, Hacıqabul, Əli Bayramlı, Biləsuvar, Cəlilabad, İmişli, Şamaxı rayonlarının real köməyini görmüşəm. Elman müəllim isə Bərdə, Yevlax, Ağcabədi, Gəncə, Tovuz və Qazax rayonlarından hərbi sursat təşkil edib Xocalıya gətirib. Belə çətinlik və əzabla Xocalının müdafiəsini təşkil edirdik. Ümumiyyətlə, mən Xocalıda olanda ilk dəfə milis şöbəsində 7 avtomat vardı. Qalan silahların isə hamısını özümüz öz gücümüzə və yaxud dolayı yolla pulla alıb

Xocalını silahlandırmışdıq. 1991-ci ilin noyabr ayının 28-də Əsgəran rayonunun içərisində bizim UAZ markalı maşında 3 nəfər öldükdən sonra Əsgəran yolu bağlandı. Hətta bir neçə gündən sonra ermənilər Əsgəran qalasını böyük panellərlə hördülər. Yol kəsildi. Xocalıların çıxış yolu yalnız hava xəttinə bağlı idi. Vertolyotlarla sursat, ərzaq və digər təchizat vaxtında təmin olunmadı. Son üç ayda isə Xocalıya Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyi tərəfindən heç bir yardım olmayıb. Hətta məsləhətçi də yox idi. Mən fevralın 13-dən 25-nə kimi Ağdamda – qərargahda olub, respublika rəhbərliyini vəziyyətlə məlumatlandırır, mühasirəni yarmaq üçün iş aparırdım. Amma hazırlanan əməliyyatlar dəfələrlə kimlər tərəfindənsə pozulurdu. Vəziyyət isə ağır idi. Xocalı göz görə-görə əldən gedirdi. Lakin yuxarıdan – Bakıdan bizə heç bir kömək göndərilirdi. Belə olduqda fevralın 25-də gündüz saat 12-də respublika rəhbərliyinə daha bir teleqram vurdum. Qeyd edim ki, bu mənim növbəti teleqramlarımdan biri idi. Bu teleqram o vaxt vurulmuşdu ki, onda hələ Xocalını ermənilər almamışdı. Bu teleqram alınanda müəyyən cəhd göstəriləydi, şübhəsiz ki, dinc əhalinin qırılmasının qabağı alınardı.

TELEQRAM

Azərbaycan respublikası prezidenti

A. Mütəllibov yoldaşa

SURƏTİ: Azərbaycan respublikası baş prokuroru

M. Babayev yoldaşa

**SURƏTİ: Azərbaycan televiziya və radio şirkətinin
24 saat proqramına**

Əziz rəhbərlərimiz! Xocalı rayonu artıq əldən gedir. Bütün bu hadisələr Xocalının üstündədir. Xocalı gedərsə DQMV ermənilərin olacaq. Biz Xocalını saxlasaq, DQMV bizim olacaq. Ona görə də Əsgəran aradan götürülməlidir.

Artıq 25 gündür Xocalıya heç bir vertolyot işləmir. Hazırda Xocalıda 7 min əhali yaşayır. Arvad, uşaq, qoca və s. Əgər siz bizə kömək etməsəniz, artıq 4 illik zəhmət hədəf gedəcək. Biz sizdən təxirəsalınmaz kömək gözləyirik. Xocalı Azərbaycanın taleyini həll edir.

Xocalı rayon prokuroru:

A. Atakişiyev.

Görünür, respublika rəhbərliyi mənim teleqramımın da üstünə qara bir örtük saldı. Əgər belə olmasaydı cəmi 5 – 6 saat sonra o qanlı faciə baş verərdimi?

...Nəhayət, elə həmin gün, fevralın 25-də axşam saat 10 radələrində Xocalıdan telefonçu Gülşən məni telefona çağırdı ki, Xocalı hərbi texnika ilə dörd bir tərəfdən mühasirədədir. Texnika yavaş-yavaş şəhərə yeriyir. Təxminən gecə saat 12-ə qədər hər beş dəqiqədən bir mənə bu haqda məlumat verilirdi. Mən isə bu

məlumatı respublikanın prezident aparatına, Bakı şəhər icra hakimiyyətinə, respublika Baş prokuroruna çatdırırdım. Bütün qərargah üzvləri rayon daxili işlər şöbəsinin rəisinin otağında idilər, onlar da hər yerə məlumat verirdilər. Mən Şuşa hərbi komendantı Rəhim Qaziyevlə iki dəfə telefonla danışdım. İcra hakimiyyətinin başçısı ilə əlaqə saxladım. Heç yandan kömək göstərilmədi. Gecə saat 12-də, bəlkə də birin yarısında Gülşən mənə dedi ki, yoldaş prokuror, şəhəri dörd tərəfdən yandırırırlar, mən artıq poçtdan çıxıram. O poçtdan çıxdı, rabitə xəttimiz qırıldı, hava telefonu ilə poçtun rəisi gecə saat 2-yə qədər mənimlə danışa bildi. Sonra onunla da əlaqəmiz kəsildi. Mən həmin gecə təxminən saat 4 -5 radələrində Ağdamda olan xocalılarla bərabər Şelli tərəfə getdik. Təxminən saat 5 radələrində adamlarımızın bir hissəsi – yaralı qaçqınlar göründülər. Və dəhşətli xəbərlər verdilər: bizi qırdılar, əsir götürdülər, ölən öldü, qalanlar gəlir və s. Biz Şelli dağlarından Naxçıvanikə qədər gedib yaralılarımızı, ölənlərin meyidlərini daşımağa başladım. Hadisəni bütün Ağdam rayonu bildi və silahlı adamlar yaralıları, meyidləri götürmək üçün dağlara səpələndilər. Biz fevralın 26-sı, 27-si, 28-zi və 29-da dağlardan yaralı və meyidləri daşdıq.

Prokuror o faciəli hadisəni danışanda, gördüyü insan ölümlərini xatırlayanda acı-acı ağladı.

XOCALI RAYON İCRA HAKİMİYYƏTİNİN BAŞÇISI DƏRDLİDİR

Ağdam məscidinə Xocalı meyidlərini gətirmişdilər. Birdən ayağı kəsik meyidlərdən birinə baxan kimsə dedi:

- Ora baxın, ora baxın. Yazıq Zərif xalanı gör necə öldürüblər! Elman müəllimin anasını baxın nə hala salıblar!

Sonradan Zərif xalanın o dəhşətli ölümü başqa xocalıların faciəsi kimi yadımdan çıxmırdı. Və həmişə də faciəli ana dağı çəkmiş Elman Məmmədovu görmək istəyirdim. Tezliklə Elman bəylə görüşdüm, söhbət etdim. Və məlum oldu ki, Elman müəllimin sinəsinə çəkilən yalnız ana dağı deyil... Xocalı rayon icra hakimiyyətinin başçısını ölən xocalıların hamısı ağrıdır, bütövlükdə o faciə qəlbini sıxır, incidir. Elman bəy o faciəni sakit danışa bilmir və tez-tez təkrar edir: "Hadisə olmaya bilərdi".

Amma fevralın 25-dən 26-na keçən gecə o qanlı hadisə baş verdi. Elman Məmmədov ürək ağrısı ilə o faciəni danışır:

-Fevralın 25-də təxminən gecə saat 11-in yarısında dəhşətli atışma başlandı. Hərbçilər bütün istiqamətlərdən şəhəri atəşə tuturdular. Gecə saat 1-ə yaxın fin evləri tərəfdən camaat qaçmağa başladı. Gecə saat 2-yə kimi davam gətirə bildik. Axırda qalmağın qeyri-mümkünlüyünü hiss edib geriyyə qayıtdım. Gördüm ki, evimizdə 40-a qədər adam var. Camaatı da götürüb gəldim dəmiryolu körpüsünün yanına. Gördük 500-600-ə yaxın adam da burda toplaşmış. Rəhmətlik Əlif Hacıyev

də burda idi. Fikirləşdik ki, camaatı qırğına verməməkdən ötrü keçilməz bir sədd tapaq. Çünki ermənilər adətən keçilən yollarda dayanıb pusqu qurarlar. İnanmazlar ki, çətin yoldan keçib gedək... Hava işıqlaşanda Əsgəran-Naxçıvanik yoluna çatdıq. Sən demə, ermənilərin əsas pusqu yeri elə bura imiş. Camaatı başladılar qırmağa. Burada çoxlu uşaq və qadın həlak oldu. Adamların bir hissəsi Gülablı kəndinə sarı getdi və orada 200 nəfərədək adamı ermənilər girov götürdü. Biz şəhərin sağ qalmış sakinləri üçün atəslə sipər yaratdıq və onların bir qismi Ağdama çata bildi. Biz isə ermənilərin [doqquz yoldaşım] mühasirəsindən çıxma bilmirdik. Orda bir xəndək vardı. Güllələrdən qorunmaq üçün girdik xəndəyə. Amma ermənilər gördü bizi. Hər yandan atəşə tutdular. Yoldaşımız Müşfiqi də vurub yaraladılar. Olduq beş yaralı. Müşfiqin halı lap pis idi. Elə inildəyirdi ki, yaram ağırdır, dəyməyin. Ona bir qranat verdik ki, özünü qorusun. Çünki bura təhlükəli idi və biz daha qala bilməzdik. 200 metrə kimi sürünüb yerimizi dəyişdik. Heç özümüz də bilmədən uzanmışıq iki erməni səngərinin arasında. Qəfildən yaxınlığında uzandığımız səngərdən dəhşətli atışma başladı. Hara atdıqları bilinmirdi. Bir müddətdən sonra güllə səsləri kəsildi. Axşam saat 8-dən səhərə kimi biz fırlanıb, fırlanıb eyni yerə gəlib çıxmışdıq. Duman olduğundan heç yanı görə bilmirdik. Hava işıqlaşanda yolu çətinliklə müəyyənləşdirib gəlib çıxdıq Ağdama. Həmin yerdən Ağdama 10-15 dəqiqəlik yol idi. Amma biz neçə saat orda fırlanmışdıq. Ağdama gəlib çatanda əl-ayağımız bütövlükdə donmuşdu. Ağdamda öyrəndim ki, bəzi qəzetlər həlak olmağım haqda yanlış məlumat verib. Ağdama çatan kimi bir az özümə gəlib getdim qərargaha. Qərargahda heç kim yox idi. Fevralın 27-də respublikanın prezidentinə, Ali Sovetin sədrinə, Baş nazirə zəng vurdum ki, onlarla danışıq. Lakin heç biri cavab vermədi. Amma bilirdim ki, ordadırlar. Özləri qaçır mənimlə danışmaqdan. Şuşaya – Rəhim Qazıyevə zəng vurdum. İlk məlumatı verdim ki, hər yerə yayıb çatdırırsın. Bu vaxt bir oğlan dedi ki, bəs televiziya Xocalı haqqında yanlış məlumat verib. Axır ki, Ağdamdakı respublika nümayəndəliyini tapıb hirsəl dedim: Sağ olun! Sağ olun ki, bu xalqı qırdırdınız! Yenə sağ olsun rəhmətlik Allahverdi. Neçə xocalını girovdan qurtardı, neçəsinin meyidini gətirdi. Allahverdi bu işi heç bir dövlət tapşırığı olmadan görürdü. Sonra Moskvaya gedib iki saat qırx dəqiqə mətbuat konfransı keçirdim. Bizim televiziya təəssüflər ki, həmin konfransın cəmi 10 dəqiqəsini verdi. O faciəli gündə çoxlu qohumum qırıldı. Anam həlak oldu, qaynatamın iki oğlu, iki nəvəsi, iki yeznəsi öldü, xalamın əri və oğlu öldü, iki nəvəm iki uşağı ilə öldü. Çox, çox adamım qırıldı o faciədə. Əslində orda ölənlərin hamısı mənim doğmalarımıdı...

GİROVDAKILARI GÖZLƏYƏNLƏR

Hər cahan qanlı bir kitab olan,
Bu, fəqət bir səhifədir ondan.
Qopuyor hər tərəfdə min fəryad...

H. CAVİD

İndi hər yanda min fəryad qopur. Göylərin ulduzları sönük, günəşi görünməzdir. Dünən sevinib gülən, şadlıq və məstanəlik içində xumarlanan dünyamız qara günə bürünüb matəm beşiyindədir. Matəmə bürünmüş dünyamızın bir parça qara torpağında dəstə-dəstə gəzişən insanlar sonsuz kədərin ağır yükünə dözə bilməyib əyilə-əyilə gəzirlər. İnsana ölüm gülləsindən də sərrast atılıb ağır dərd gətirən bir zərbə də varmış: əsarətdə, girovda doğma bir adamı gözləmək! İntizarla, həyəcanla gözləmək! Hər zaman onun görünəcəyi və gəlib bağlı qapını açacağı ümidi ilə gözləmək!

Biçarə xocalılar, zillət içində çeynənən xocalılar! Hər gün zəif bir ümid işığı ilə yollara boylanıb girovda qalan doğmalarını gözləyir! Çoxu doğmalarının, qohumlarının öldü-qaldısından xəbərsizdir! Eləcə girovda sanıb həsrətə qayıdacağı ümidindədir! Amma xocalılar yaxşı bilir ki, o cəhənnəm alovundan az, çox az adam sağ qayıdıb gəlir. Yalnız inamın zəif, sönük bir şələsinə boylana-boylana qalıblar.

Girovda kimlər qalıb? Onlardan bir xəbər-ətər varmı?

Məmmədova Cəmilə:

- Ermənilər üç dayımı öldürüb girovda: Səlimov Fəxrəddin, Səlimov Araz, Səlimov Mikayıl. Arazla Fəxrəddin evli idi, Mikayılın isə 24 yaşı vardı. Milisdə işləyirdi. Arazın iki qızı, bir oğlu qalıb. Hələ nə qədər girovda qohumlarımız qalıb!

Girovdaki qohumlarım:

1. Məmmədov Saday Süleyman oğlu.
2. Əliyeva Sürəyya – xalamdır.
3. Haqverdiyev Şahin Məşdi oğlu. Aeroportda milisdə işləyirdi.
4. Əliyev Ağəli.
5. Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu. 1961-ci ildə anadan olub.
6. Zeynalov Tofiq Aslan oğlu.
7. Zeynalov Eldar Aslan oğlu.

Bu adamlar girovda sağdırmı görənlər? Vaxtsız, vədəsiz ömürlərini qırıb ölüm dənizinə atmayıblar ki, onları? Yenə doğma elə, obaya qayıda biləcəklərmi? Aylarla gözü yolda qalanlarını sevindirəcəklərmi?

Suallar cavabsızdır, sonu görünməzdir...

Quliyev Anahid:

-Girovda qalan qohumum birdirmi, ikidirmi? Allah ermənilərə zülm etsin. Atamı, anamı, bacımı, əmimi girovda saxlayırlar. Heç birindən düz-əməlli xəbərimiz yoxdur. Elə bir-iki dəfə orda görün olub. Bir-bir adlarını deyim:

1. Əliyev Ülfət İman oğlu.
2. Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı.
3. Əliyev Firdovsi İsa oğlu.
4. Əliyeva Heyran Mürşüd qızı.
5. Abbasov Savalan – babamdır. 80 yaşında.

Süleymanov Tofiq. Tələbə.

-On iki gün meşədə qalmışam. Anam yanımda donub öldü. Hər yanımda meydilə dolu idi. İki bacım da yanımda idi. Gecələr canavarlar üstümüzə hücum çəkirdi. Tez ocaq qalayıb qorunurduq. Arvadlar ağlaşır, qışqırırdılar. Mən bir işgəncə ilə gəlib çıxdım Qarağacı qəbiristanlığına. Qəbir daşlarının üstündə azərbaycanca yazıları görəndə bildim ki, ermənilərin arasında çıxmışdıq. İndi də girovda qalan qohumlarımın yolunu gözləyirəm.

Girovdakı qohumlarım:

1. Hübətov Talış İsgəndər oğlu. 55 – 60 yaşında.
2. Mahmudov Əliman. 42 yaşında.

...Girovda qalanını gözləyənlər çoxdur. Lap çoxdur. Heç kim ümid çıraqını söndürmək istəmir. Əgər meyidi tapılmayıbsa, deməli sağ qala bilər. 30 yaşlı oğlunu gözləyən Hürü xala da bu ümidlə yaşayır. Ciyərpərasının qayıdacağına inanır. Məhsəti türkü olan Çaxalov Vəhdinin də faciəsi də böyükdür. Mən bir müsibətlərdən sonra Xocalıda məskən salan Vəhdinin indi altı nəfər yaxın adamı gəlib çıxmayıb. Vəhdi də onları girovluqda hesab edir. Vidadi Əliyev isə əsəbi halda deyir: “Qaynatam altı nəfər ailə üzvü ilə birlikdə yoxdur. Yəqin ki, ermənilər girov saxlayır: Üç qızı, oğlu, həyat yoldaşı, özü, Allah bilir ki, hansı müsibətdədirlər.

...Xocalılar ağır dərd içində girovda qalan doğmalarını gözləyir. Kimdən xəbər gəlir, kimdən isə heç bir səs-soraq yoxdur. Həsərtli yollara hər gün minlərlə həsərtli göz dikilir. Xocalılar girovdakıları gözləyirlər.

MÜSTƏNTİQ NARAZIDIR

Azərbaycan Respublikası prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi Aydın Rəsulovla söhbət edirik. Xocalı faciəsi üzrə təhqiqat aparan müstəntiq narazılıqla deyir: - Xocalı faciəsinin əsas günahkarı ermənilərdir. Dinc camaatımızı qırıb qətlə yetirən də onlardır. Xankəndində olan 366-cı alayın da cinayətkarlığı çoxdur bu faciədə. Amma burda günahı olan bir qrup adam da var. Təəssüflər olsun ki, həmin adamlar bizim millətlərdən onlardır. Bu adamlar – keçmiş rəhbərlik və o vaxt bəzi vəzifələrdə çalışanlar idi. Biz o adamlardan hələ də ifadə

ala bilmirik. Çoxu qaçır, gizlənir, çoxu da açıqca boyun qaçırır. Şübhəsiz ki, gec-tez günahı olanlar cəzalandırılacaqlar.

Müstəntiq Aydın Rəsulov bəzi istintaq materialları ilə məni tanış edir. Görüşüb söhbət edə bilmədiyim çoxlu Xocalı sakinlərinin ağırlı ifadələri var bu sənədlərdə.

NƏZAKƏTİN FACİƏSİ

İsmayılova Nəzakət Lətif qızı. 19 yaşında.

- Nəzakət əvvəl Xankəndində yaşayırdı. 1989-cu ildə Xankəndindən qovulduqdan sonra Xocalıya gəlir. Xocalı şəhər tikiş fabrikində işləyir. Xocalı faciəsində Ağdamda olub. Nəzakət doğma adamlarını itirib o hadisədə.

1. Həyat yoldaşı İsmayılov Vidadi və onun başqa qohumları Xocalıda həlak olublar.
2. Xocalını müdafiə edəndə Nəzakətin doğma qardaşı Quliyev Zakir həlak olub.
3. Nəzakətin yaxın qohumu İsmayılov Səməndər həmin o hadisədə meşədə donub.

NARXANIMIN GÖZ YAŞLARI

Məmmədova Narxanım Heydərəli qızı. 37 yaşında. – Narxanım Ermənistanın Basarkeçər rayonundandır. Ailəlidir. 6 uşağı var. 1988-ci ildə Narxanımı ailəsi və uşaqları ilə birlikdə Ermənistandan – öz dədə-baba yurdundan qovublar. Narxanım o zaman tikilib böyüməkdə olan Xocalı şəhərinə pənah gətirib. Amma bu torpaq da onun üzünə gülmədi. Bu yeri də ermənilər ona çox gördü. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər onların yaşadığı evi mühasirəyə alıb atəşə tutdular. Atılan güllədən qonşuları Sara Yusifova və onun qızı 5 yaşlı Natəvan Yusifova həlak oldu. Sonra ermənilər onların evinə qranat atdılar. Nəticədə Nəzakətin həyat yoldaşı Məmməd Məmmədov, oğlanları Mürşüd və Əhməd yaralandılar. Bundan sonra ermənilər evə soxulub onları tutub Əsgərana apardılar. Əsgəran milis idarəsində həyat yoldaşını, 16 yaşlı oğlu Möhləti, 7 yaşlı oğlu Söhbəti ayırdılar ondan. Sonra Narxanımın üstündə olan pulları və qızıl şeyləri tutub aldılar. Narxanımın başına gətirilən oyunlar bununla da bitmədi. Vəhşi ermənilər qadını təhqir etməyə başladılar. Uşaqlarının gözü qabağında qadını zorlayır, alçaldıcı hərəkətlər edirdilər. 2 gün ona bu işgəncələri verəndən sonra bir erməni ilə dəyişib əsirlikdən azad etdilər. Narxanımın həyat yoldaşı və iki oğlundan bu günə kimi xəbəri yoxdur.

ŞƏRQİYYƏNİN GÖRDÜYÜ DƏHŞƏTLƏR

Həsənova Şərqiyyə Fərhad qızı. 52 yaşında. – Şərqiyyənin əsl Xocalıdandır. 6 uşağı var. Fevralın 25-i gecəsində ermənilərdən xilas olmaq üçün meşəyə qaçıblar. Meşədə qızı Mehribanı 3 yaşlı oğlu ilə birlikdə itirib. İndiyə kimi

xəbər tutmayıb. Naxçıvanıq tərəfə çatanda onları hər yandan gülləyə tutublar. Həyat yoldaşı Həsənov Allahverdi ayağından yaralanıb. Onun gözü qabağında Zamin, Şöhrət və Əlif Hacıyev həlak olublar. O faciədə Şərqiyyə qohumu Səltənətin və onun iki qızının, nəvəsinin də ölümünün şahidi olub. Ermənilər “Qaraqayada” Şərqiyyənin qardaşı Həməzəni, oğlu Etibarı və onun nişanlısı Çiçəyi vəhşicəsinə qətlə yetiriblər. Şərqiyyənin bacısı əri Məhəmmədi də orda qətlə yetiriblər. Başqa qohumu Saray da üç uşağı ilə donub həlak oldu. Sarayın xalası Bağırova Zöhrə də soyuqdan donub öldü.

Bu faciəli ölümlərin hamısını Şərqiyyə bacı gözləri ilə görüb.

AEROPORT MİLİSİNİN GÖRDÜKLƏRİ

Məmmədov Nizami Teymur oğlu. 22 yaşında. – Nizaminin əsli Xocalıdandır. Xocalı aeroportunda milis işləyirdi. 25 nəfər yoldaşı ilə mayor Əlif Hacıyevin başılığı altında aeroportu qoruyurdu. Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum etdilər. Aeroportu əsas “Qaladərəsi”ndən gülləyə tuturdular. Saat 10-dan sonra aeroportu qorumaq artıq mümkün deyildi. Ona görə də Əliflə birlikdə aeroportdakı stansiyamı partlatdılar, sonra geri çəkilib 1500-ə kimi adamı qoruyub Ağdama aparmaq istədilər. Adamların çoxu ayaqyalın idi. Onlar Naxçıvanıq istiqamətindən adamları çıxarmaq istəyirdilər. Amma 26-cı günü səhər tezdən ermənilər zirehli texnikadan “Qaraqaya” istiqamətindən odlu güllələrlə adamları qətlə yetirdilər. Həmin o dəhşətli anlarda Nizami çox yaxın adamını itirdi.

1. Atası Məmmədov Teymur ağır yaralandı.
2. Bacısı qızı Sevda (7 yaşında) güllədən həlak oldu.
3. Bibisi Həsənova Afiqə, həyat yoldaşı Vaqif və 3 oğlu, iki qızı ilə həlak oldu.
4. İstəkli dostu Əlif Hacıyev də orda həlak oldu.

Ölənlərin sayı yüzlərlə idi. Nizami 30-a yaxın adamla böyük əziyyətlər çəkib, Ağdamın Şelli kəndinə gəlib çatdı.

TALEHİN DƏRDİ BÖYÜKDÜR

Orucov Taleh Əli oğlu. 21 yaşında. – Əsli Ermənistandandır. 1988-ci ilin iyulunda doğma yaşayış yerini məcburi tərkdə edib. Böyük çətinliklərdən sonra Xocalıda yurd salıblar. Ermənilər Xocalıya hücum edəndə ailə üzvləri və qohumları ilə birlikdə qonşuları Cəmilənin zirzəmisində gizləniliblər. Gecə milli ordudan mayor Tofiq gəlib və tezliklə şəhərdən çıxmağı lazım bilib. 40 nəfərə kimi adam meşəyə girmək istəyəndə ermənilər onları tutublar. Ermənilərin əsir aldıkları 40 adamdan 15-ni elə orda Talehin gözü qabağında güllələyiblər.

1. Qardaşı arvadı Orucova Məleykə və onun qızı Natəvani.
2. Məleykənin on beş yaşlı bacısı Mələhəti.

3.Nazimi, Kifayəti, Bəhramı, Muğanı, onun bacısı Simuzəri, anasını Talehin gözü qabağında güllələyiblər.

Ermənilər bir çox “kөнüllü”nün başını elə orada, onların yanında kəsiblər. Qalan adamları isə Stepanakertə aparıblar. Ermənilər Talehin gözü qabağında anasına əzab verib, qızıl dişlərini söküblər. Sonra anasını, onu və 12 yaşlı bacısını əsirlikdən buraxıblar. Atasını Əli, qardaşları Nəbi və Famil hələ də ermənilərin əlində əsirdir.

BƏSTİNİN ÖLƏN QARDAŞI

Bəndəliyeva Bəsti Məşədi qızı. 38 yaşında. Əslə Xocalıdandır. 3 uşağı var. – Fevralın 25-də ermənilər hər yandan onların evini atəşə tutdular. Atılan mərmilərdən biri həyətlərindəki “Moskviç”i yandırdı. Sonra düşən mərmidən evlər yandı. Məcbur olub, meşəyə qaçdılar. Yolda mindən çox adam gördülər. Qardaşı Davud və Əlif Hacıyev də orda idi. Səhəri günü ayın 26-da Naxçıvanıq tərəfə çatanda ermənilər camaatı qırmağa başladı. Həyat yoldaşı Zakir itkin düşdü orda. Bəsti qardaşı Davuddan xahiş etdi ki, ermənilərin əlinə düşməmək üçün onu güllələsin. Lakin qardaşının ürəyi gəlmədi və doğma bacısına təskinlik verdi. Bəsti çox ölümlər gördü orda. Əlif Hacıyev, Zərifə, Zöhrə, Rəşid, Ramil həlak oldular onun gözü önündə. Hələ bu tanıdığı adamlar idi. Bəsti bir təhqiredici hadisə də gördü orda: ermənilər 16 yaşlı bir qızı saçından sürüyüb harasa aparırdılar. Bəstəgil çətinliklə Ağdamın Şelli kəndinə çatdılar. Qardaşı Davud geri qayıtdı ki, adamlara kömək etsin. Davudu orda öldürüb ermənilər. İkinci qardaşı Şahini Dəhrzadə girov götürüblər və indiyə kimi bir xəbər yoxdur. Üçüncü qardaşı Cavanşir həyat yoldaşı Bənövşə ilə xəstəxanada müalicə olunurlar. Qardaşı qızı iyirmi yaşlı Heyrananı iki uşağı ilə birgə ermənilər öldürüblər. Heyrananın təkə 7 yaşlı bir oğlu salamat gəlib çıxıb.

ŞIKARIN ATASINI ÖLDÜRDÜLƏR

Hüseynov Şikar Mürşüd oğlu. 32 yaşında. Evlidir. Üç uşağı var. – Hadisə başlayanda Şikar həmyerliləri ilə birlikdə Abdal-Gülablı kəndi istiqamətinə getdilər. Amma ermənilər gördü onları. Hər yandan üstlərinə yağış kimi güllə yağmağa başladı. İki nəfər yaralandı, ikisi həlak oldu. Şikar qardaşı ilə gəlib Abdal-Gülablıya çatsa da orda dayanmadı. Geri qayıdıb yaralıları daşımağa başladı. Onların dəstəsində olan iki yüzə yaxın adamdan 40 – 50-si sağ qalmış, qalanı həlak olmuş, ağır yaralanmışlar. Şikar öyrəndi ki, Şelli istiqamətində atası Hüseynov Mürşüd həlak olub. Bacısının yoldaşı Əliyev Əbülfət də nahaqcasına qətlə yetirilib. Bacısı Heyran və həyat yoldaşı Firdovsi Əliyev, uçaqları Elçin və Elgizdən isə heç bir xəbər yoxdur. Yalnız bir bacısı oğlu – Əliyev Mehdi çətinliklə də olsa Ağdama gəlib çatıb.

ELDARIN QIZINI ÖLDÜRDÜLƏR

Hümbətov Eldar Şükür oğlu. 52 yaşında. 11 uşağı var. – Eldar Xankəndində yaşayırdı. 1988-ci ildə ermənilər onu Xankəndindən qovub. Min bir çətinlikdən sonra gəlib Xocalıda yaşayırdı. 20 adamla birlikdə gəlib Abdal-Güləblı kəndinə çıxıblar. Başqa dəstədə olan qohumlarını isə ermənilər Dəhrəz yaxınlığında qətlə yetiriblər, girov tutublar. Qızı Hümbətova Anaxəti və arvadının bacısı Kərimova Firəngizi ermənilər öldürüb. Oğlu Hümbətov Hümbəti əlindən yaralayıblar. Bacısının əri Zeynalov Tofiq üç qardaşı ilə itkin düşüb. İndiyə kimi bir məlumat alınmayıb.

QARDAŞ BACILARININ MEYİDİNİ AXTARIR

İmanov Həsən Səfər oğlu. 50 yaşında. – Həsən Ağdam aeroportunda dispetçer işləyirdi. Xocalıda çoxlu qohumu yaşayırdı. Xocalı faciəsini eşidən kimi doğmalarını soruşmağa başladı. Qaraqaya istiqamətində doğma bacısı Məhmudova Rozanın və onun oğlu Akifin meyidini tapdı. O biri bacısı Dilarə də 6 yaşlı oğlu ilə birgə meşədə öldürülmüşdü. Başqa bir qohumu Zeynalova Çiçəyi tikə-tikə doğramışdılar. Qohumları Əzimov Həsənbala və onun arvadı Pərvanənin, dayısı nəvəsi 6 yaşlı Aynurun meyidini özü gətirdi Ağdama.

ŞAHMAR KİŞİ BACI HƏSRƏTİNDƏ

Əliyev Şahmar Əliabbas oğlu. 61 yaşında. 8 uşağı var. – Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə Şahmar 400-ə yaxın adamla Kətik istiqamətinə getdi. 4 gün meşədə qaldı. Çoxlu ölənləri, soyuqdan donanları öz gözləri ilə gördü. Meşədə ermənilər onun istəkli bacısı Vəliyeva Zəhranı öldürdülər. Şahmarın yanında tanışı Səfərəli və Səlimə 3 nəvəsi ilə donub öldülər. Şahmargil 4 gün meşədə qaldıqdan sonra Dəhrəz kəndinə doğru getdilər. Dəhrəzda ermənilər onları əsir aldılar. Kəndə gətirib bütün qiymətli şeylərini götürdülər. Özünü sonra buraxdılar. Şahmar kişi bacısının meyidini aparmaq üçün ermənilərə 10 min manat pul verdi. Şahmar kişinin oğlu Kamil isə yaralı vəziyyətdə Bərdədə yatırdı.

BACI QARDAŞLARINI GÖZLƏYİR

Əliyeva Yeganə Hüseyn qızı. 29 yaşında. – Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə Yeganə anası, qardaşı Lətif və Lətifin həyat yoldaşı Sevilə birgə ikinci qardaşı Məmmədov Sadayın evinin zirzəmisində gizləndilər. Səhərə kimi qaldılar orda. Sonra zirzəmidən çıxdılar. Çünki ev yanırı. Birlikdə Qarqar çayına tərəf getdilər. Çayı keçmək istəyəndə ermənilər onları tutdular. Güllə ilə vurub Sadayı yaraladılar. Lətifin yoldaşı Sevilə isə öldürdülər. Onu,

anasını və qardaşı Lətifi Xankəndinə apardılar. Stepanakertdə onları avtobusda saxlayırdılar. Çörək vermir, başlarına min bir oyun açırdılar. 4 gün burda saxlayandan sonra hərbi maşına mindirib “Qırmızı bazara” apardılar. Füzuli rayonunda saxlanılan bir neçə erməni əsiri ilə onları dəyişdilər. Yeganə bu günə kimi də qardaşı Lətifdən və Sadaydan bir xəbər almayıb.

ZOYA XANIM OĞLUNDAN XƏBƏRSİZDİR

Əliyeva Zoya Əli qızı. 36 yaşında. – Ermənilər şəhərə hücum edəndə Zoya anası Əliyeva Çiçək və qardaşları Rüfət, Əbülfət, oğlu Ülfətlə meşəyə qaçdılar. 150-yə yaxın adamla üç gün meşədə dolaşdılar. Meşədə Zoyanın yanında Əhmədova Dünya və onun bacısı Gülxar donub həlak oldular. Ermənilər onları tutmaq istəyəndə Həsənov Mehdi adlı bir tələbə oğlan atışmağa başladı. Mehdi ermənilərə əsir düşmək istəmirdi. Onu vurub güllə ilə öldürdülər. Mehdi ilə birlikdə Nadir adlı bir oğlan və Zahirə adlı bir qadın da öldülər atışmada. Onları tutub Dəhrazə gətirəndən sonra aralarından 11 nəfər oğlanı seçib ayırdılar. Onların arasında Zoyanın oğlu Ülfət də vardı. Zoya bu günə kimi də oğlundan xəbər tutmayıb. Yalnız bir dəfə eşidib ki, sevimli oğlu Əsgəranda girov saxlanılır. Zoyanın dərdi bununla da bitmir. Anası Əliyeva Çiçək, babası doxsan yaşlı Savalan kişi meşədə qalıblar. Öldü-qaldılarından bir məlumat yoxdur hələ.

ASLANIN AĞRISI

Zeynalov Aslan Bəhram oğlu. 61 yaşında. 7 övladı var. – Ermənilər Xocalıya girəndə Aslan kişi ailə üzvləri ilə birlikdə Əsgəran istiqamətindəki meşəyə qaçdı. Bir müddət orda qalandan sonra Dəhraz tərəfə gəldilər. Orda çoxlu adamla birlikdə mühasirəyə düşdülər. Atışmada həyat yoldaşı Sayalını və qızı Validəni yaraladılar. Milis işçisi Yunis Rəşid oğlunu isə Aslan kişinin gözü qabağında öldürdülər. Çoxları ağır güllə yarası aldı o döyüşdə. Yaxın qohumu Şəmilin meyidini çətinliklə Ağdama gətirdi Aslan kişi. Amma oğlu Nadirdən dəqiq məlumatı yoxdur. Dəhrazda ermənilər tərəfindən öldürüldüyünü eşidib. Lakin ata inanmır oğlunun ölümünə.

TEYMURUN QƏM YÜKÜ

Məmmədov Teymur İxtiyar oğlu. 55 yaşında. Beş övladı var. - Ermənilər Xocalıya hücum edəndə o da ailəsi ilə birgə Kətik tərəfə qaçdı. Dəstədə minə qədər adam vardı. Ermənilər hər yandan onları atəşə tuturdular. Sabahı günü Ağdamın Şelli kəndinə keçmək istədilər. “Qaraqaya” deyilən yerə çatanda yenə adamları atəşə tutmağa başladılar. Ölənlərin sayı-hesabı yox idi. Teymur kişinin 7 yaşlı nəvəsi Sevinc həlak oldu. Həyat yoldaşının bacısı Afiqə, üç oğlu və həyat yoldaşı

Vaqiflə qətlə yetirildilər. Qızı Mətanətin qaynatası Zəkəriyyə və onun həyat yoldaşı Şura, oğlu Taleh, bir yaşlı nəvəsi Seymur, qızı Zərifə iki yaşlı qızı ilə Teymurun gözü qabağında öldürüldülər. Teymur özü isə çətinliklə gəlib Ağdama çatdı.

RİZVANIN ANASI YANINDA DONDU

Hüseynov Rizvan Ramiz oğlu, 25 yaşında. - Ermənilər Xocalını tutanda biz baş götürüb Kətik tərəfə meşəyə qaçdıq. Yanımızda 200-ə qədər adam vardı. Fevralın 27-də gecə meşənin soyuğuna və saxtasına dözə bilməyən Rizvanın anası Şərqiyyə arvad donub öldü. Meşədən çıxmaq məqsədi ilə Dəhraz istiqamətinə üz tutdular. Dəhrazda ermənilər hər yandan onlara atəş açdılar. Rizvanın gözü önündə Mehdi, Zəhra, Bəbir və çoxlu balaca uşaq həlak oldu. 150-ə yaxın adamı ermənilər girov götürdü. Onların arasında 12 nəfər Milli ordu formalı oğlanları seçib harasa apardılar. Aparılanlar arasında Rizvanın qardaşı Siyavuş, bacısının əri Zakir, Zakirin qardaşı Əliyər də vardı. Ermənilər bütün gecəni qalan əsirləri qarın üstündə, açıq havada saxladılar. Fevralın 28-də onunla birlikdə daha 35 nəfəri də dəyişib buraxdılar. Rizvan indiyə kimi qardaşı Siyavuşun və başqa qohumlarının taleyindən nigarandır.

ÖVLAD DAĞI YAMANDIR

Quliyev Qaryağdı Soltan oğlu. 47 yaşında. 7 övladı vardı. - Hadisə başlayanda o öz ailəsi və həyat yoldaşının bacısı uşaqları ilə birlikdə Kətik tərəfə - meşəyə qaçdılar. Meşədə 500-ə kimi adam vardı. Dəhraz istiqamətinə çıxanda ermənilər hər yandan atəş açdılar. Çoxlu ölən oldu. Sonra başqa istiqamətə üz tutdular. Qardaşı Tahir yolda soyuqdan dondu. Özü çətinliklə gəlib Abdal-Gülablıya çatdı. Sabahı günü gedib qardaşının meyidini gətirdi. Abdal-Gülablıda Qaryağdı kişi çox dəhşətli məlumatlar aldı. Öyrəndi ki, 12 yaşlı qızı Rəvanə, 9 yaşlı Nuranə, 7 yaşlı oğlu Şükür həlak olublar. Qayını Sədaqətin 12, 4 və 7 yaşında qızları donub ölüblər. Qaryağdının həyat yoldaşı Quliyeva Sara və qohumu Kərimov Rəşid haldan düşdüklərinə görə meşədə qalıblar.

İRADƏ NƏLƏR SÖYLƏYİR?

Ələsgərova İradə Rəşid qızı. 27 yaşında. - Fevralın 25-i gecəsi ermənilərin əlinə düşməmək üçün anası Şərqiyyə, bacısı Həlīmə dörd uşaq ilə evin zirzəmisində gizlənməmişdilər. Amma evlərinin lap yaxınlığında erməni dilində danışmaq eşidirdilər. Qorxudan qaçıb qonşudakı zirzəmiyə doluşdular. Az keçməmiş oraya 2 əli avtomatlı erməni daxil oldu. Ermənilər onların bütün pullarını və qızıklarını tutub aldılar. Sonra onları mağazanın yanına apardılar. Mağazanın yanında əsir tutulmuş çoxlu adam vardı. Ermənilər onları götürüb Stepanakertə apardılar. 4 gün internat

məktəbin binasında saxladıqdan sonra onları Əsgəran rayon Milis İdarəsinə gətirdilər. Martin 1-də onları dəyişib Ağdama buraxdılar. İradə məhz Ağdamda başlarına gətirilən faciələrin, qırılan qohumlarının dərđini, həmyerlilərin ağrısının böyüklüyünü başa düşdü. Öyrəndi ki, qardaşı Murad iki uşağı ilə meşədə donub. Uşaqlarından birinin 4, digərinin 2 yaşı vardı. Hər üçünün meyidini gətirib Ağdamda basdırdılar. Danışdırdılar ki, Muradın bütün qızıl dişlərini ermənilər yarıb çıxarıbmış. İradənin bacısı əri Hüseynov Çingizdən isə bu günə kimi bir xəbər yoxdur. Bəziləri onun girovda qaldığını söyləyirlər.

ŞAHİNİN GÖRDÜKLƏRİ

Heydərov Şahin Zülfüqar oğlu. 36 yaşında. Əsli Xocalıdandır. Bərdədə yaşayır. - Hadisə baş verəndən iki gün sonra Ağdama gəlib meyidxanada qohumlarını axtardı. Meyidxanada xalası - Səfərova Pərinin meyidini tapdı. Xalası başından qəlpə yarası almışdı, ayağının biri isə kəsilmişdi. Fevralın 29-da Şahin tanışları ilə "Qaraqaya" tərəfə meyid gətirməyə gedib. Naxçıvanik kəndindən çox da aralı olmayan bu yerdə o 80-ə yaxın meyid görmüşdü. Meyidlər qorxulu bir vəziyyətə salınmışdı: Hamısının başı kəsilmişdi. Milis mayoru Əlif Hacıyevin də meyidini orda görmüşdü. Yaxın qohumlarından Səlimov Fəxrəddinin, Səlimov Mikayılın meyidini görmüşdü. Mikayılın bədənində şişlə yandırılmış 100 yanıq yeri vardı. Onlar həmin gün Ağdama 80-ə yaxın meyid daşdılar. Meyidlərin çoxunda şişlə yandırılmış izlər vardı. Milli ordu formasında olan 3 meyidin isə başı bədənədən kəsilib atılmışdı. Onların şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkün idi.

CAMALIN DEDİKLƏRİ

Heydərov Camal Əbdülhüseyn oğlu. 57 yaşında. - Xocalıda onun qardaşı Lətif yaşayırdı. Lətifin 8 uşağından 3-ü həmin gün Xocalıda idi. Fevralın 28-də Camal bir çox tanışları ilə Şelli istiqamətindən meyidləri gətirməyə getdi. Amma ermənilər imkan vermədilər. Nəhayət, fevralın 29-da "Qaraqaya" deyilən yerdən meyidləri daşımaq mümkün oldu. Təxminən ordakı fermanın iki kilometrliyində çoxlu meyid vardı. Bəzi qadınlar qucağında uşaq öldürülmüşdü. Meyidlərin bəziləri isə hiss olunurdu ki, yenicə qətlə yetiriləblər. Bir çox uşağın sinəsini yarıb, ürəyini parçalamışdılar. Meyidlərin çoxu isə tikə-tikə doğranmışdı. Yaxın qohumu Zöhrənin də meyidini burda tapdı. Zöhrə milli ordu paltarında idi. Zöhrənin ayağının biri kəsilmişdi. Alnından güllə ilə vurmuşdular. Camal sonradan qardaşı Lətifin də acı taleyini öyrəndi. Lətif ermənilər Xocalıda öldürmüşdülər

BƏKİR DƏRDDƏN YANIR

Məmmədov Bəkir Şükür oğlu. 55 yaşında. Əsli Xocalıdandır. - Xocalı qırğınında Bəkirin də ömrünə iti baltalar vurulub. İtirdiyi yaxın adamlarının ölümü ona böyük dərd gətirib. Bəkirin qardaşı Vaqifi, arvadı Afiləni, 3 oğlunu - Azəri [19yaş], Ceyhunu [17 yaş], Nizaməddini [15 yaş] Əsgəranda ermənilər öldürüb. O biri qardaşı Oktay itkin düşüb. Qaynatası Məhəmməd, qaynanası Bağdad Xocalıda öldürülməklər. Qayınları Səfər və Əsrəf girov düşüblər. Dayısı Əliyev Əyyub Əsgəranda “Uzundərə” deyilən yerdə öldürülüb. Bəkirin o biri qardaşı Şakirin qayını Əbülfət və qaynatası Rəşid ermənilər tərəfindən öldürülüb. Qardaşı Vidadinin qaynatası da öldürülüb. Qardaşı Vaqifin qayını Həsən, Həsənin həyat yoldaşı və beş uşağı itkin düşüb. Xalası oğlunun yaxın qohumu Firdovsini də ermənilər öldürüb.

Bu faktlar bir daha erməninin kafirliyini, zalımlıq və qəddarlığını sübuta yetirir. Bu faktlar bir daha təsdiqləyir ki, erməni insan qanına susamış qəddar bir varlıqdır. İndi bu vəhşi xislətli erməniyə nə ad vermək olar? Kafir, yalnız kafir! Kafirdir erməni!

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni insan qanına susamış bir varlıqdır. Erməni sənin düşmənin, düşmənidir ey türk övladı! O səni həmişə arxadan vuran, qılınclayandır, O səni hər zaman məhvə sürükləyəndir! Qanlı əməllərinə, qəddar xislətinə görə yer üzündən silinib atılmalıdır erməni! Dünyanın bütün haqsevər insanları bu mürdar varlığı yer üzündən qovmalı, müqəddəs torpaqdan uzaqlaşdırmalıdır! Erməni kafirdir, kafir!

Müqəddəs “Quran” kitabı kafirlərin cəzacı haqda: “Kafir olub ayələrimizi yalan sayanlara gəldikdə isə onlar cəhənnəmlidirlər. Onlar orada həmişəlik qalacaqlar. Ora necə də pis məskəndir!” Ət-Təğabun [“Qarşılıqlı aldanma”] surəsi.

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu. - Kürək nahiyəsinin güllə yarasından həlak olub.
2. Quliyev Əkbər Zəkara oğlu. Milli ordu əsgəridir. - Bədənin güllə yarasından həlak olub.
3. Səfərova Rəfiqə İman qızı. - Bədənin ağır zirehli maşınla əzilməsi.
4. Şadmanova Nazilə Şamil qızı. - Döş qəfəsinin güllə yaralarından həlak olmuşdur.

5. Abdulov Elmar Baba oğlu. - Bədənin arxa səthinin güllə yaraları, ayağın donması.
6. Nəbiyeva Maral. 8 yaşında. - Döş qəfəsinin və sağ bazunun güllə yarası.
7. Həsənov Əli Mürsəl oğlu. 36 yaşında. Fəhlə. - Başın güllə yarısından həlak olub.
8. Məmmədova Güllü. - Boyunun ön səthinin güllə yarası, sifətin əzilmiş yarası, döş qəfəsinin küt zədələnməsi.
9. Əzimov Həsənbala Şahmurad oğlu. 57 yaşında. Fəhlə. - Başın güllə yarısından həlak olub.
10. Hüseynov Mürşüd Səməd oğlu. 58 yaşında. Fəhlə. - Döş qəfəsinin güllə yarısından.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi Xocalı qırğını baş verdi. Yüzlərlə, minlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı o gün.

Və indiyə kimi də ölənlərin, itənlərin dəqiq sayı bilinmir. Girovda kimlərin olduğu haqda məlumat yoxdur. Amma ölənlər yüzlərlədir. Nahaq qanı axıdılanların sayı çoxdur. Hələlik tam olmayan məlumata görə aşağıdakı adamlar Xocalı faciəsində həlak olublar.

XOCALI FACİƏSİ ZAMANI HƏLAK OLMUŞ SAKİNLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

1. Ağamirzəyev Hüseyn Ağamirzə oğlu
2. Ağamirzəyeva Nərgiz Bəhmən qızı
3. Həsənova Rəfiqə Hüseyn qızı
4. Həsənov Qafur Eldar oğlu
5. Allahverdiyeva Bənövşə İsmayıl qızı
6. Baxşəliyev Elxan Savalan oğlu 1967
7. Hüseynov Sabir Ağa oğlu 1968
8. Kərimov Firuz Simran oğlu 1959
9. Kərimov Sultan Simran oğlu 1966
10. Bidzinov Mahsut
11. Bidzinov Mahmud
12. Əsədov Nurəddin Məhər oğlu
13. Əzimov Akif Seydulla oğlu
14. Məmmədov Əziz Bəşir oğlu
15. Salahov Çingiz Məmməd oğlu
16. Qurbanov Şamil İbrahim oğlu
17. Quliyev Məmməd Yusif oğlu
18. Quliyeva Sahibə Abbas qızı
19. Hüseynov Həmişə Oruc oğlu
20. Hüseynov Vüqar Həməzə oğlu

21. Hüseynova Şövkət Oruc qızı
22. İsmayılov Nəbi Məmməd oğlu
23. Rüstəmov Həsən İsfəndiyar oğlu
24. Məmmədov Ziyəddin Bəxşəli oğlu
25. Hübətov Anahid Eldar qızı
26. Rüstəмова Ceyran İmran qızı
27. Şirinova İradə Akif qızı
28. Şirinova Səhilə Akif qızı
29. Hüseynova Rəfiqə Cavanşir qızı
30. Ağayev Səttar Muxtar oğlu
31. Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu 1910
32. Hüseynova Mınəş Cümşüd qızı 1915
33. Hüseynov Tofiq Mirciyab oğlu 1954
34. Hüseynova Məzmər Qurban qızı 1954
35. Allahverdiyeva Fəridə Məhərrəm qızı
36. Allahverdiyeva Yeganə Naib qızı
37. Kərimova Ətrabə Hüseyn qızı
38. Səfərova Bənövşə Alı qızı
39. Məmmədov Çərkəz Abbas oğlu
40. Məmmədova Cəsarət Ziyad qızı
41. Əhmədova Xanım Fərhad qızı
42. Allahyarova Gülnarə Teymur qızı
43. Allahyarova Gülarə Teymur qızı
44. İsmayılova Mətanət Akif qızı 1985
45. Əliyeva Rəhilə Hümmeət qızı
46. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu
47. Əliyeva Ruxsarə Əliyar qızı
48. İsmayılova Nuriyyə Qaçay qızı 1986
49. Hüseynova Şəkər Eldar qızı 1984
50. Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı
51. Fərzəliyev Camal Binnət oğlu
52. Məmmədova Sevil Hüseyn qızı
53. Qasimov Qasım Əhməd oğlu
54. Xəlilov Qaçay Bəhrəm oğlu
55. Hüseynov Elman Nənəş oğlu
56. Nəsirov Cahid Əfqan oğlu
57. Nəsirov Toid Əfqan oğlu
58. Bəşirova Ruqiyyə İfrat qızı
59. Məmmədova Aybəniz Asif qızı
60. Şiraslanov Qoca İsa oğlu
61. Məmmədova Gülxanım İbrahim qızı

62. Məmmədova Güliya Ağəli qızı
63. Əmirova Maya Qabil qızı 1962
64. Quliyev Əkbər Zəkəra oğlu 1962
65. Salmanov Salman Salam oğlu
66. Salmanova Dilarə Salman qızı
67. Salmanova Ayna Salman qızı
68. Əzimova Dilarə Seydulla qızı
69. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu
70. Qənbərov Qarsalan Bəran oğlu
71. Qənbərova Validə Gəray qızı 1934
72. Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu 1965
73. Qənbərova Mətanət Səfər qızı 1967
74. Qənbərova Esmira Səfər qızı 1986
75. Qənbərov Elmir Səfər oğlu 1987
76. Əliyev Ələkbər Əli oğlu
77. Sevindikov Vahid Sevindik oğlu
78. Sevindikov Şamaxı Vahid qızı
79. Sevindikov Fikrət Vahid oğlu
80. İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu
81. Qasıмова Nərmənə Nizami qızı
82. Muradov Elşən Kazım oğlu
83. Muradov Gündüz Kazım oğlu
84. Muradova Nuridə Kazım qızı
85. Allahverdiyev Mumuş Bəhram oğlu 1926
86. Allahverdiyev Bəhram Mumuş oğlu 1971
87. Allahverdiyeva Kifayət Hüseynalı qızı 1932
88. İsmayılov Hüseyn Bəhman oğlu 1931
89. İsmayılova Nərgiz Hüseyn qızı
90. Qarayev Usubəli Usubəli oğlu 1962
91. Abışova Məhəbubə Qurban qızı 1961
92. Abışova Çinarə Nazim qızı 1982
93. Abışov Çingiz Nazim oğlu 1986
94. Novruzov Ələsgər Xanlar oğlu 1948
95. Abışov Elşad Qiyas oğlu 1966
96. Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu
97. Hüseynov Zöhrab Hüseyn oğlu
98. Hüseynova Xoşbəxt Hüseyn qızı
99. Hüseynova Süsən Hüseyn qızı
100. Hüseynova Nəsibə Hüseyn qızı
101. Hüseynov Əziz Abış oğlu
102. Şahmuradov Nemət Musa oğlu

103. Həsənova Günəş Əbdül qızı
104. Həsənova Məxmər Ələkbər qızı
105. Həsənova Həbibə Mirsiyab qızı
106. Allahverdiyeva Validə Aslan qızı 1962
107. Allahverdiyeva İradə Aslan qızı 1966
108. Allahverdiyeva Töybə
109. Abbasova Natiqə Heydər qızı
110. Abbasov Taleh Umudvar oğlu 1966
111. Aslanov Qulu Bəhram oğlu 1910
112. Allahverdiyeva Qəmzə Qaraş qızı
113. Allahverdiyev Etibar Baloğlan oğlu 1965
114. Allahverdiyeva Şəfiqə Zeynal qızı
115. Ağayarova Züleyxa Yunis qızı
116. Aslanova Gülsabah Qəyyum qızı 1972
117. Abdullayev Yusif Qoca oğlu
118. Abbasova Suğra Əliş qızı 1910
119. Abbasova Həmayıl Cantı qızı 1944
120. Abbasova Elnarə Tofiq qızı 1977
121. Abışov Əli Əbdül oğlu 1912
122. Alpənəyev Söhbət Alı oğlu
123. Alpənəyeva Zərifə Ağa qızı
124. Alpənəyev Fikrət Səfər oğlu
125. Aslanov İqbal Qulu oğlu 1970
126. Abışova Məruzə Məhəmməd qızı 1932
127. Abışov Həbil Möhsüm oğlu 1967
128. Abışova Mədinə Bədirxan qızı 1985
129. Ağayev Zəhid Səttar oğlu 1963
130. Ağayev Vüsal Səttar oğlu
131. Allahverdiyeva Nazlı Vəli qızı
132. Abdullayev Məhiş Nəcib oğlu
133. Ağayarov Nəbi İsaq oğlu 1984
134. Ağayarov Roman İsaq oğlu 1987
135. Ağayarova Sevinc İsaq qızı 1985
136. Ağayarov Sadiq Şirxan oğlu
137. Ağalarova Güllü Surxay qızı 1928
138. Allahverdiyev Vidadi Müslüm oğlu
139. Allahverdiyev Saleh İmamqulu oğlu
140. Abdinova Rahidə Mikayıl qızı
141. Abdinova Samirə İmamverdi qızı
142. Abdinov Seymur İmamverdi oğlu
143. Alıyeva Gülcahan Bəşir qızı

144. Abışov Etibar Möhsüm oğlu 1965
145. Abışov Mobil Möhsüm oğlu 1969
146. Bağırova Nailə Həsən qızı 1957
147. Behbudov Vaqif Musa oğlu 1965
148. Behbudova Gülbahar Yusif qızı 1968
149. Behbudova Güllüş Yusif qızı 1966
150. Behbudova Sürəyya İbrahim qızı 1910
151. Beddinov Zeynal Məmməd oğlu 1910
152. Bağırova Zöhrə Sarı qızı 1911
153. Bəhmənova Dilarə Məhərrəm qızı 1951
154. Bəhmənov Akif Vəli oğlu 1967
155. Babayeva Həlimə Aliş qızı
156. Babayev Füzuli Əli oğlu
157. Babayev Allahverdi Əli oğlu
158. Babayev Xaqani Əli oğlu
159. Babayev Nəsimi Əli oğlu
160. Bilalov Namiq Məhəmməd oğlu 1961
161. Babayeva Fənar Fərman qızı
162. Vəliyeva Nazilə Kamil qızı
163. Vəliyev Ağasəf Zakir oğlu
164. Vəliyev Əvəz Əlabbas oğlu
165. Vəliyev Zakir Yusif oğlu
166. Vəliyeva Güldanə Zakir qızı
167. Quliyeva Sara Hüseyn qızı 1956
168. Quliyeva Rəvanə Qaryağdı qızı 1978
169. Quliyeva Nuranə Qaryağdı qızı 1980
170. Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu 1985
171. Quliyev Zəkarə Qəmiş oğlu 1930
172. Quliyeva Şura Şamil qızı 1935
173. Quliyev Taleh Zəkarə oğlu 1965
174. Quliyeva Sevinc Əkbər qızı 1985
175. Quliyev Samir Taleh oğlu 1990
176. Quliyeva Kübra Aydın qızı
177. Qasımova Səkinə Əli qızı
178. Qasımova Hürriyyə Əvəz qızı
179. Qasimov Zöhrab Əvəz oğlu
180. Quliyev Azad Zahid oğlu
181. Quliyev Mikayıl Zahid oğlu
182. Qurbanov İsmayıl
183. Quliyev Əliş Mürsəl oğlu
184. Quliyev Zakir Lətif oğlu

185. Quliyeva Zöhrə Lətif qızı
186. Zeynalova Tərlan Mikayıl qızı
187. Zeynalov Nadir Aslan oğlu
188. Eyvazov Hidayət Əli oğlu
189. Əliyev İslam Əbdüləli oğlu 1912
190. Əliyeva Səhər Çərkəz qızı 1912
191. Əliyev Əbülfət Əli oğlu 1963
192. Əmirov Təvəkkül Baziş oğlu 1958
193. Əbdülov Yelmar İskəndər oğlu 1930
194. Əzizov Həsənbala Şahmar oğlu 1935
195. Əzizova Pərvanə Hüseyn qızı 1936
196. Əzizov Hüseyn Nəriman oğlu
197. Ələkbərov Təvəkkül Ələkbər oğlu 1957
198. Ələkbərov Səxavət Təvəkkül oğlu 1988
199. Əliyev Elman Kəriş oğlu 1960
200. Əbdilov Savalan Qaraş oğlu
201. Əzimova Ülvyyə Savalan qızı
202. Əliyeva Sürəyya Bayram qızı
203. Əliməmmədov Fail Şahmalı oğlu 1969
204. Əliyev Əsgər Məhəmməd oğlu
205. Əmirova Yeganə Təvəkkül qızı 1984
206. Əzizov Əzim Məşdi oğlu
207. Əhmədova Durna Salman qızı 1910
208. Əhmədov Rəfayıl Naib oğlu 1952
209. Əhmədova Zibeydə Bədəl qızı 1980
210. Ələsgərov Vahid Rəşid oğlu 1963
211. Əkbərov Hübət Mehdi oğlu
212. Əliyev Əyyub Sarı oğlu 1920
213. Əhmədov Eldar Naybo oğlu 1930
214. Əhmədova Sürəyya Cavad qızı 1962
215. Əhmədova Çiçək Savalan qızı
216. Əzizova Zərifə Ələkbər qızı
217. Əhmədova Sərifnaz Əhməd qızı
218. Ələkbərova Zeynəb Cümşüd qızı 1930
219. Əliyev Firdovsi İsa oğlu 1957
220. Əliyeva Heyran Mürşül qızı 1962
221. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu 1982
222. Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu 1983
223. Əyyubova Lamiyə Əli qızı
224. Əyyubova Leyla Əli qızı
225. Əliyev Ağəli Naib oğlu 1935

- 226. Əliyeva Sürəyya Behbud qızı 1935
- 227. Əmiraliev Rəşid Həsən oğlu
- 228. Əmiralievə Adilə Əli qızı
- 229. Əmiraliev Amil Rəşid oğlu
- 230. Əmiralievə Aynurə Rəşid qızı
- 231. Əliyev Ənvər Adil oğlu
- 232. Əliyev Akif Ənvər oğlu
- 233. Əliyev Asif Ənvər oğlu
- 234. Əliyeva Aygün Rəhim qızı
- 235. İsmayılov İsmayıl Lətif oğlu
- 236. İsmayılov Bəhram Mətləb oğlu
- 237. İskəndərov Niyazi Hübət oğlu
- 238. İmani Ağayar Salman oğlu 1909
- 239. İmani Malik Ağayar oğlu 1950
- 240. İlyasov Məhəmməd Əhməd oğlu
- 241. İlyasova Mənzər Məşdi qızı
- 242. İsmayılov İbiş Kərim oğlu 1946
- 243. Usubova Şərqiyə Usub qızı 1950
- 244. Usubov Səyavuş Ramiz oğlu 1971

[hələ dəqiqləşməyən, ölənlerin hamısı qeyd olunmayan siyahıdır bu]...

QƏBRİNİZ NURLA DOLSUN, XOCALILAR!

Qəbriniz nurla dolsun, xocalılar! Bu dünyanın bir xoş gününü görmədən dünyadan köçdünüz. Yeriniz behiştlik olsun! Allah sizin qalan övladlarınızı öz kölgəsi altına alıb kafirlərin, şeytanların qəddarlığından qorusun! Sizin faciənizə, ağrılarınıza həsr etdiyim bu kitabı müqəddəs “Quranla” başladım. O böyük Allahın bu çətin işdə köməyinə sığındım. Bu ağır işdə məni darda qoymadığına görə o uca tanrıya mərhəmət və şəfa diləyirəm! Və onun hökmü, gücü ilə yazdığım bu kitabı müqəddəs “Quran”ın sonuncu ayəsi ilə də bitirirəm:

“Bismillahir rəhmanir rəhim!

1. [Ya peyğəmbər!] De ki: Pənah aparıram insanların Rəbbinə;
2. İnsanların ixtiyar sahibinə;
3. İnsanların tanrısına;
4. Vəsvəsə verən [Allahın adı çəkiləndə isə qorxusundan] qaçıb gizlənən şeytanın şəridən;
5. O şeytan ki, insanların ürəklərinə vəsvəsə salır;
6. O şeytan ki, cinlərdən də olur, insanlardan da!”

AYRILAQ, XOCALILAR!

Neçə gündür ki, qaranlıq otaqda bədbəxt insan taleləri ilə üz-üzə dayanmışam. Neçə müddətdir ki, Xocalı faciəsinin qara ağrısında əzablar çəkirəm. Ətrafım, hər yanımda təklik, tənhalıq havasına bürünüb. İnsanların qəm dəftərini açıb vərəqlədikcə içərimə ağır dərd selləri axıb dolur. Göz yaşlarımın acılığından qəlbim parçalanır. Neçə müddətdir qaranlıq otağında sizin bədbəxt taleləri köçürürəm ağ kağıza. Amma daha dözə bilmirəm. Bu işgəncəli ağrılardan ayrılıb işıqlı havaya çıxmaq istəyirəm. İstəyirəm ki, azacıq da olsa günəşin isti şəfəqlərini udum. Bəlkə günəş şəfəqləri dərdimə məlhəm olsun.

Qapını açıb astaca çölə çıxıram. Elə pilləkəndəcə səni görürəm. Soyuq daşın üstündə oturub ağlayırsan. Ağlama balaca, ağlama! Sən o qanlı faciədə sağ qalan yeganə Xocalı uşaqlarındansan. Sən təsadüfən sağ qalmısan. Səni öldürülən atanın, ananın, istəklili qardaşının, bacının ruhu, bir də ucalardan uca bildiyimiz Tanrı qoruyub saxlayıb! Bilirsənmi niyə? Çünki sən yaşamalıs, nəslini, kökünü yer üzündən silinib getməyə qoymamalısan. Sən o evin çırağını yenidən gedib yandırmalısan. Yurdun ocağını söndürməməlisən. Hansı çətinliklər içində qalsan da, içəridən sınımamalı, böyüməli, böyüməlisən! Böyüməlisən, balaca! Sən qisasını erməni deyilən o murdar varlıqdan almalı, onu yer üzündən silib atmalısan! Doğmalarının qanını yerdə qoymamalı, qisasını almalısan! Bu sənin borcundur, müqəddəs borcun, balaca! Sən o qanlı faciənin şahidi kimi gördüklərini yer üzünün bütün xeyirxah insanlarına danışmalı, onları erməni vəhşiliyinə inandırmalısan! Sən yaşamalıs, balaca, yaşamalıs!

Sən böyüyəndə igid həmyerlilərinin - Əlifin, Tofiqin, onlarca başqalarının igidliyi haqqında eşidəcəksən, içərini qürur, iftixar hissi ilə dolduracaqsan! Biləcəksən ki, onlar sənənin yolunda, müqəddəs ana torpağın uğrunda canlarını qurban verdilər. Onların adını əbədləşdirməli, sevgili Vətənimizin, doğma Xocalının hər yerində ucadan söyləməlisən. Sən hələ çox işlər görməlisən, balaca!

Hə, daha bəsdir, ağlama! Göz yaşlarını sil, gəl birlikdə çıxmaq o günəşli havaya. Günəşin parlaq şəfəqləri altında dayanaq. Mənim də halım pisdir, balaca, çox pisdir. İnan ki, neçə müddətdir tənha və qaranlıqda oturub yazdığım bu ağrılardan ürəyim tamam üzülüb. Sıxılıram, balaca, sıxılıram sənə kimi. Amma ağrıların əlində əsir olmamalıyıq. Başımıza açılan bu faciəyə dözməliyik. Gəl, indi günəşli havaya çıxmaq, balaca! O günəş adı günəşlərdən deyil! O günəş azadlıq və istiqlal günəşidir! Neçə illərdir ki, o günəşin nurlu üzünü qara buludlar örtüb, görünməz edib. Neçə illərdir ki, o qara buludları günəşin üzündən qovuruq. Bu qanlı savaşda minlərlə adamımız şəhid olub. Canını Vətən yolunda tapşırıb. Elə əslində sənənin atan da, anan da, bütün həlak olan həmyerlilərin - xocalılar da o istiqlal günəşinin parlamacağı yolunda həlak oldular. Onları Vətənimiz, xalqımız heç zaman unutmayacaq! Vətən dediyimiz o sevgili torpaq onların məzarından başlayır.

Gəl, indi yurdumuzun başı üzərində parlayan günəşə doğru gedək! Və içərimizi ağrılar doğraya-doğraya ucadan, lap ucadan bu sözləri deyək:

- Parla ey istiqlal günəşi! Parla! Parla ki, sənin yolunda şəhid düşənlərin ruhu şad olsun!

5 – 20 iyul, 1992...

